अमायां कृष्णपक्षे च पित्र्ये वाऽभ्युदये तथा । कुर्याच्छ्राद्धं विधानेन विष्णोरा- ज्ञामनुस्मरन् ॥ ३२७ ॥ न कुर्याद्यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः । आज्ञातिक्रमणा- द्विष्णोः पतत्येव न संशयः ॥ ३२८ ॥ शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरेः । अन्वितान्ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्वकर्मसु ॥ ३२९ ॥ अभाद्विनोऽप्यपन्नस्य कर्मत्या- गिन एव च । वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ॥ ३३० ॥ विप्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः । द्वादश्यां तत्प्रकुर्वीत नोपवासदिने क्वचित् ॥ ३३१ ॥ विष्णोर्जन्मदिने वाऽपि गुरूणां च मृतेऽहनि । वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत वैदिकं(कीं) वैष्णवोत्तमः ॥ ३३२ ॥ अगम्यागमनं हिंसामभक्ष्याणां च भक्षणम् । असत्यक- थनं स्तेयं मनसाऽपि विवर्जयेत् ॥ ३३३ ॥ तप्तचक्राङ्कनं विष्णोरेकादश्यामुपोष- णम् । धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः ॥ ३३४ ॥ नित्यमामलकस्नानं देवतान्तरवर्जनम् । ध्यानं मन्त्रं(न्त्रो) जपो होमस्तुलसीपूजनं हरेः ॥ ३३५ ॥ प्रसादतीर्थसेवा च तदीयानां च पूजनम् । उपायान्तरसंत्यागस्तथा मन्त्रार्थचिन्त- नम् ॥ ३३६ ॥ श्रवणं कीर्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा । असत्कृत्यपरित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥ ३३७ ॥ दानं दमस्तपः शौचमार्जवं क्षान्तिरेव च । आनृ- शंस्यं सतां सङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥ ३३८ ॥ वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः । नावैष्णवो व्रजेन्मुक्तिं बहुशास्त्रश्रुतोऽपि वा ॥ ३३९ ॥ वैष्णवो वर्णबाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् । एतत्ते कथितं राजन्प(न्पा)रमैकान्त्य- सिद्धिदम् ॥ ३४० ॥ वैशिष्ट्यं (विशिष्टं) वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् । विष्व- क्सेनाय धात्रे च संप्रोक्तं परमात्मना ॥ ३४१ ॥ विष्वक्सेनाय संप्रोक्तमेतद्विखनसे पुरा । भृगोः प्रोक्तं विखनसा भृगुणा च महर्षिणा ॥ ३४२ ॥ वैवस्वतमनोः प्रोक्तं मनुना च ममेरितम् । मनुस्तु धर्मशास्त्रं तु सामान्येनोक्तवान्स्वयम् ॥ ३४३ ॥ तदेव हि मया राजन्वैशिष्ट्येन तवेरितम् । विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥ ३४४ ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः । पारमैकान्त्यसंसिद्धिं प्राप्नो- त्येव न संशयः ॥ ३४५ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ ३४६ ॥ यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च संनिधौ । अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नो- त्यसंशयः ॥ ३४७ ॥ हारीतमेतच्छास्त्रं तु परमां धर्मसंहिताम् । आलोक्य पूजये- द्विष्णुं पारमैकान्त्यमश्नुते ॥ ३४८ ॥ एतच्छ्रुत्वाऽम्बरीषस्तु हारीतोक्तिं- (क्तं) नृपोत्तमः । ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ॥ ३४९ ॥

---

१ ख. "त्स्याः प" । २ ख. "मयान्विर्ता ।

त्वमेव परमो धर्मस्त्वमेव परमं तपः । त्वदङ्घ्रियुगुलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम्
॥ ३५० ॥ महामुनिमिति स्तुत्वा राजर्षिः स महातपाः । प्राप्तवान्प(न्पा)रमैकान्त्यं
तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ॥ ३५१ ॥ वैशिष्ट्यं प(पा)रमैकान्त्यमेतच्छास्त्रं ममाव्ययम् ।
भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ॥ ३५२ ॥ योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः
सुरर्षयः । वशि(सि)ष्ठाद्या वैष्णवाश्च विष्वक्सेनादयः सुराः ॥ ३५३ ॥ एतच्छा-
स्त्रानुसारेण पूजयामासुरीश्वरम् । परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् । ज्ञात्वैव परमै-
कान्ती पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥ ३५४ ॥

इति श्रीवृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे वृत्त्यधिकारो नामै-
कादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

समाप्तेयं वृद्धहारीतस्मृतिः ।

---

१ क. 'न्यवः । मा' । २ ख. 'सुरत्नुतम् ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

वेदव्यासस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः ।)

वाराणस्यां सुखासीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् । पप्रच्छुर्मुनयोऽभ्येत्य धर्मान्वर्णव्यव-
स्थितान् ॥ १ ॥ स पृष्टः स्मृतिमान्स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् । उवाचाथ प्रस-
न्नात्मा मुनयः श्रूयतामिति ॥ २ ॥ यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारो मृगः सदा ।
चरते तत्र वेदोक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥ ३ ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधो यत्र
दृश्यते । तत्र श्रौतं प्रमाणं स्यात्तयोर्द्वैधे स्मृतिर्वरा ॥ ४ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्य-
स्त्रयो वर्णा द्विजातयः । श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु ते नराः ॥ ५ ॥ शूद्रो
वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वाद्धर्ममर्हति । वेदमन्त्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना ॥ ६ ॥
विप्रवद्विप्रविन्नासु क्षत्रविन्नासु विप्रवत् । जातकर्माणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥७॥
वैश्यासु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् । अधमादुत्तमायां तु जातः शूद्राधमः
स्मृतः ॥ ८ ॥ ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालो धर्मवर्जितः । कुमारीसंभवस्त्वेकः
सगोत्रायां द्वितीयकः ॥ ९ ॥ ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालस्त्रिविधः स्मृतः । वर्धकी
नापितो गोप आशापः कुम्भकारकः ॥ १० ॥ वणिक्किरातकायस्थमालाकारकुटु-
म्बिनः । × एते चान्ये च बहवः शूद्रा भिन्नाः स्वकर्मभिः ॥ ११ ॥ चर्मकारो
भटो भिल्लो रजकः पुष्करो नटः । वैरटो मेदचाण्डालौ दाशः श्वपचकोलिकाः
॥ १२ ॥ एतेऽन्त्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः । एषां संभाषणात्स्नानं
दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥ १३ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च । नामक्रिया
निष्क्रमोऽन्नप्राशनं वपनक्रिया ॥ १४ ॥

× एतदर्धद्वयं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः ।

---

१ क. घ. ङ. मृग्यते । २ ख. ग. °ह्मणक्षत्रियविशस्त्र° । ३ क. °स्तु नेतराः । शू° । ख. ग. °स्तु नेतरे । शू° । ४ क. ङ. °विन्नास्तु क्षत्रविप्रासु विप्रतः । ना° । ५ ग. °न्नास्तु क्षत्रविप्रतः । ना° । ६ ख. °प्रास्तु शू° । ७ ग. °प्रस्तु शू° । ८ ख. °न्यास्तु ना° । ९ क. गोपो नाशा वः कु° । घ. ङ. गोपा ना° । १० ख. °भिल्लूतकराश्वमा° । ११ ग. नरो । ङ. भटो । १२ ख. ग. घ. वरटो । १३ ख. ङ. दासाः । १४ ख. ग. °कोलकाः । १५ क. ङ. °न्तो नामक° । १६ ख. ग. °निष्क्रमणेऽन्नाश° ।

कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः। केशान्तः स्नानमुद्वाहो विवाहाग्निपरिग्रहः ॥ १५ ॥ त्रेताग्निसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः। नवैताः कर्णवेधान्ता मन्त्रवर्ज क्रियाः स्त्रियाः ॥ १६ ॥ विवाहो मन्त्रतस्तस्याः शूद्रस्यामन्त्रतो दश। गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥ १७ ॥ सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत्। एकादशेऽह्नि नामार्कस्येक्षा मासि चतुर्थके ॥ १८ ॥ षष्ठे मास्यन्नमश्नीयाच्चूडाकर्म कुलोचितम्। कृतचूडे च बाले च कर्णवेधो विधीयते ॥ १९ ॥ विप्रो गर्भाष्टमे वर्षे क्षत्रमेकादशे तथा। द्वादशे वैश्यजातीनां व्रतोपनयनक्रिया ॥ २० ॥ तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्याद्द्विगुणाधिकः। वेदव्रतच्युतो व्रात्यः स व्रात्यस्तोममर्हति ॥ २१ ॥ द्वे जन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात्प्रथमं तयोः। द्वितीयं छन्दसां मातुर्ग्रहणाद्विधिवद्गुरोः ॥ २२ ॥ एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो बाल्यदोषतः। श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः ॥ २३ ॥ उपनीतो गुरुकुले वसेन्नित्यं समाहितः। बिभृयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥ २४ ॥ पुण्येऽह्नि गुर्वनुज्ञातः कृतमन्त्राहुतिक्रियः। स्मृत्वोंकारं च गायत्रीमारभेद्वेदमादितः ॥ २५ ॥ शौचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः। पठेत गुरुतः सम्यक्कर्म तन्निदिष्टमाचरेत् ॥ २६ ॥ ततोऽभिवाद्य स्थविरान्गुरुं चैव समाश्रयेत्। स्वाध्यायार्थं तदायत्तः सर्वदा हितमाचरेत् ॥ २७ ॥ नोऽऽक्षिप्तोऽपि विरुध्येत नो व्रजेत्ताडितोऽपि वा। विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसानामर्कवीक्षणम् ॥ २८ ॥ तौर्यत्रिकानृतोन्मादपरीवादानलंक्रियाम्। अञ्जनोद्वर्तनादर्शस्रग्विलेपनयोषितः ॥ २९ ॥ वृथाटनमसंतोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत्। ईषच्चलितमध्याह्नेऽनुज्ञातो गुरुणा स्वयम् ॥ ३० ॥ अलोलुपश्चरेद्भैक्ष्यं(क्षं) व्रतिपूत्तमगृहेषु। सद्यो भिक्षान्नमादाय वित्तवत्तदुपस्पृशेत् ॥ ३१ ॥ कृतमाध्याह्निकोऽश्नीयादनुज्ञातो यथाविधि। नाद्यादेकान्नमुच्छिष्टं भुक्त्वा चोऽऽमिषतामियात् ॥ ३२ ॥ नान्यच्चिक्षितमादद्यादापन्नो द्रविणादिकम्। अनिन्द्यामन्त्रितः श्राद्धे पित्र्येऽद्याद्गुरुचोदितः ॥ ३३ ॥ एकान्नमविरोधेन व्रतानां प्रथमाश्रमी। भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा संधुक्षणादिकम् ॥ ३४ ॥ समिधोऽग्नावादधीत ततः परिचरेद्गुरुम्। शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रबुद्धः प्रथमं गुरोः ॥ ३५ ॥ एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी व्रतं चरेत्। हितोपवादः प्रियवाक्सम्यग्गुर्वर्थसाधकः ॥ ३६ ॥

---

१ क. ङ. °कमौञ्ज्यं मा°। २ ख. ग. °जातिस्तु म° पनयमर्हति। त°। ३ ख. ग. °क्तो वाऽन्यतो°। ४ ग. °माहितः। ५ क. तदृष्ट°। ६ ख. ग. °ततः क°। ७ ख. ग नापक्षिप्तोऽपि भाषेत न व्र°। ८ ख. °द्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनं चार्क°। ९ ख. ग. परेवा°। १० ग. व्रतिपू°। ११ ख. ग. चाऽऽचमित्वा°। १२ क. ङ. नान्नं भिक्षुकमादायमापन्नं द्र°। १३ ख. ग. °मत्यविरोधे व्र°। १४ क. ङ. संमुख°। १५ ख. ग. प्रबुद्धश्च प्र°। १६। क. °मभ्यासो व्र°।

नित्यमाराधयेदेनमा समाप्तेः श्रुतिग्रहात्। अनेन विधिनाऽधीतो वेदमन्त्रो द्विजं नयेत् ॥ ३७ ॥ शापानुग्रहसामर्थ्यमृषीणां च सलोकताम्। पयोघृताभ्यां मधुभिः साज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥ ३८ ॥ तस्मादहरहर्वेदमनध्यायमृते पठेत्। यदेवोक्तं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरेत् ॥ ३९ ॥ व्यतिक्रमादसंपूर्णमनहंकृतिना च यत्। परमेह च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ॥ ४० ॥ यस्तूपनयनादेतदा मृत्योर्व्रतमाचरेत्। स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४१ ॥ गुरुवेऽपि वसेच्चायो(ष्यो) द्विजः षोडशवार्षिकः। केशान्तकर्मणा निमित्त(सम)द्वतान्यप्यनघ्नता ॥ ४२ ॥ समाप्य वेदान्वेदौ वा वेदं वा सततं द्विजः। स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रवृ(द)त्तोदितदक्षिणः ॥४३॥

इति श्रीवेदव्यासीये [धर्मशास्त्रे] ब्रह्मचार्यधिकारो नाम

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः।)

एवं स्नातकतां प्राप्तो द्वितीयाश्रमकाङ्क्षया। प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसंभवाम् ॥ १ ॥ अरोगादुष्टवंशोत्थामशुल्कादानदूषिताम्। सवर्णामसमानार्षाममातृपितृगोत्रजाम् ॥ २ ॥ अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंयुताम्। धृताधोवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥ ३ ॥ ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः। दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोद्वहेत् ॥ ४ ॥ ब्राह्मोद्वाहविधानेन तदभावेऽपरो विधिः। दातव्यैषा सदृक्षाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥ ५ ॥ पितृपितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु। पूर्वाभावे परो दद्यात्सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥ ६ ॥ यदि सा दातृवैकल्याद्रजः पश्येत्कुमारिका। भ्रूणहत्याश्च यावत्यः पतितः स्यात्तदप्रदः ॥ ७ ॥ तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः। कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक् ॥ ८ ॥ त्यजन्नदुष्टां दण्ड्यः स्याद्दूषयंश्चाप्यदूषिताम्। * तावच्च दुष्टं दुष्टं च स्वार्थेभ्यो भेदयंश्च तत् ॥ ९ ॥ ऊढायां हि सवर्णायामन्यां वा काममुद्वहेत्। तस्यामुत्पादितः

---

* एतदर्धं न. ख. ग. पुस्तकयोः।

---

१ क. ङ. 'मृतेक्षुमेदोभिः। २ क. ङ. 'दहन्यास्तमन'। ३ ख. ग. 'तिराचरेत्। ४ ख. ग. 'दु। उपकुर्वाणको यस्तु द्विजः षड्विंश'। ५ ख. ग. 'णा तत्र यथोक्तचरितव्रतः स'। ६ ख. ग. प्रसमं। ७ क. 'हुताग्निरद'। ८ ख. ग. 'न्यपूर्विकां लघ्वीं शु'। ९ क. ङ. 'म्। स्मृता'। १० क. ङ. 'ख्यातां दशपौरु'। ११ क. ङ. 'सदृक्षा'। १२ क. घ. 'दि स्याद्दातृ'। १३ क. ङ. तुभ्यं दास्याम्यहं दत्तो म'। १४ क. ङ. 'त्वी विभज्येत च। घ. न्यमि'।

शूद्रो वै स्ववर्णात्मदीयते ॥ १० ॥ उद्वहेत्क्षत्रियां विप्रो वैश्यां च क्षत्रियोऽपि ताम् । न तु शूद्रां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥ ११ ॥ नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी । धर्म्ये धर्मेण धर्मिष्ठा ज्येष्ठता तु सजातिषु ॥ १२ ॥ पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयंभुवा । पतयोऽर्धेन चार्धेन पत्न्योऽभूवन्निति श्रुतिः ॥ १३ ॥ यावन्न विन्दते जायां तावदर्धो भवेत्पुमान् । नार्धं प्रजायते सर्वं प्रजायेतेत्यपि श्रुतिः ॥१४॥ गुर्वी सा भूतिवर्गस्य वोढुं नान्येन शक्यते । यतस्ततोऽन्वहं भूत्वा स्ववासा विभूषा-यया ॥१५॥ कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् । स्वकृतं वित्तमासाद्य वैताना-ग्नीन् हापयेत् ॥१६॥ स्मार्तं वैवाहिके वह्नौ श्रौतं वैतानिकाग्निषु । कर्म कुर्यात्प्रतिदिनं विधिवत्प्रतिपर्व च ॥ १७ ॥ सम्यग्धर्मार्थकामेषु दंपतिभ्यामहर्निशम् । एकचित्त-तया भाव्यं समानव्रतवृत्तया ॥ १८ ॥ न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् । भावतो ह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः ॥ १९ ॥ पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च । उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशोधनम् ॥ २० ॥ मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य साग्निशालं स्वमङ्गनम् । शोधयेदग्निकार्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥२१॥ प्रोक्षण्यै(णे)रिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् । द्वंद्वपात्राणि सर्वाणि न कदाचि-द्वियोजयेत् ॥ २२ ॥ शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वाऽनुधारयेत् । महानसस्य पात्राणि बहिः प्रक्षाल्य सर्वशः ॥ २३ ॥ मृद्भिश्च शोधयेच्चुल्लीं तत्राग्निं सेन्धनं न्यसेत् । स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसान्द्रविणानि च ॥ २४ ॥ कृतपूर्वाह्न-कार्योऽयं स्वगुरावभिवादयेत् । ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलबान्धवैः ॥२५॥ वस्त्रालंकाररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् । मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्तिनी ॥ २६ ॥ छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु । दासीवाऽऽदिष्टकार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥ २७ ॥

---

१ ख. ग. घ. श स व° । २ ख. ग. °यो विताम् । ३ ख. ग. °धमः पु° । ४ ख. धर्मोधर्मेषु धर्मि° । ग. धर्म्या धर्मेषु धर्मि° । ५ ख. ग. ज्येष्ठा तस्य स्वजा° । ६ क. ङ. पतिरर्धेन वा° । ७ क. ङ. °त्न्योवा-भिति । घ. °त्न्योवाभूरि° । ८ ख. ग. गुर्वी या नु° । ९ ख. ग. °त्वा स्ववशो विभूयाच ताम् । कृ° । १० घ. त्यागेता । ११ क. घ. °ग्नीन तु हा° । १२ ख. °वःप्रीतिपूर्वतः । स° । ग. °वत्प्रीतिपूर्वकः । स° । १३ ख. घ. °त्तविततः । म । १४ क. °म् । भवेद्धर्मेनार्धेशातवेदमकिनगदि । प° । १५ क. °वि वस्त्रम° १६ क. ङ. °मिलंनमनागमम् । १७ क. °णा । प्रोक्षणीयितान्ये° । १८ क. ङ. शोधयित्वा । १९ ख. ग °त्वा तु पा° । घ. °त्वाऽपिधानके° । २० ख. ग. °मि विन्यसेततः । स्मृ° । २१ ख. ग. रसाव द्र° । २२ क. ग. °कार्योऽथ स्वगुरूनभि° । २३ क. ङ. भर्ताऽपि° ।

ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य सा[1] । वैश्वदेवोद्धृतैरन्नैर्भोजनीयांश्च भोजयेत्
॥ २८ ॥ पतिं चैतदनुज्ञाता शिष्टमन्नाद्यमात्मना । भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययवि-
चिन्तया ॥ २९ ॥ पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च । कृतान्नसाधना
साध्वी सुभृशं[5] भोजयेत्पतिम् ॥ ३० ॥ नातितृप्ता[6] स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय
सा । आस्तीर्य[7] साधुशयनं ततः परिचरेत्पतिम् ॥ ३१ ॥ सुप्ते×पत्यौ तदभ्याशे स्वपे-
त्तद्गतमानसा । अनग्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥ ३२ ॥ नोच्चैर्वदेन्न
परुषं न बहून्पत्युरप्रियम् । न केनचिद्विवदेच्च अप्रलापविलापिनी ॥ ३३ ॥ न चाति-
व्ययशीला स्यान्न धर्मार्थविरोधिनी । प्रमादोन्मादरोषेर्ष्यावञ्चनं चातिमानिताम् ॥ ३४ ॥
पैशुन्यहिंसाविद्वेषमहाहंकारधूर्तताः । नास्तिक्यसाहसस्तेयदम्भान्साध्वी विवर्जयेत्
॥ ३५ ॥ एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् । यशः शमिह यात्येवं परत्र च
सलोकताम् ॥ ३६ ॥ योषितो नित्यकर्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते । रजसो दर्शनाद्दो-
षात्सर्वमेव परित्यजेत् ॥ ३७ ॥ सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् । एका-
म्बरा कृशा दीना स्नानालंकारवर्जिता ॥ ३८ ॥ मौनिन्यधोमुखी चक्षुष्पाणिपद्भि-
रचञ्चला । अश्नीयात्केवलं भक्तं नक्तं मृन्मयभाजने ॥ ३९ ॥ स्वपेद्भूमावप्रमत्ता
क्ष(क्षि)पेदेवमहस्त्रयम् । स्नायीत सा त्रिरात्रान्ते सचैलमुदिते रवौ ॥ ४० ॥ विलोक्य
भर्तृवदनं शुद्धा भवति धर्मतः । कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥ ४१ ॥ रजो-
दर्शनतः कार्त्स्न्याद्रात्रयः षोडशर्तवः । ततः पुंबीजमाक्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे प्ररोहति ॥ ४२ ॥
चतस्रश्चाऽऽदिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् । गच्छेद्युग्मासु स्वयं मुक्त्वा पौष्णपित्र्यर्क्ष-
राक्षसान् ॥ ४३ ॥ प्रच्छादितादित्यपथे पुमान्गच्छेत्स्वयोषिति । क्षामाऽलंकृदवाप्नोति
पुत्रं पूजितलक्षणम् ॥ ४४ ॥ ऋतुकालाभिगाम्येवं ब्रह्मचार्येव धर्मतः । गच्छन्नपि
यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यहृत् ॥ ४५ ॥ भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
सा त्ववाप्यान्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥ ४६ ॥

* आर्षत्वात्साधुत्वमस्य । × आर्षः प्रयोगोऽयम् ।

१ ख. ग. तत् । २ ख. ग. °देवकृतै° । ३ घ. °मयात्ययात्म° । क. ङ. °मपाय° । ४ क. घ. ङ. °माहाय व्ययवि° । ५ क. ङ. सभृतिं । ६ ख. ग. °तृप्ता स्व° । ७ क. ङ. आस्तृत्य । ८ ख. ग. °न्पत्युरु-रप्रि° । ९ ख. चापि व्य° । १० क. ङ. °वनाप्नाति° । ११ ख. ग. यशः शमिह° । १२ क. ङ. °रम्रे-माह° । १३ ख. ग. रजोदर्शनतो दोषा° । १४ ख. ग. °रावृता दी° । १५ ख. °ततो याः स्यू रात्र° । १६ ख. ग. °ममक्लि° । १७ क. ङ. °तमूषष्ठमा° । १८ ख. ग. ग्मासु रात्रीषु पौ° । १९ क. ङ. °न् । पुष्पा-दितादित्यैः पु° । २० ख. ग. °पितः । क्षा° । २१ ख. ग. कालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्ये व्यवस्थितः । २२ ख. ङ. °ङ्मुख ।

महापातकदुष्टां च पतिगर्भविनाशिनी । सद्वृत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥ ४७ ॥ महापातकदुष्टोऽपि नाप्रतीक्ष्यो भवेत्पतिः । अशुद्धे भयमादूरं स्थितायाऽनुचिन्तया(?) ॥ ४८ ॥ व्यभिचारेण दुष्टां तां पत्नीमा दर्शनादृतोः । हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् । परिभूतामधःशय्यां वासयेद्व्यभिचारिणीम् ॥ ४९ ॥ पुनस्तामार्तवस्नातां पूर्ववद्व्यवहारयेत् । धूर्तां च धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥ ५० ॥ सुदुष्टां व्यसनासक्तामहिताम-धिवेदयेत् । अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणां तु समतामियात् ॥ ५१ ॥ विवर्णदीनव-दना देहसंस्कारवर्जिता । पतिव्रता निराहारा शोष्यते प्रोषिते पतौ ॥ ५२ ॥ मृतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वह्निमाविशेत् । ब्राह्मणी चेत्यक्तकेशा तपसा शोषयेद्वपुः ॥ ५३ ॥ सर्वावस्थासु नारीणां न युक्तं स्यादरक्षणम् । तदेवानुक्रमात्कार्यं पितृभ्रा-तृसुतादिभिः ॥ ५४ ॥ जाताः सुरक्षितायां ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः । ये यजन्ति पितॄ-न्स्वर्गे मोक्षप्राप्तिमहोदयैः ॥ ५५ ॥ मृतामग्निहोत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् । आहरेद-विलम्बेन भार्यामात्मव्रजेत्तदा ॥ ५६ ॥

इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे स्त्रीधर्माधिकारो नाम

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः)

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं नैमित्तिकमतः परम् । त्रिविधं कर्म वक्ष्यामि गृहस्थस्यावधा-र्यताम् ॥ १ ॥ यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् । आलोक्य मङ्गल-द्रव्यं कर्माऽऽवश्यकमाचरेत् ॥ २ ॥ कृतशौचोऽनिषेधेऽह्नि दन्तान्प्रक्षाल्य वारिणा । स्नात्वोपास्य द्विजः संध्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥ ३ ॥ + जुहोत्यनुदिते भानावि-त्येक उदिते रवौ । जपेदादित्यदेवत्यान्मन्त्रान्मन्त्रनियोगवित् ॥ ४ ॥

+ इत आरभ्य नियोगविदित्यन्तं न ख. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. घ. ङ. °ष्टानां प° । २ ख. ग. °तीक्ष्यस्तया पतिः । ३ क स्थितया° । ४ ख. ग. दुष्टानां पत्नीनां दर्शनादृते । पिण्डकृतायामवाच्यायामन्यत्र वासयेत्प° । ५ ख. ग. सुदुष्टां । ६ ख. ग. °विवासयेत्° । ७ ख. ग. °वर्णादी° । ८ क. ङ. °हाताप्यते । ९ ख. ग. जीवन्ती । १० ख ग, °तृभर्तृसु° । ११ क. ङ. °तृभ्यश्चैर्मोक्ष° । १२ क. ङ. °विपत्पतिः । आ° । घ. °विपत्पतिम् । १३ ख. ग. °म् । दाहयेद° । १४ ख. ग. भार्या चात्र भवेत सा । इ° । १५ ख. ग. काम्यमिति कर्म त्रिधा मतम् । त्रिविधं तच्च व° । १६ ख. ग. निषेत्स्यामि द° । १७ क. घ. ङ. °ध्यां देवादींश्च त° । १८ घ. °श्चैव° ।

वेदवेदाङ्गशास्त्राणि इतिहासानि चाभ्यसेत्। अध्यापयेच्च सच्छिष्यान्सद्विप्रांश्च द्विजो-
त्तमः ॥ ५ ॥ अलब्धं प्रापयेल्लब्ध्वा क्षणमात्रं समापयेत्। समर्थो हि समर्थेन नावि-
ज्ञातः क्वचिद्वसेत् ॥ ६ ॥ सरित्सरसि वापीषु गर्तप्रस्रवणादिषु। स्नायीत यावदु-
द्धृत्य पञ्च पिण्डानि वारिणा ॥ ७ ॥ तीर्थाभावेऽप्यशक्तो वा स्नायात्तोयैः समा-
हृतैः। गृहाङ्गणगतस्तत्र यावदम्बरपीडनम् ॥ ८ ॥ स्नानमब्दैवतैः कुर्यात्पावनैश्च
समार्जनम्। मन्त्रैः प्राणांस्त्रिरायम्य सौरैश्चार्कं विलोकयेत् ॥ ९ ॥ तिष्ठन्स्थित्वा तु
गायत्रीं ततः स्वाध्यायमाचरेत्। ऋचां च यजुषां साम्नामथर्वाङ्गिरसामपि ॥ १० ॥
इतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः। शक्त्या सम्यक्पठेन्नित्यमल्पमप्या समा-
पनात् ॥ ११ ॥ स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात्। + वेदेभ्योऽन्यत्र संतुष्टः
स विप्रः शूद्रतामियात् ॥ १२ ॥ तस्मादहरहर्वेदं द्विजोऽधीयीत वाग्यतः। धर्मशा-
स्त्रेतिहासादि सर्वेषां शक्तितः पठेत् ॥ १३ ॥ कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ
देवताः। जान्वाच्य दक्षिणं दर्भैः प्रागग्रैः सयवैस्तिलैः ॥ १४ ॥ + पुरः क्षिप्तैः
कराग्राभ्यां निर्गतैः प्राङ्मुखो द्विजः। एकैकाञ्जलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥ १५ ॥
समजानुद्वयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्मुखः। तिर्यग्दर्भैश्च वामाग्रैर्यवैस्तिलविमिश्रितैः ॥ १६ ॥
अम्भोभिरुत्तरक्षिप्तैः कनिष्ठामूलनिर्गतैः। द्वाभ्यां द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां मनुष्यांस्तर्पये-
त्ततः ॥ १७ ॥ दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वाच्य द्विगुणैः कुशैः। तिलैर्जलैश्च
देशिन्या मूलदर्भाग्रविच्युतैः ॥ १८ ॥ दक्षिणांसोपवीतः स्यादञ्जलीभिस्त्रिभिस्त्रिभिः।
संतर्पयेद्दिव्यपितॄन्स्वधापूर्वमितीरयेत् ॥ १९ ॥ स्वधावर्जनमानेवमेक इच्छन्ति तर्पणे।
द्विजातिजीवत्पितृकोऽप्येतानन्यांश्च तर्पयेत् ॥ २० ॥ तर्पयेद्दिव्यपितॄंश्च पितृपूर्वान्पि-
तॄन्स्वकान्। मातृर्मातामहांस्तद्वच्चैनेवं हि त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २१ ॥ मातामहीश्च येऽप्यन्ये
गोत्रिणो ज्ञातिवर्जिताः। तानेकाञ्जलिदानेन प्रत्येकं च पृथक्पृथक् ॥ २२ ॥ असं-
स्कृतप्रमीता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः। वस्त्रनिष्पीडनाम्भोभिस्तेषामाप्यायनं भवेत् ॥ २३ ॥
अतर्पितेषु पितृषु वस्त्रं निष्पीडयेच्च यः। निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति सुरमानुषैः ॥ २४ ॥

+ एतदर्धं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः।

---

१ क. ङ. °प्नोति ह° । २ क. घ. °ध्यानपरता° । ३ ख. ग. शक्त्यां वा । ४ क. ङ. °गता तत्र वाप्यस्वम्य° । ५ ख. ग. °मैश्चापि प्रा° । ६ ख. ग. °मारभेत् । ७ क. घ. ङ. °र्गो विद्योप° । ८ क. घ. °पतिर्न्महन्महम् । ध° । ९ ख. ग. °न्वा च द° । १० ख. ग. °न्वा च द्वि° । ११ ख. ग. °श्रोद्विनिःसृतैः । १२ ख. ग. स्यात्तत्प्रेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः । १३ ख. ग. °पितृस्तत्परांश्च पितॄन्स्व° । १४ ग. °वर्जमथमेनैव । १५ ङ. °पितृतः पितृ° । १६ ख. ग. °मातृमाता° । १७ ख. ग. ङ. °महांश्च । १८ ख. ग. °णो ज्ञातय° । घ. °णो ज्ञातय° । १९ ख. ग. °न तर्पयेच्च पृथक्पृथक् ।

पयोदर्भस्वधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत् । सुदत्तं तत्पुनस्तेषामेकेनापि विना वृथा ॥२५॥ अन्यचित्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिवर्जितम् । अनासनस्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते ॥ २६ ॥ एवं संतर्पिताः कामैस्तर्पकांस्तर्पयन्ति च । ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमित्रावरुणनामभिः ॥ २७ ॥ पूजयेल्लक्षितैर्मन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तदेवताः । उपस्थाय रविः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ॥ २८ ॥ ब्रह्माग्निरुद्रौषधीजीवविष्णुनामर्हनामभी (?) । अपां पतये च सत्कारं नमस्कारैः स्वनामभिः ॥ २९ ॥ कृत्वा मुखं समालभ्य स्नानमेवं समार्जयेत् । ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये हुताशने ॥ ३० ॥ पाकयज्ञांश्च चतुरो विदध्याद्विधिवद्द्विजः । अनाहिताग्निरावसथ्यादादायान्नं घृतप्लुतम् ॥ ३१ ॥ शाकलेन विधानेन जुहुयाल्लौकिकेऽनले । व्यस्ताभिर्व्याहृतीभिस्तु समस्ताभिस्ततः परम् ॥३२॥ षड्भिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्भिर्यथाक्रमम् । प्राजापत्यं स्विष्टकृतं हुत्वैवं द्वादशाऽऽहुतीः ॥३३॥ ओंकारपूर्वः स्वाहान्तस्त्यागः स्विष्टविधानतः । भुवि दर्भान्समास्तीर्य बलिकर्म समारभेत् ॥ ३४ ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्य एव च । भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ॥ ३५ ॥ दद्याद्बलित्रयं चाग्रे पितृभ्यश्च स्वधा नमः । पात्रनिर्णेजनं वारि वायव्यां दिशि निक्षिपेत् ॥ ३६ ॥ उद्धृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् । इदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ॥३७॥ गोत्रनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तितः । षड्भ्योऽन्नमन्वहं दद्यात्पितृयज्ञविधानतः ॥ ३८ ॥ वेदादीनां पठेत्किंचिदल्पं ब्रह्मयज्ञाप्तये । ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाद्बहिः ॥ ३९ ॥ काकेभ्यः श्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्ग्रासमेव च । उपस्पृश्य गृहद्वारि स्थितो यावन्मुहूर्तकम् ॥ ४० ॥ अप्रमत्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धिः प्रतीक्षितः । आगतं दूरतः श्रान्तं भोक्तुकाममकिंचनम् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा संमुखमभ्येत्य सत्कृत्य श्रद्धयाऽर्चनैः । पादधावनसंमानाभ्यञ्जनादिभिरर्चितः ॥४२॥ त्रिदिवप्रापणे साक्षाद्यज्ञस्याभ्यधिकोऽतिथिः । कालागतोऽतिथिर्दृष्टवेदपारो गृहागतः ॥४३॥ द्वावेतौ पूजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्त्वपूजितौ । विवाहस्नातकक्ष्माभृदाचार्यसुहृदृत्विजः ॥ ४४ ॥

---

१ क. घ. ङ. °नाकाशस्थि° । २ क. ङ. °पणं तर्प° । ३ क. घ. ङ. रविः का° । ४ क. घ. ङ. °यित्वा स दे° । ५ ख. °ह्माग्नीन्द्रौष° । ६ ग. हर्ताहृताम् । अ° । ७ ग. °पां यत्नेतिसत्कार्यं व° । ८ क. घ. ङ. °रैः । स्ना° । ९ ख. ग. माचरेत् । १० क. ङ. °हश्चतु° । ११ घ. °यज्ञांश्च चत्वारो । १२ क. ङ. °गः स्विष्ट° । १३ ख. ग. °माचरेत् । १४ घ. सर्वभू° । १५ ख. ग. °शि निःक्षि° । १६ ख. घ. °पविश्य । १७ ख. ग. °रि तिष्ठेयाव° । १८ ख. ग. °प्रमुक्तोऽति° । १९ ख. ग. °तीक्षकः । श्रा° । २० क. ख. ग. श्रान्तं । २१ ख. ग. °त्य प्रश्रयाऽ° । २२ घ. °र्चयेत् । पा° । २३ ख. घ. °नसं-माना° । २४ ख. ग. °दिवं प्रापयेत्तस्मो य° ।

अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्षं गृहागताः। गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय यथाविधि ॥ ४५ ॥ भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत्। विसर्जयेदनुव्रज्य सुहृत्श्रोत्रियातिथीन् ॥ ४६ ॥ मित्रमातुलसंबन्धिबान्धवान्समुपागतान्। भोजयेद्गृहिणो भिक्षां सत्कृतां भिक्षुकोऽर्हति ॥ ४७ ॥ स्वादुन्नमन्नमस्वादु ददद्गच्छत्यधोगतिम्। गर्भिण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ॥ ४८ ॥ बुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम्। नाद्याद्गृहंध्येत्र पाकान्नं कदाचिदनिमन्त्रितः ॥ ४९ ॥ निमन्त्रितोऽपि निर्न्धेन प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥ ५० ॥ क्षुद्राभिशस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टक्रूरतस्कराः। कुद्धापविद्धवद्धोग्रवधबन्धनजीविनः। शैलूषशौण्डिकानद्धोन्मत्तव्रात्यव्रतच्युताः ॥५१॥ नग्ननास्तिकनिर्लज्जपिशुनव्यसनान्विताः। कदर्यस्त्रीजितानार्यपरवादकृता नराः ॥५२॥ अमित्राकीर्तिमन्तोऽपि राजदेवलकोद्धताः। शयनासनसंसर्गकृतकर्मादिदूषिताः ॥ ५३ ॥ अश्रद्दधानाः पतिता भ्रष्टाचारादयश्च ये। अभोज्यान्नाः स्युरन्नादो यस्य यः स्यात्स तत्समः ॥ ५४ ॥ नापितान्वयमित्रार्धसीरिणो दासगोपकाः। शूद्राणामप्यमीषां तु भुक्त्वाऽन्नं नैव दुष्यति ॥ ५५ ॥ धर्मेणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः। स्ववृत्त्योपार्जितं मेध्यमकेशकृमिमक्षिकम् ॥ ५६ ॥ अश्लीलमगोघ्रातमस्पृष्टं शूद्रवायसैः। अनुच्छिष्टमसंघुष्टमपर्युषितमेव च ॥ ५७ ॥ अम्लानवाष्पमभाद्यमयाचितं सुसंस्कृतम्। कृसरापूपसंयावपायसं शष्कुलीति च ॥ ५८ ॥ नाश्नीयाद्ब्राह्मणो मांसमनियुक्तः कथंचन। क्रतौ श्राद्धे नियुक्तो वा अनश्नन्पतति द्विजः ॥ ५९ ॥ मृगयोपार्जितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः। क्षत्रियो द्वादशोनं तत्क्रीत्वा वैश्योऽपि धर्मतः ॥ ६० ॥ द्विजो जग्ध्वा वृथा मांसं हत्वाऽप्यविधिना पशून्। निरयेष्वक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ॥ ६१ ॥ सर्वान्कामान्समासाद्य फलमश्वमखस्य च। मुनिसाम्यमवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ॥ ६२ ॥

---

१ ख. ग. °न्समुपाग°। २ क. °द्गृहेष्व पाकान्नं क°। ३ ख. निर्न्देन। ४ ध. °भ्येत प्र°। ५ घ. °तामार्यानार्याकार्यकृदातुराः। ६ क. परापादकृतादराः। ७ ख. ग. अनीशाः स्त्री°। ८ ख. घ. °वस्त्रहारकाः। श°। ९ ख. ग. घ. °गंवृत°। १० क. ङ °ज्यान्ना इमेऽन्ना°। ११ क. ङ. °घान्यस्य भोज्यमानो न मुच्यते। ध°। घ. °धानन्यस्य भोज्यमानो न मुच्यते। ध°। १२ ख. घ. °वृत्तोपार्जितं मेध्यमाकरस्थममाक्षि°। १३ ख. ग. °संघुष्ट°। १४ ख. ग. °नपाक्यमभाद्यमार्द्रं नित्यं।

द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिषाणि पयांसि च । निर्दशासंधिसंधिनीवत्सवन्तीपयांसि च ॥ ६३ ॥ *अलाबुशिग्रुकवकच्छत्राकलशुनानि च । पलाण्डुश्वेतवृन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥ ६४ ॥ गृञ्जनारुणवृक्षासृग्जन्तुगर्भफलानि च । अकालकुसुमादीनि द्विजो जग्ध्वैन्दवं चरेत् ॥ ६५ ॥ वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यपि । भूतेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृहिणो दहेत् ॥ ६६ ॥ हैमराजतकांस्येषु पात्रेष्वद्यात्सदा गृही । तदभावे साधुगन्धे मेध्यद्रुमलतासु च ॥ ६७ ॥ पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थो भोक्तुमर्हति । ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयोर्थं भोक्तुमर्हतः ॥ ६८ ॥ अभ्युक्ष्यान्नं नमस्कारैर्भुवि दद्याद्बलित्रयम् । भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये तथा ॥ ६९ ॥ अपः प्राश्य ततः पश्चात्पञ्च प्राणाहुतीः क्रमात् । स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेषमद्याद्यथासुखम् ॥ ७० ॥ अनन्यचित्तो भुञ्जीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् । आ तृप्तेरन्नमश्नीयादशून्यं पात्रमुत्सृजेत् ॥ ७१ ॥ उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् । आचान्तः साधुसङ्गेन सद्विद्यापठनेन च ॥ ७२ ॥ पुरावृत्तकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् । सायं संध्यामुपासीत हुत्वाऽग्निं भृत्यसंयुतः ॥ ७३ ॥ आपोशा(श)नक्रियापूर्वमश्नीयादन्वहं द्विजः । सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतो द्विजः ॥ ७४ ॥ श्रद्धया शक्तितो नित्यं श्रेयो हन्यादपूजितः । नातितृप्त उपस्पृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥ ७५ ॥ अप्रत्यगुत्तरशिराः शयीत शयने शुभे । शक्तिमानुचिते काले स्नानं संध्यां न हापयेत् ॥ ७६ ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते त्वनिद्रश्चिन्तयेद्धितमात्मनः । शक्तिमान्मतिमान्नित्यं वृत्तमेतत्समाचरेत् ॥ ७७ ॥

इति श्रीवेदव्यासीये[धर्मशास्त्रे]गृहस्थाह्निको नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः)

=इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम् । आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्रयाणि च

* एतदर्धं न ख. ग. पुस्तकयोः । = एष तुरीयाध्यायो घ. पुस्तके न विद्यते । अस्यैवाध्यायस्य लघुव्यासस्मृतिरिति संज्ञा क. ख. ङ. संज्ञकेषु पुस्तकेषूपलभ्यते । ङ. पुस्तके एतदर्धस्थाने पाठान्तरं वर्तते । तद्यथा-"वेदव्यास उवाच-व्यासकृतं धर्मशास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम्" इति ।

१ क. ख. ङ. 'वन्ति तत्सन्ति च । २ क. 'कविद्रुवः । गृ. । घ. 'कविद्रुवः । गृ' । ङ. 'कविद्गुवः । गृ' । ३ ख. 'पीडनदा' । ४ ग. 'मन्यतोऽभद्रु' । ५ क. ङ. 'योर्थं भो' । ख. ग. 'यो यद्वोक्तुमर्हति । अ' । ६ क. ख. ङ. 'भ्युक्षणान्न' । ७ घ. 'नां पात्रसंनिधौ । अ' ८ क. ङ. पतिसंनिधौ । अ' । ९ क. ख. ङ. 'चित्तदकृचित्तो वा' । १० ख. ग. 'दक्षुर्ण्ण पा' । ११ क. घ. ङ. 'पठितेन । १२ क. ख. ग. घ. । हुत्वाऽऽह्व' । १३ क. ख. ङ. 'त्ययनावृतः । १४ क. ख. ङ. 'तः । अपो' । १५ ख. ग. 'तोऽर्चि-तम् । अ' । १६ ख. ग शुचे । १७ घ. 'के न काममपि हा' । १८ ख. ग. 'तें चोत्थाय चिन्त' ।

॥ १ ॥ गृहाश्रमात्परो धर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः । सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं[1] यस्तु पालयेत् ॥ २ ॥ गुरुभक्तो भृत्यपोषी दयावाननसूयकः । नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥ स्वदारे यस्य संतोषः परदारनिवर्तनम्[4] । अपवादं न कुर्वीत तस्य तीर्थफलं गृहे ॥ ४ ॥ परदारान्परद्रव्यं हरते यो दिने दिने । सर्वतीर्थाभिषेकेण तस्य पापं न नश्यति ॥ ५ ॥ गृहेषु सेवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः । अन्नदस्य त्रयो भागाः कर्ता भोगेन लिप्यते ॥ ६ ॥ प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानां च तर्पणम् । न पापं[11] संस्पृशेत्तस्य बलिं भिक्षां ददाति यः ॥ ७ ॥ पादोदकं पादघृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् । यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो[12] नोपसर्पति तं यमः ॥ ८ ॥ विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी । तावत्पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरो[13] जलम् ॥९॥ यत्फलं कपिलादाने कार्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे । तत्फलं[14] पाण्डवश्रेष्ठविप्राणां पादशौचने ॥ १० ॥ स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः । पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥ ११ ॥ मातापित्रोः परं तीर्थं गङ्गा गावो विशेषतः । ब्राह्मणात्परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १२ ॥ इन्द्रियाणि वशीकृत्य[16] यत्र यत्र वसेन्नरः । तत्र तत्र कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १३ ॥ गङ्गाद्वारं च केदारं संनिहत्यं[17] तथैव च (?) । एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ वर्णानामाश्रमाणां च चातुर्वर्ण्यस्य पार्थिव । दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥ १५ ॥ यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ १६ ॥ यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७ ॥ किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो गत्वरायुषः । यद्वर्धयितुमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १८ ॥ अशाश्वतानि गात्राणि विभवो नैव शाश्वतः । नित्यं संनिहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥१९॥ यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये । यत्परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं दीयते ॥ २० ॥ जीवन्ति जीविते यस्य विप्रा

---

१ छ. °कं योऽनुपा° । २ च. °याक्षान्त्यनसू° । ज. °याक्षान्तिरहिंसकः । ३ ज. °पी निस्पृहो° । ४ ज. दारनित्यसं° । ५ छ. °तकः । अ° । ६ च. छ. °त सर्वतीर्थफलं लभेत् । प° । ७ क. ङ. °दारपरद्रव्यार्थी हिनस्ति च दिने दिने । च. ज. °दारपरद्रव्यहिंसते च दिने दिने । छ. °दारपरद्रव्यं यो हिनस्ति दिने दिने । ८ ख. ग. सवनीयेषु । ९ छ. °षु तीर्थधर्मक° । १० क. ङ. ज. °ह्मणैस्तर्पणं तथा । म । च. छ. °ह्मणेभ्यो निवेदयेत् । ११ क. ङ. छ ज. °पं पर्युपेत° । १२ क. च. छ. ब्राह्मणान् । १३ ख. ग. °रोऽमृतम् । १४ ख. ग. °छमृषयः श्रेष्ठा वि° । १५ च. °तः । ब्रह्मपादोदके तीर्थे । १६ च. ज. वशीकृत्वा यत्र य° । छ. वशे कृत्वा गृहे यो निवसे° । १७ ख. ग. संनिहत्य । १८ क. °ङ्गां विशेषतः । पृ° । १९ क. ख. ग. °दासि वि° । २० क. ख. ग. °श्नासि दिने दि° । २१ ख. ग. तद्वित्त° । २२ क. ख. ग. °स्याभिरक्षसि । य° । २३ ख. ग. °च्छन्तीतच्छ° ।

मित्राणि बान्धवाः । जीवितं सफलं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥ २१ ॥ * क्रिमयः किं न जीवन्ति भक्षयन्ति परस्परम् । परलोकाविरोधेन यो जीवति स जीवति ॥ २२ ॥ पशवोऽपि हि जीवन्ति केवलात्मोदरंभराः । किं कायेन सुपुष्टेन बलिना चिरजीविना ॥ २३ ॥ ग्रासादर्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते । इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ २४ ॥ अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ २५ ॥ प्राणनाशस्तु कर्तव्यो यः कृतार्थो न सो(र्थः स नो) मृतः । अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरसमो हि सः ॥२६॥ अनाहूतेषु यद्दत्तं यच्च दत्तमयाचितम् । भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥२७॥ मृतवत्सा यथा गौश्च तृष्णालोभेन दुह्यति । परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मवत् ॥ २८ ॥ अदृष्टे चाश्रुते दानं भोक्ता चैव न दृश्यते । पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥ २९ ॥ मातापितृषु यद्दत्तं भ्रातृषु श्वशुरेषु च । जायापत्येषु यो दद्यात्सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥ ३० ॥ पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते । भगिन्यां शतसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥ ३१ ॥ + इन्दुक्षयः पिता ज्ञेयो माता चैव दिनक्षयः । संक्रान्तिर्भगिनी चैव व्यतीपातः सहोदरः ॥ ३२ ॥ अहन्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर । आगमिष्यति यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥ ३२ ॥ किंचिद्वेदमयं पात्रं किंचित्पात्रं तपोमयम् । पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ ३४ ॥ यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः । गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ३५ ॥ देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ३७ ॥ संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् । भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३९ ॥ ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः । यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ४० ॥

* एतत्पद्यं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः । + एतद्वचनं च. पुस्तकेतरपुस्तकेषु नास्ति ।

१ ङ. जीवितो यस्य जीवन्ति वि° । २ क. ङ. °रलोका° । ३ ख. ग. °विनः । प्रा° । ४ ख. मृत्युमाप्तः । ५ ख. ग. °श्च कृष्णालोभेन दुह्यते । प° । ६ ख. ग. °मतः । अ° । च. °र्मवित् । ७ च. छ. ज. दृष्टे चाश्रुते दानं भुक्त्वा चै° । ८ ज. मुह्यति । ९ क. ङ. ज. °यामात्मनि यो । १० ख. ग. °षु यद्दत्ता° । ११ ज. °ते । अनन्तं दुहितादा(सुदा)नं सोदर्ये द° । १२ ख. ग. °षेषु मुनीश्वराः । आ° । १३ छ. नास्ति गु° । १४ छ. स्थानपथः शून्यो यथा कू° ।

ब्राह्मणेषु च यद्दत्तं यच्च वैश्वानरे हुतम् । तद्धनं धनमाख्यातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥४१॥
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणमाचार्ये अनन्तं वेदपारगे *॥४२॥
ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो मन्त्रसंस्कारवर्जितः । जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः
॥ ४३ ॥ गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च । नाध्यापयति नाधीते स भवेद्ब्रा-
ह्मणब्रुवः ॥ ४४ ॥ अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः । सकल्पं सरहस्यं च
तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ ४५ ॥ इष्टिभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च । अग्निष्टोमादि-
भिर्यज्ञैर्येन चेष्टं सयिष्टवान् ॥ ४६ ॥ मीमांसते च यो वेदान्षड्भिरङ्गैः सविस्तरैः ।
इतिहासपुराणानि स भवेद्वेदपारगः ॥ ४७ ॥ ब्राह्मणो येन जायेत नान्यो वर्णः
कथंचन । ईदृशं रथमास्थाय कोऽन्यस्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥ ४८ ॥ ब्राह्मणः स भवे-
च्चैव देवानामपि दैवतम् । प्रत्यक्षं चैव लोकस्य ब्रह्मतेजो हि कारणम् ॥ ४९ ॥
ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निरूषरमकण्टकम् । वापयेत्तत्र बीजानि सा कृषिः सार्वका-
मिकी ॥ ५० ॥ + सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्धनम् । सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं
नैव विनश्यति ॥ ५१ ॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गृहमागते । क्रीडन्त्योषधयः सर्वा
यास्यामः परमां गतिम् ॥ ५२ ॥ नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते । दीयमानं
रुदत्यन्नं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ५३ ॥ वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत्
न च मूर्खं निराहारं षड्रात्रं चोपवासिनम् = ॥ ५४ ॥ यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ
तिष्ठन्ति भारत । तानि तस्य नियोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥ ५५ ॥ यस्य
देहे सदाऽश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः । कव्यानि चैव पितरः किं भूतमधिकं
ततः ॥ ५६ ॥ यैन्द्रुङ्क्ते वेदविद्भुङ्क्ते सत्कर्मनिरतः शुचिः । दातुः फलमसंख्यातं
प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥ ५७ ॥

* इत उत्तरमेतद्वचनमधिकं क. पुस्तके—"कीदृशो ब्राह्मणसमः को वाऽसौ ब्रुव उच्यते । आचार्यः स कथं ज्ञेयः कथं वा वेदपारगः " इति । + एतद्वचनं भक्त्यन्तरेण छ. पुस्तके—"सुक्षेत्रे वा सुपात्रे वा बुद्धिमान्दापयेद्धनम् । सुक्षेत्रे च सुपात्रे च दत्तं न न विनश्यति " इति । = इतः परमेतद्वचनं ग. पुस्तके—"षठरश्च तपस्वी च विद्वांश्च वृषलीपतिः । द्वावेतौ द्वारि तिष्ठन्ति राजन्कस्य न रोचते " इति ।

१ अ. तद्दत्तं च समाख्यातं शेषमन्नं नि° । २ ख. ग. °ह्मणा येन जीवन्ति ना° । ३ ख. ग. °दृक्पथ-मुपस्था° । ४ क °मारुह्य कोऽ° । ५ च. ग. °म् । प्रमाणं चैव लोकस्य ब्रह्मत्वमेव का° । ६ क. ङ. छ. तेन हि । ७ ख. ग. निष्कक° । ८ क. °षिः सर्वकामिका । सु° । ९ ख. ग. °र्न मयाद्य दु° । १० अ. प्रसक्तमपि । ११ छ. यस्तिस्रश्च वे° । अ. यस्तिस्रो वे° । १२ ख. ग. °विद्विप्रः स्वकर्म° । १३ ख. ग. °भुङ्क्ते षट्कर्म° ।

हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पादयोः । * अहमिच्छामि ते व्यास कस्यैताः सत्यसंपदः ॥ ५८ ॥ वेदलाङ्गलकृष्टेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च । यत्पुरा पातितं बीजं तस्यैताः सत्यसंपदः + ॥ ५९ ॥ शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ६० ॥ न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनान्न च पण्डितः । न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ॥ ६१ ॥ इन्द्रियाणां जये शूरो धर्मं चरति पण्डितः । × सत्यवादी भवेद्वक्ता दाता भूतहिते रतः ॥ ६२ ॥ यस्त्वेकपङ्क्त्यां विषमं ददाति स्नेहाद्भयाद्वा यदि वाऽर्थहेतोः । वेदे च दृष्टं ऋषिभिश्च गीतं तद्ब्रह्महत्यां मुनयो वदन्ति = ॥ ६३ ॥ ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डेषु गोदुहम् । हुतं भस्मनि हव्यं च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥ ६४ ॥ मृतसूतकपुष्टाङ्गं द्विजं शूद्रान्नभोजिनम् । अहमेवं न जानामि कां योनिं स गमिष्यति ॥ ६५ ॥ शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः । स भवेत्सूकरो नूनं तस्य वा जायते कुले ॥ ६६ ॥ गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्त जन्मानि सूकरः ⊙ । श्वा चैव सप्त जन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ◡ ॥ ६७ ॥ अमृतं ब्राह्मणान्नेस्तु दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च । वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं व्रजेत् ॥ ६८ ॥ यस्तु भुङ्क्ते शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् । इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चोपजायते ॥ ६९ ॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ङ. पुस्तके–" एकं पृच्छामि ते कृष्ण कस्यैषा संपदा भवेत् " इति । + इतः परं ङ. पुस्तकेऽधिकं वचनम्–" वेदन्धनसमृद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु । स्वल्पाऽपि बहुधा यान्ति न्यग्रोधोत्कणिका यथा " इति । × एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः–" द्विजप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता सम्मानदानतः " इति । = इत उत्तरमेतद्वचनं च पुस्तके–" एकपङ्क्त्यां तु यो भुङ्क्ते न स्पृशेच्च परस्परम् । भस्मना कृतमर्यादा एकपङ्क्तिर्न दुष्यति " इति । ⊙ इत उत्तरमेतदर्धं च पुस्तके–" अमेध्यकृमितां याति अष्ट जन्मानि भारत " इति । ◡ इत उत्तरं च. पुस्तकेऽधिकानि वचनान्युपलभ्यन्ते–" अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् । वैश्यस्य अ(त्व)न्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् । शूद्रान्नोपहता विप्रा जिह्वया मुखलालिताः । कुपिताः किं करिष्यन्ति निर्विषा इव पन्न गाः । अनभ्यासेन विद्यानामाचारस्य च लङ्घनात् । आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति " इति । ◡ इतः परं छ. पुस्तकेऽयं पाठः–" अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् । वैश्यस्य अ(त्व)न्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं स्मृतम् । ब्राह्मणान्नैर्दरिद्रत्वं क्षत्रियान्नानपत्यता " इति । ◡ इतः परमेतदधिकं ङ. पुस्तके–" अस्नाताशी चाजपी च विप्रश्चैवाग्नियद्विजः । न तारयति दातारमात्मानं च प्रतिग्रहम् । अस्नाताशी मलं भुङ्क्ते अजपी पूयशोणितम् । अहुताशी कृमिं भुङ्क्ते अदाता विषमश्नुते । उदरार्थं पथि श्रान्तं गच्छन्तं गृहमागतम् । वैश्वदेवेऽतिथिंप्राप्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः । सद्यो हि नरकं याति ब्राह्मणं यो ह्यतिक्रमेत् । अपि मूर्खं गृहे जातं किं पुनर्वेदपाठकम् " इति ।

१ ख. ग. पण्डिताः । २ ख. ग. अहं नेच्छा° । छ. अहं वक्ष्यामि । ३ क. छ. भारत । ४ क. छ. °रो व्यसनाच्च न प° । छ °रो विद्यया न च प° । ५ छ. °ता दानसन्नतः । ६ च. ङ. °म् । भस्मनीव हुतं द्रव्यं तद्दानमसाधुषु । शू° । ७ ख. ग. °ष्टाङ्गो द्विजः शूद्रान्नभोजने । अ° । ८ च. यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । स ।

यस्य शूद्रा पचेन्नित्यं शूद्रा च गृहमेधिनी । वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ॥ ७० ॥ भाण्डसंकरसंकीर्णा[1] नानासंकरसंकराः । योनिसंकरसंकीर्णा[2] निरयं[3] यान्ति मानवाः * ॥ ७१ ॥ पङ्क्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः । आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः + ॥ ७२ ॥

इति श्रीवेदव्यासीये [धर्मशास्त्रे] गृहस्थाश्रमप्रशंसादिवर्णनो नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(समाप्तेयं वेदव्यासस्मृतिः) ।

====

* इतः परं वचनद्वयमधिकं ज. पुस्तके-" अनभ्यासेन वेदानामाचारस्य च वर्जनात् । अन्नदानस्य दोषाच्च मृत्युर्विप्राञ्जिघांसति । गवां स्पृशति पादेन (नानु)दितार्के प्रशुष्यति । एकाकी मिष्टमश्नाति पञ्चैते ब्रह्मघातकाः" इति । + इतः परमधिको ग्रन्थो ज. पुस्तके—"मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । सुवर्णहारश्चैवैते महापातकिनः स्मृताः । ऋणहर्ता भूमिहर्ता यैस्तु हारयते तथा । नरकान्न निवर्तन्ते यावदाभूतसंप्लवम् । पुत्रमित्रकलत्राद्याः सुहृत्संबन्धिबान्धवाः । असहायपरा लोके सदा धर्मं समाचरेत् । यो विप्रः स च वै विष्णुः यो विप्रः स उमापतिः । यो विप्रः स च वै ब्रह्मा तस्माद्विप्रं न कम्प(कोप)येत् । धर्मांशकर्ता त्राता राजा वस्तुरक्षोमतः । तस्मात्प्रच्यवते मेके न बहुज्ञानधर्मतः । न राजा प्रश्नयादेयं ददौ विप्रस्य सर्वदा । परमा देवता यस्य ब्राह्मणस्य शरीरतः । यदाच्छेत्स्वर्गं हेतुः सपुत्रः पशुबान्धवैः । दैवैः सार्धोद्धृतं कार्यो गुरुषु ब्राह्मणेषु च " इति ।

1 क. ङ. भाण्डागारक' । 2 क. ङ. 'र्णा कामस' । 3 ख. ग. निरयं ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

शङ्खलिखितस्मृतिः ।

* वासुदेवं नमस्कृत्य शङ्खस्य लिखितस्य च । धर्मशास्त्रं प्रवक्ष्यामि दध्नि चैव घृतं यथा ॥ १ ॥ वैश्वदेवेन ये हीना आतिथ्येन विवर्जिताः । सर्वे ते वृषला ज्ञेयाः प्राप्तवेदा अपि द्विजाः ॥ २ ॥ अकृते वैश्वदेवे तु ये भुञ्जन्ति द्विजातयः । वृथा ते तेन पाकेन काकयोनिं व्रजन्ति वै ॥ ३ ॥ अन्नं व्याहृतिभिर्हुत्वा तथा मन्त्रैस्तु शाकलैः । अन्नं विभज्य भूतेभ्यस्ततोऽश्नीयादनग्निमान ॥ ४ ॥ यो दद्यादबलिक्लेशः सांनाय्यं वा निवर्तते । दृष्टो वाऽदृष्टपूर्वो वा स यज्ञः सार्वकामिकः ॥ ५ ॥ इष्टो वा यदि वा मूर्खो द्वेष्यः पण्डित एव वा । प्राप्तस्तु वैश्वदेवान्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ६ ॥ दातॄरः किं विचारेण गुणवान्निर्गुणो भवेत् । समं वर्षति पर्जन्यः सस्यादपि तृणादपि ॥ ७ ॥ यान्ग्रासान्क्षुधितो भुङ्क्ते ते ग्रासाः क्रतुभिः समाः । ग्रासे तु हयमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ८ ॥ × अद्भिश्चाऽऽसनवाक्यैश्च फलैः पुष्पैर्मनोरमैः । तृणैरञ्जलिभिश्चैव देवांस्तर्प्येत्पुनः पितॄन ॥ ९ ॥ पितॄनभ्यर्चयेद्यस्तु तस्य नास्ति सुसंयमः । इदं तु परमं गुह्यं व्याख्यानमनुपूर्वशः ॥ १० ॥ स्वल्पग्रन्थप्रभूतार्थं शङ्खेन लिखितेन च । यथा हि मृन्मयं पात्रं दुष्टं दोषशतैरपि ॥ ११ ॥ पुनर्दाहेन शुध्येत धर्मशास्त्रैस्तथा द्विजाः । धर्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्यैः पथानुदेशिकः ॥ १२ ॥ निष्यन्दं सर्वशास्त्राणां व्याधीनामिव भेषजम् ॥ १३ ॥ परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च । अपचस्य तु भुक्त्वाऽन्नं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १४ ॥ परान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति । यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्तते ॥ १५ ॥ अन्नात्तेजो मनः प्राणाश्चक्षुः श्रोत्रं यशो बलम् । धृतिं श्रुतिं तथा शुक्रं परान्नं वर्जयेद्बुधः ॥ १६ ॥ परान्नं परवस्त्रं च परयानं परस्त्रियः । परवेश्मनि वासश्च शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ १७ ॥

---

* इत आरभ्य प्रक्षपाशहतो हत इत्यन्तमन्थः क. च. पुस्तकयोरेव विद्यते नेतरेषु । × एतद्वचनस्थानेऽयं पाठश्च. पुस्तके—अद्भिश्च वाक्यैश्च मनोरमैश्च पुष्पैः फलैरञ्जलिभिस्तृणैश्च । एतेन देवानतिथीन्पितॄंश्च अभ्यर्चयेद्यस्य तु नास्ति संपत् " इति ।

---

१ ख. °भ्नि जातं घृ° । २ क. °भ्ये च वि° । ३ क. °प्रावद्धि नि° । ४ क. °तारं कि । ५ ख. °र्गुणो भ° । ६ क. °धार्य यथानुदेशगः । वि° ।

आहिताग्निस्तु यो विप्रो मत्स्यमांसानि भोजयेत् । कालरूपी कृष्णसर्पो जायते ब्रह्मराक्षसः ॥ १८ ॥ आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नानि च भुञ्जते । पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ १९ ॥ एतदर्थं विशेषेण ब्राह्मणान्पालयेन्नृपः ॥ २० ॥ प्रत्यूषे च प्रदोषे च यदधीये(यी)त ब्राह्मणः । तेन राष्ट्रं च राज्यं च वर्धते ब्रह्मतेजसा ॥ २१ ॥ अग्रं वृक्षस्य राजानो मूलं वृक्षस्य ब्राह्मणाः । तस्मान्मूलं न हिंसीयान्मूलादग्रं प्ररोहति ॥ २२ ॥ फलं वृक्षस्य राजानः पुष्पं वृक्षस्य ब्राह्मणाः । तस्मात्पुष्पं न हिंसीयात्पुष्पात्संजायते फलम् ॥ २३ ॥ गावो भूमिः कलत्रं च ब्रह्मस्वहरणं तथा । यस्तु न त्रायते राजा तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ २४ ॥ दुर्बलानामनाथानां बालवृद्धतपस्विनाम् । अन्यायैः परिभूतानां सर्वेषां पार्थिवो गतिः ॥ २५ ॥ राजा पिता च माता च राजा च परमो गुरुः । राजा च सर्वभूतानां परित्राता गुरुर्मतः ॥ २६ ॥ दावाग्निदग्धानां राजा पूर्णमिवाम्भसा ॥ २७ ॥ पक्षिणां बलमाकाशं मत्स्यानामुदकं बलम् । दुर्बलस्य बलं राजा बालस्य रुदितं बलम् ॥ २८ ॥ बलं मूर्खस्य मौनत्वं तस्करस्यानृतं बलम् । एते राजबलाः सर्वे यत्नेन परिरक्षिताः ॥ २९ ॥ दहत्यग्निस्तेजसा च सूर्यो दहति रश्मिना । राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ॥ ३० ॥ मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणो हरिः । चक्रात्तीक्ष्णतरो मन्युस्तस्माद्विप्रान्न कोपयेत् ॥ ३१ ॥ अग्निदग्धं प्ररोहेत सूर्यदग्धं तथैव च । दण्डयस्तु संप्ररोहेत ब्रह्मशापहतो हतः ॥ ३२ ॥

इति शाङ्खलिखितस्मृतिधर्मशास्त्रं
समाप्तम् ॥

---

१ क. °स्मात्पुष्पं न । २ क. °र्णमिवाम्भसि । प° । ३ च. यत्नेन । ४ ङ. दण्डस्तु ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

शङ्खस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः)

स्वयंभुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे । चातुर्वर्ण्यहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमकल्पयत् ॥ १ ॥ यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रिया । प्रतिग्रहं चाध्ययनं विप्रकर्माणि निर्दिशेत् ॥ २ ॥ दानं चाध्ययनं चैव यजनं च यथाविधि । क्षत्रियस्य च वैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥ क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् । कृषिगो- (गौ)रक्ष्यवाणिज्यं विशश्च परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥ शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ । क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्य- स्त्रयो वर्णा द्विजातयः । तेषां जन्म द्वितीयं तु विज्ञेयं मौञ्जिबन्धनम् ॥ ६ ॥ आ- चार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा । ब्राह्मणक्षत्रियविशां [3]मौञ्जीबन्धनजन्मनि ॥ ७ ॥ वृत्त्या शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्ते विचक्षणैः । यावद्वेदेन जायन्ते द्विजा ज्ञेया- स्ततः परम् ॥ ८ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयोऽध्यायः)

गर्भस्य स्फुटताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः । पुरा तु स्पन्दनात्कार्यं पुंसवनं विच- क्षणैः ॥ १ ॥ षष्ठेऽष्टमे वा सीमन्तो जाते वै जातकर्म च । आशौचे च व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ॥२॥ नामधेयं च कर्तव्यं वर्णानां च समाक्षरम् । माङ्गल्यं ब्रा- ह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ॥ ३ ॥ वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सि- तम् । शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु । धनान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं चान्त्यजन्मनः ॥ ४ ॥ चतुर्थे मासि कर्तव्यं बालस्याऽऽदित्यदर्शनम् । षष्ठेऽन्न- प्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ ५ ॥ गर्भाष्टमेऽब्दे कर्तव्यं ब्राह्मणस्यो- पनायनम् । गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वादशे विशः ॥ ६ ॥ षोडशाब्दानि विप्रस्य राजन्यस्य द्विविंशतिः । विंशतिः । सचतुष्का तु वैश्यस्य परिकीर्तिता । नातिवर्तेत सावित्रीमत ऊर्ध्वं निर्वर्तते ॥ ७ ॥

---

१ ग. °मथाकरोत् । २ क. °न्धनात् । आ° । ३ ग. नि । विप्राः शू° । ४ ग. °तः । ततस्तु स्पन्दनात्कार्यं स° । ५ ग. °तैष्यमादित्यस्य प्रद° । ६ ग. °शाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु । वि° । ७ ग. नाभिश्लाघेत सा° । ८ ग. °र्तेत । वि° ।

विप्रा तथाऽन्ययोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः । सावित्रीपतिता व्रात्याः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ ८ ॥ मौञ्जी[1]ज्याबन्धनानां[2] तु क्रमान्मौञ्ज्यः[3] प्रकीर्तिताः । मार्गवैयाघ्रबास्तानि कर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ ९ ॥ पर्णपिप्पलबिल्वानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः । केशदेशललाटास्यतुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ १० ॥ अवक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च । वस्त्रोपवीते कार्पासक्षौमोर्णानां यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् । भैक्ष[6]स्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १२ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः)

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः । आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ १ ॥ स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति । भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥ २ ॥ * माता पिता गुरुश्चैव पूजनीयाः सदा नृणाम् । क्रियास्तथाऽफलाः सर्वा यस्यैतेऽनादृतास्त्रयः ॥ ३ ॥ प्रयतः कल्य उत्थाय स्नातो हुतहुताशनः । कुर्वीत प्रणतो भक्त्या गुरूणामभिवादनम् ॥ ४ ॥ अनुज्ञातस्तु गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् । कृत्वा ब्रह्माञ्जलिं पश्यन्गुरोर्व[8]न्दनमानतः ॥ ५ ॥ ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवं च प्रकीर्तयेत् । अनध्यायेष्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ६ ॥ चतुर्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राहुसूतकम् । उल्कापातं महीकम्पमाशौचं ग्रामविप्लवम् ॥ ७ ॥ इन्द्रप्रया[10]णं स्वरुतं सर्वसं[11]पातनिस्वनम् । वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायान्विवर्जयेत् ॥ ८ ॥ नाधीयीताभियुक्तोऽपि[12] यानगो न च नौ[13]गतः । देवायतनवल्मीकश्मशानशवसंनिधौ ॥ ९ ॥ भैक्षचर्यां तथा कुर्याद्ब्राह्मणेषु यथाविधि । गुरुणा चाप्यनुज्ञातः प्राश्नीयात्प्राङ्मुखः शुचिः ॥ १० ॥ हितप्रिये गुरोः कुर्यादहंकारविवर्जितः । उपास्य पश्चिमां संध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ॥ ११ ॥ अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनकृद्भवेत् । गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ १२ ॥ मधुमांसाञ्जनं श्राद्धं

* एतद्वचनं न ग. पुस्तके ।

१ ग. °उर्जीबन्धो द्विजानां । २ ख. नायां तु । ३ ग. °न्मौञ्जी प्रकीर्तिता । मा° । ४ ग. °ताः । कर्णकेशललाटेषु तु° । ५ घ च । यज्ञोपवीतं का° । ६ ख. °क्षस्याऽऽचर° । ७ ग. प्रयतो भूत्वा । ८ ख. ग. ङ. °वंदन° । ९ ग. °मार्गं सुरतं घनसंघात° । १० ख. °णं श्रुहृतं । ११ ख. ग. घ. °संघात° । १२ ग °वि ब्रजल्लाप च वेगतः । १३ क. °गवम् । दे° ।

गीतनृत्यं विवर्जयेत् । हिंसां परापवादं च स्त्रीलीलां च विशेषतः ॥ १३ ॥ मेखलामजिनं दण्डं धारयेच्च विशेषतः । अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥ १४ ॥ एवं व्रतं तु कुर्वीत वेदस्वीकरणं बुधः । गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ॥ १५ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः)

विन्देत विधिवद्भार्यामसमानार्षगोत्रजाम् । मातृतः पञ्चमीं चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥ १ ॥ ब्राह्मो दैवस्तथैवाऽऽर्षः प्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः । गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २ ॥ एभ्यो धर्म्यास्तु चत्वारः पूर्वं ये परिकीर्तिताः । गान्धर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्यं तु शस्यते ॥ ३ ॥ संप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तु परिकीर्तितः । यज्ञस्थायार्त्विजे दैव आदायाऽऽर्षस्तु गोद्वयम् ॥ ४ ॥ प्रार्थितः संप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः । आसुरो द्रविणादानाद्गान्धर्वः समयान्मिथः ॥ ५ ॥ राक्षसो युद्धहरणात्पैशाचः कन्यकाछलात् । तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु । एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ॥ ६ ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या विप्रभार्याः प्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥ क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते । वैश्या च भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ॥ ८ ॥ आपद्यपि न कर्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना । तस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ ९ ॥ तपस्वी यज्ञशीलस्तु सर्वधर्मभृतां वरः । ध्रुवं शूद्रत्वमायाति शूद्रश्राद्धे त्रयोदशे ॥ १० ॥ नीयते तु सपिण्डत्वं येषां शूद्रः कुलोद्भवः । सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितश्च ते ॥ ११ ॥ सपिण्डीकरणं कार्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् । श्राद्धद्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १२ ॥ सपिण्डीकरणे चार्ह(र्हो) न च शूद्रः कथंचन । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शूद्रां भार्यां विवर्जयेत् ॥ १३ ॥ पाणिग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात्क्षत्रिया शरम् । वैश्या प्रतोदमादद्याद्वेदने त्वग्रजन्मनः ॥ १४ ॥ सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या पतिव्रता । सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्रजावती ॥ १५ ॥

---

१ ग. हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलीलाश्च वि° । २ ग. प्रयत्नतः । ३ ग. °यं कृत्यं तु । ४ ग. स्नायाच्च तदनन्तरम् । इ° । ५ ग. एते धर्मास्तु चत्वार पूर्वं विप्रे प्रकी° । ६ ग. °स्य प्रश° । ७ ग. यज्ञेषु ऋत्विजे । ८ ग. °श्या ब्राह्मणस्य प्र° । ९ ग. °जिताश्च । १० ग. श्राद्धं द्वा° । ११ क. ख. °रणं चार्हेत्र च । ग. °रणं श्राद्धे न । १२ क. घ. °द्वेदने त्व° ।

लालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च । ताडिता लालिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥ १६ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः ।)

===

पञ्च सूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युपस्करः । कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १ ॥ पञ्चयज्ञविधानं तु गृही नित्यं न हापयेत् । पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति ॥ २ ॥ देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च । ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥ होमो दैवो बलिर्भौतः पित्र्यः पिण्डक्रिया स्मृतः । स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४ ॥ वानप्रस्थो ब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः । गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते यथाविधि ॥ ५ ॥ गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः । ददाति च गृहस्थश्च तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ ६ ॥ यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणो यथा । अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७ ॥ न व्रतैर्नोपवासैश्च धर्मेण विविधेन च । नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥८॥ न व्रतैर्नोपवासैश्च न च यज्ञैः पृथग्विधैः । राजा स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति परिपालनात् ॥ ९ ॥ न स्नानेन न मौनेन नैवाग्निपरिचर्यया । ब्रह्मचारी दिवं याति स याति गुरुपूजनात् ॥ १० ॥ अतिशुश्रूषया क्षान्त्या स्नानेन विविधेन च । वानप्रस्थो दिवं याति याति भोजनवर्जनात् ॥ ११ ॥ न दण्डैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेण च । यतिः सिद्धिमवाप्नोति योगेनाऽऽप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ १२ ॥ न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिर्वह्निशुश्रूषया तथा । गृही स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात् ॥ १३ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् । आहारशयनाद्येन विधिवत्प्रतिपूजयेत् ॥ १४ ॥ सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि । दर्शं च पौर्णमासं च जुहुयाद्विधिवत्तथा ॥ १५ ॥ यजेत पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च । त्रैवार्षिकाधिकान्नस्तु पिबेत्सोममतन्द्रितः ॥ १६ ॥ इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः । न भिक्षेत धनं शूद्रात्सर्वं दद्याच्च भिक्षितम् ॥ १७ ॥

---

१ ख. ष. श्रेष्ठो गृ° । २ क. °ति यतिपूजना° । ख. °ति प्रतिपा° । ३ ग. न होमेन नैवाग्निपरिचर्य-यात् । ब्र° । ४ ग. °याच यथाविधि । वह्निर्वा प° । ५ ख. त्रैवर्षि° । ६ ग. °याद्भीप्सित° ।

हव्यं तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव च । कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यया च वृणीत तम् ॥ १८ ॥ एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्मार्जितधनं तथा । याजयीत सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात्प्रतिग्रहः ॥ १९ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठोऽध्यायः ।)

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः । अपत्यस्यैव चापत्यं तदाऽरण्यं समाश्रयेत् ॥ १ ॥ पुत्रेषु दारान्निक्षिप्य तया वाऽनुगतो वनम् । अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥ २ ॥ यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत्पितृदेवताः । तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥ ३ ॥ ग्रामादाहृत्य वाऽश्नीयादष्टौ ग्रासान्समाहितः । स्वाध्यायं च तथा कुर्याज्जटाश्च बिभृयात्तथा ॥ ४ ॥ तपसा शोषयेन्नित्यं स्वयं चैव कलेवरम् । आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥ ५ ॥ प्रावृष्याकाशशायी च नक्ताशी च सदा भवेत् । चतुर्थकालिको वा स्यात्षष्ठकालिक एव वा ॥ ६ ॥ कृच्छ्रैर्वाऽपि नयेत्कालं ब्रह्मचर्यं च पालयेत् । एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमोऽध्यायः ।)

कृत्वेष्टिं विधिवत्पश्चात्सर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ १ ॥ विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । अतीते पात्रसंपाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥ २ ॥ सप्तागारांश्चरेद्भैक्ष्यं(क्षं) भिक्षितं नानुभिक्षयेत् । न व्यथेच्च तथाऽलाभे यथालाभेन वर्तयेत् ॥ ३ ॥ नाऽऽस्वादयेत्तथैवान्नं नाश्नीयात्कस्यचिद्गृहे । मृन्मयालाबुपात्राणि यतीनां च विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥ तेषां संमार्जनाच्छुद्धिरद्भिश्चैव प्रकीर्तिता । कौपीनाच्छादनं वासो बिभृयादव्यथश्चरन् ॥ ५ ॥

---

१ ग. स्यात्स्वाध्य षष्ठ्य° । घ. स्यात्स्वस्वकालि° । २ ग. घ. ङ. च. °क्षिप्य । ३ ङ. छ. व्यङ्गारे । ४ ग. पात्रसं° । ५ क. मृद्भाण्ड° ।

शून्यागारनिकेतः स्यायत्र सायंगृहो मुनिः ॥ ६ ॥ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ७ ॥ चन्दनेन तु लिप्ताङ्गं वास्यैवं चैव तक्षतः । कल्याणं चाप्यकल्याणं तयोरेव न चिन्तयेत् ॥ ८ ॥ सर्वभूतसमो मैत्रः समलोष्टाश्मकाञ्चनः । ध्यानयोगरतो भिक्षुः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९ ॥ जन्मना यस्तु निर्विण्णो मरणेन तथैव च । आधिभिर्व्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १० ॥ अशुचित्वं शरीरस्य प्रियाप्रियविपर्ययः । गर्भवासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥ ११ ॥ जगदेतन्निराक्रन्दं नं तु सारमनर्थकम् । भोक्तव्यमिति निर्दिष्टो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १२ ॥ प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् । प्रत्याहारेण संसर्गान्ध्यानेनानैश्वरान्गुणान् ॥ १३ ॥ सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १४ ॥ मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्धारणेति निगद्यते । संहारश्चेन्द्रियाणां च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥ हृदिस्थध्यानयोगेन देवदेवस्य दर्शनम् । ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि ध्यानयोगमतः परम् ॥ १६ ॥ हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः । हृदि ज्योतींषि सूर्यश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १७ ॥ स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् । ध्याननिर्मन्थनाभ्यासाद्विष्णुं पश्येद्धृदि स्थितम् ॥ १८ ॥ हृद्यर्कश्चन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये हुताशनः । तेजोमध्ये स्थितं सत्त्वं सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥ १९ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानात्माऽस्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् । तेजोमयं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥ २० ॥ वासुदेवस्तमोन्धानां प्रत्यक्षो नैव जायते । अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्विषयेप्सुभिः ॥ २१ ॥ एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः । एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः ॥ २२ ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् । यं वै विदित्वा न बिभेति मृत्योर्नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ २३ ॥ पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च । पञ्चैतानि विजानीयान्महाभूतानि पण्डितः ॥ २४ ॥

---

१ ग. °न्द्गोर्लिप्यतेऽङ्गं वा मलमूत्रैर्विगर्हितैः । क° । २ ग. संश्रयेत् । ३ ग. घ ङ. °तद्धितो मै° , ४ ङ. °विष म° । ५ क. ख. घ. ङ. नरसा° । ६ ग. घ. ङ. निर्विण्णो । ७ घ. हृदयस्यस्य सो । ८ ग. °तं दृष्ट्वा तत्त्वम° । ख. °तं सत्वं सत्वम° । ९ क. ग. घ. ङ. °नां पर्वतैरपि विधीय° ।

चक्षुः श्रोत्रं स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात्पञ्चैमानि शरीरके ॥ २५ ॥ रूपं शब्दस्तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च । इन्द्रियार्थान्विजानीयात्पञ्चैवं सततं बुधः ॥ २६ ॥ हस्तौ पादावुपस्थं च जिह्वा पायुस्तथैव च । कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यमस्मिञ्छरीरके ॥ २७ ॥ मनो बुद्धिस्तथैवाऽऽत्मा ह्यव्यक्तं च तथैव च । इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि कथितानि च ॥ २८ ॥ चतुर्विंशत्यथैतानि तत्त्वानि कथितानि च । तथाऽऽत्मानं तदतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥ २९ ॥ यं तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुवृत्तयः । तदिदं परमं गुह्यमेतदक्षरमुत्तमम् ॥ ३० ॥ अशब्दरसमस्पर्शमरूपं गन्धवर्जितम् । निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३१ ॥ अजं निरञ्जनं शान्तमव्यक्तं ध्रुवमक्षरम् । अनादिनिधनं ब्रह्म तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३२ ॥ विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहबन्धनः । सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३३ ॥ वालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा । तस्यापि शतमाद्भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३४ ॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा तथा परः ॥ ३५ ॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः । पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३६ ॥ एषु सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविकलः सदा । दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ३७ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

(अथाष्टमोऽध्यायः ।)

*नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् । क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥ अस्नातः पुनरानर्हो जप्याग्निहवनादिषु । प्रातःस्नानं तदर्थं च नित्यस्नानं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥ चण्डालशवयूपाद्यं स्पृष्ट्वा स्नानं रजस्वलाम् । स्नानानर्हस्तु यः स्नाति स्नानं नैमित्तिकं च तत् ॥ ३ ॥ पुष्यस्नानादिकं स्नानं दैवज्ञविधिचोदितम् । तद्धि काम्यं समुद्दिष्टं नाकामस्तत्प्रयोजयेत् ॥ ४ ॥ जप्तुकामः पवित्राणि अर्चिष्यन्देवताः पितॄन् । स्नानं समाचरेद्यस्तु क्रियाङ्गं तत्प्रकीर्तितम् ॥ ५ ॥

* एषोऽध्यायो न विद्यते ग. पुस्तके ।

१ ग. °ञ्छिवस्याग्नि° । २ ग. °व विषयान्बुधः । ३ ग. च. °त्मा व्यक्ताव्यक्तं त° । ४ ग. °रि प्रकराणि च । ५ च. °न्धनम् । सो° । ६ क. ख. च. °नः पर° । ७ ग. °विरलः । ८ च. ङ. °क्ते । च° ।

मलापकर्षणार्थं तु स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम्। मलापकर्षणार्थाय प्रवृत्तिस्तस्य नान्यथा ॥ ६ ॥ सरित्सु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च। क्रियास्नानं समुद्दिष्टं स्नाने तत्र महाक्रिया ॥ ७ ॥ तत्र काम्यं तु कर्तव्यं यथावद्विधिचोदितम्। नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियाङ्गं मलकर्षणम् ॥ ८ ॥ तीर्थाभावे तु कर्तव्यमुष्णोदकपरोदकैः। स्नानं तु वह्नितप्तेन तथैव परवारिणा ॥ ९ ॥ शरीरशुद्धिर्विज्ञेया न तु स्नानफलं लभेत्। अद्भिर्गात्राणि शुध्यन्ति तीर्थस्नानात्फलं लभेत् ॥ १० ॥ सरःसु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च। स्नानमेव क्रिया तस्मात्स्नानात्पुण्यफलं स्मृतम् ॥११॥ तीर्थं प्राप्यानुषङ्गेण स्नानं तीर्थे समाचरेत्। स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राफलं न तु ॥ १२॥ सर्वतीर्थानि पुण्यानि पापघ्नानि सदा नृणाम्। परस्परानपेक्षाणि कथितानि मनीषिभिः ॥ १३ ॥ सर्वे प्रस्रवणाः पुण्याः सरांसि च शिलोच्चयाः। नद्यः पुण्यास्तथा सर्वा जाह्नवी तु विशेषतः ॥ १४ ॥ यस्य पादौ च हस्तौ च मनश्चैव सुसंयतम्। विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १५ ॥ नृणां पापकृतां तीर्थे पापस्य शमनं भवेत्। यथोक्तफलदं तीर्थं भवेच्छुद्धात्मनां नृणाम् ॥ १६ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रेऽ]ष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(अथ नवमोऽध्यायः।)

क्रियास्नानं तु वक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम्। मृद्भिरद्भिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १ ॥ जले निमग्न उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि। जलस्याऽऽवाहनं कुर्यात्तत्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ॥ २ ॥ प्रपद्ये वरुणं देवमम्भसां पतिमूर्जितम्। याचितं देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३ ॥ तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघविनिषूदनम्। सांनिध्यमस्मिंस्तोये च भज त्वं मदनुग्रहात् ॥ ४ ॥ रुद्रान्प्रपद्ये वरदान्सर्वानप्सुषदस्तथा। सर्वानप्सुषदश्चैव प्रपद्ये प्रणतः स्थितः ॥ ५ ॥ देवमप्सुषदं वह्निं प्रपद्येऽघनिषूदनम्। आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६ ॥ रुद्राश्चाग्निश्च सर्पाश्च वरुणश्चाऽऽप एव च। शमयन्त्वाशु मे पापं मां रक्षन्तु च सर्वशः ॥ ७ ॥ इत्येवमुक्त्वा कर्तव्यं ततः संमार्जनं जले। आपो हि ष्ठेति तिसृभिर्यथावदनुपूर्वशः ॥ ८ ॥ हिरण्यवर्णेति वदेदृग्भिश्च तिसृभिस्तथा। शं नो देवीति च तथा शं न आपस्तथैव च ॥ ९ ॥ इदमापः प्रवहत तथा मन्त्रमुदीरयेत्। एवं मन्त्रान्समुच्चार्य च्छन्दांसि ऋषिदेवताः ॥ १० ॥

---

१ ख. क. च. भवेत्। २ च. ङ. °राघ्नघं°। ३ च. °वक्ष्यामि। ४ ग. ख. निमज्ज्य। ५ ख. °षि। तीर्थस्या°। ६ ग. °न्यसेषतः। प्र°।

अघमर्षणसूक्तस्य संस्मरेत्प्रयतः सदा । छन्द आनुष्टुभं तस्य ऋषिश्चैवाघमर्षणः ॥ ११ ॥ देवता भाववृत्तस्तु पापघ्नस्य प्रकीर्तितः । ततोऽम्भसि निमग्नस्तु त्रिः पठेदघमर्षणम् ॥ १२ ॥ यथाऽश्वमेधः क्रतुराट्सर्वपापप्रणाशनः । तथाऽघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३ ॥ अनेनं स्नात्वा अब्मध्ये स्नातवान्धौतवाससा । परिवर्तितवासास्तु तीर्थतीरमुपस्पृशेत् ॥ १४ ॥ उदकस्याप्रदानाच्च स्नानशाटीं न पीडयेत् । अनेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते ॥ १५ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ दशमोऽध्यायः ।)

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् । कायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं मनीषिभिः ॥ १ ॥ अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं विचक्षणैः । अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दि(दै)व्यं पित्र्यं तर्जनिमूलकम्(के) ॥२॥ प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः । द्विः प्रमृज्य मुखं पश्चात्खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् ॥ ३ ॥ हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः । तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ४ ॥ अन्तर्जानु शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः । उदङ्मुखो वा प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ५ ॥ अद्भिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः । वह्निना चाप्यतप्ताभिरक्षाराभिरुपस्पृशेत् ॥ ६ ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयम् । अङ्गुष्ठमध्यायोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ॥ ७ ॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु श्रवणौ समुपस्पृशेत् । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत्स्कन्धद्वयं ततः ॥ ८ ॥ सर्वासामेव योगेन नाभिं च हृदयं तथा । संस्पृशेच्च तथा मूर्ध्नि एष आचमने विधिः ॥ ९ ॥ त्रिः प्राश्नीयाद्यदम्भस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुम ॥ १० ॥ गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् । नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥११॥ स्पृष्टे लोचनयुग्मे तु प्रीयेते शशिभास्करौ । कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥ १२ ॥ स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः । मूर्ध्नः संस्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ १३ ॥ विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखो द्विजः । अप्रक्षालितपादस्तु आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १४ ॥ बहिर्जानुरुपस्पृश्य एकहस्तार्पिते-

---

१ घ. 'सूक्तं च प्रपठेत्प्र' । २ ग. 'न विधिना स्नात्वा स्नात' । ३ ग. 'वेनामानि संक्षपेत् । ४ ख. 'ष्ठे करस्य तु । अ' । घ. ङ. छ. 'ष्ठं द्विजस्य तु । अ' । ५ क. ख. 'कायोगे श्र' । ६ ग. 'शोऽपि वा । ब' ।

जलैः। सोपानत्कस्तथा तिष्ठन्नैव शुद्धिमवाप्नुयात् * ॥ १५ ॥ आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसंमार्जनं तु यत्। उपस्पृशेत्ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥ १६ ॥ अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः। त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् ॥ १७ ॥ आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिमुखो जलम्। उदु त्यं जातवेदसमिति मन्त्रेण निक्षिपेत् ॥ १८ ॥ एष एव विधिः प्रोक्तः संध्ययोश्च द्विजातिषु। पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥ १९ ॥ ततो जपेत्पवित्राणि पवित्रं वाऽथ शक्तितः। ऋषयो दीर्घसंध्यत्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥ २० ॥ सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्। येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥ २१ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

(अथ एकादशोऽध्यायः।)

अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः। कूष्माण्डयः पावमान्यश्च सावित्र्यश्च तथैव च ॥ १ ॥ त्र्य(त्रि)षिष्टं द्रुपदा चैव स्तोमानि व्याहृतीस्तथा। भारुण्डानि च सामानि गायत्री चौशनं (त्र्यौशनसं) तथा ॥ २ ॥ पुरुषव्रतं च भासं च तथा सोमव्रतानि च। अब्लिङ्गं बार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तममृतं तथा ॥ ३ ॥ शतरुद्रीयमथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतम्। गोसूक्तमश्वसूक्तं च इन्द्रसूक्तं च सामनी ॥ ४ ॥ त्रीण्याज्यदोहानि रथंतरं च अग्निव्रतं वामदेवव्रतं च। एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तूञ्जातिस्मरत्वं लभते यदीच्छेत् ॥ ५ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

(अथ द्वादशोऽध्यायः।)

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि, एभ्यः सावित्री विशिष्यते ॥ १ ॥ नास्त्यघमर्षणात्परमन्तर्जले ॥ २ ॥ न सावित्र्या समं जप्यं न व्याहृतिसमं हुतम् ॥ ३ ॥ कुश-

* इतः परं सार्धं वचनमधिकं ख. पुस्तके-"क्षिप्तेन मूर्ध्नि तोयेन पापमस्य प्रणश्यति। भूमौ क्षिप्तेन हन्यन्ते असुरा देवशत्रवः। व्याहृतीः कीर्तयेच्चैव तथैवार्यचमव्ययम्" इति।

१ ग. °कैः। समन्ताभिस्तथाऽद्भिश्च नैव। २ ग. °मं ततः। उपस्पृश्य ततः। ३ ख. क. च. ङ. °रति भू°। ४ ख.च. क. ङ. °धर्मतं। ५ ग. °श्च सर्वसावित्र्य एव। ६ ख. च। अभीवह्°। ७ ग. च, क. ङ. भासं। ८ ख. क. ङ. च श्रीसू°। ९ क. °र्कं चन्द्र°। १० ख. क ङ. °देवर्षं बृहच। ए°। ११ ख.

मध्यामासीनः कुशोत्तरीयवान्कुशपवित्रपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वाऽक्षमाला-मुपादाय देवताध्यायी जपं कुर्यात् ॥ ४ ॥ सुवर्णमणिमुक्तास्फटिकपद्माक्षरुद्राक्षपुत्र-जीवकानामन्यतमेनाऽऽदाय मालां कुर्यात् ॥ ५ ॥ कुशग्रन्थिं कृत्वा वामहस्तोपय-मैर्वा गणयेत् ॥ ६ ॥ आदौ देवतां ऋषिश्छन्दः स्मरेत् ॥ ७ ॥ ततः सप्रणवां सव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीमावर्तयेत् ॥८॥ अथास्याः सविता देवता, ऋषिर्विश्वामित्रो गायत्री छन्दः ॥ ९ ॥ ॐकारः प्रणवाख्यः ॥ १० ॥ ॐ भूः । ॐ भुवः । ॐ स्वः । ॐ महः । ॐ जनः । ॐ तपः । ॐ सत्यमिति व्याहृतयः ॥ ११ ॥ ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोमिति शिरः ॥१२॥ भवन्ति चात्र श्लोकाः ॥ १३ ॥ सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ १४ ॥ शतं जप्त्वा तु सा देवी दिनपापप्रणा-शिनी + । सहस्रं जप्त्वा तु तथा पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ १५ ॥ दशसहस्रं जप्त्वा तु सर्वकल्मषनाशिनी । सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ १६ ॥ सुरापश्च विशुध्येत लक्षजाप्यान्न संशयः । प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥१७॥ अहोरात्रकृतात्पापात्तत्क्षणादेव मुच्यते । सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥ १८ ॥ अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहः कृताः । हुता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदायिनी ॥ १९ ॥ सर्वपापक्षयकरी वरदा भक्तवत्सला । शान्तिकामस्तु जुहुयात्सावित्रीमक्षतैः शुचिः ॥ २० ॥ हन्तुकामोऽपमृत्युं च घृतेन जुहुयात्तथा । श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्बिल्वैः काञ्चनकामुकः ॥२१॥ ब्रह्मवर्चसकामस्तु पयसा जुहुया-त्तथा । घृतप्लुतैस्तिलैर्वह्निं जुहुयात्सुसमाहितः ॥ २२ ॥ गायत्र्ययुतहोमाच्च सर्व-पापैः प्रमुच्यते । पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥ २३ ॥ अभीष्टं लोकमा-प्नोति प्राप्नुयात्काममीप्सितम् । गायत्री वेदजननी गायत्री पापनाशिनी ॥ २४ ॥ गायत्र्याः परमं नास्ति दिवि चेह च पावनम् । हस्तत्राणप्रदा देवी पततां नरका-र्णवे ॥ २५ ॥ तस्मात्तामभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः । गायत्रीजाप्यनिरतं हव्यकव्येषु भोजयेत् ॥ २६ ॥

+ इतः परं ग. पुस्तकेऽयं पाठः—" शतं जप्त्वा तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी । सहस्रं जप्त्वा सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् "। इति ।

---

१ ग. पद्मपत्रबीजाक्षाणामन्यतमेनाक्षमा° । २ घ. ङ. क. °क्षपत्रजीवानामन्यतमेनाक्षमा° । ३ ग. °त् । ध्यायन्वामहस्तोपरि न्यास° । ४ ख. वा स्वहस्तपर्वभिर्वा । ५ क. ख. °स्तोपायनैर्वा । ६ ग. °तामार्षं छन्दश्च स्म° । ७ ग. °न्दः । प्रणवाद्याः । भूः । ८ ग. दश । ९ ग. °त् । स्वर्णस्तेयी कृतघ्नश्च ब्र° । १० ग. °कामतः । ब्र° । ११ ग. °ते । ब्रह्मको° । १२ क. °षु योज° ।

सलिले विष्ठते पापमब्बिन्दुरिव पुष्करे ॥ २७ ॥ जपे(प्ये)नैव तु संसिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः। कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥२८॥ उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः। नोच्चैर्जपं बुधः कुर्यात्सावित्र्यास्तु विशेषतः॥ २९ ॥ सावित्रीजाप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः। गायत्रीजाप्यनिरतो मोक्षोपायं च विन्दति ॥ ३० ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः। गायत्रीं तु जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ ३१ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

(अथ त्रयोदशोऽध्यायः)।

स्नातः कृतजप्यस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानुदकेन तर्पयेत् ॥ १ ॥ *अथ तर्पणविधिः ॥ २ ॥ ॐ भगवन्तं देवं तर्पयामि ॥ ३ ॥ कालाग्निरुद्रं तु ततो कनकभौमं तथैव च। श्वेतभौमं ततः प्रोक्तं पातालानां च सप्तकम् ॥ ४ ॥ जम्बूद्वीपं ततः प्रोक्तं शाकद्वीपं ततः परम्। गोमेदपुष्करे तद्वल्लोकालोकं च ततः परम् ॥५॥ कार्द्रं ततः स्वधामानं ततो हिरण्यरोमाणं ततः कल्पस्थायिनो लोकांस्तर्पयेत् ॥६॥ लवणोदकं ततः क्षीरोदं ततो घृतोदं तत इक्षूदं ततः स्वादूदं तत इति सप्तसमुद्रकं पेत्पूर्वं पुष्पमुकेनोदकाञ्जलीन्दद्यात्, पुष्पाणि च तथा भक्त्या ॥ ७ ॥ अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पित्र्येण पितॄणां यथाश्राद्धं प्रकाममुदकं दद्यात् ॥ ८ ॥ सौवर्णेन पात्रेण राजतेनौदुम्बरेण खड्गपात्रेणान्यपात्रेण वोदकं पितृतीर्थे स्पृशन्दद्यात् ॥ ९ ॥ पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै मातामहाय(?) प्रमातामहाय मात्रे(?) मातामह्यै प्रमातामह्यै सप्तमात्पुरुषात्पितृपक्षे यावतां नाम जानीयात्पितृपक्षाणां तर्पणं कृत्वा गुरूणां मातृपक्षाणां तर्पणं कुर्यात् ॥ १० ॥ मातृपक्षाणां तर्पणं कृत्वा संबन्धिबान्धवानां कुर्यात्, तेषां कृत्वा सुहृदां कुर्यात् ॥ ११ ॥ भवन्ति चात्र श्लोकाः ॥१२॥ विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च। विना दर्भैश्च मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥ १३ ॥

* इतः प्रभृति सप्तसमुद्रकमित्यन्तं न विद्यते ग. पुस्तके।

१ ख. ङ. 'दन्यन्न वा। २ ख. ङ. ङ. 'ज्जापानी'। ३ ख. देवं। ४ ङ. 'भौमं त'। ५ ख. ङ. ङ. ततः शितिभौमं ततो रक्तभौमं ततः श्वेतभौमं ततः पातालसप्तकं ततो जम्बूद्वीपं ततः शाकद्वीपं ततो गोमेदं ततः पुष्करं ततो दिवि द्वितीयं ततो लोकालोकाख्यं ततः का'। ६ ख. ततः स्वादूदकं तत इ'। ङ. ङ. ततः पेयूषकं ततो। ७ ङ. ङ. लोकपालांस्त'। ८ ङ. ङ. स्वादूदकं तत इति समु'। ९ ग. प्रकामं। १० ग. 'पक्षीयाणां तर्पणं कृत्वा मातृपक्षीयाणां गुरूणां संबन्धिबान्धवानां च कृत्वा सु'।

सौवर्णराजताभ्यां च खड्गेनौदुम्बरेण च । दत्तमक्षय्यतां याति पितॄणां तु तिलो- दकम् ॥ १४ ॥ हेम्ना तु सह यद्दत्तं क्षीरेण मधुना सह । तदप्यक्षय्यतां याति पि- तॄणां तु तिलोदकम् ॥ १५ ॥ कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा । पयोमूलफलै- र्वाऽपि पितॄणां प्रीतिमाहरन् ॥ १६ ॥ स्नातः संतर्पणं कृत्वा पितॄणां तु तिलाम्भ- सा । पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणाति च पितॄंस्तथा ॥ १७ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

(अथ चतुर्दशोऽध्यायः) ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् । पित्र्ये कर्मणि संप्राप्ते युक्तमाहुः परीक्षणम् ॥१॥ ब्राह्मणा ये विकर्मस्था बैडालव्रतिकास्तथा+ । ऊनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ २ ॥ गुरूणां प्रतिकूलाश्च वेदाग्न्युत्सादिनश्च ये । गुरूणां त्यागि- नश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ३ ॥ अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः । शूद्रान्नरससंपुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥ ४ ॥ षडङ्गवित्त्रिसुपर्णो बह्वृचो ज्येष्ठ- सामगः । त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ५ ॥ ब्रह्मदेयानुसंतानो ब्रह्मदेयाप्रदायकः । ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥ ६ ॥ ऋग्यजुः- पारगो यश्च साम्नां यश्चापि पारगः । अथर्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥ ७ ॥ नित्यं योगरतो विद्वान्समलोष्टाश्मकाञ्चनः । ध्यानशीलो यतिर्विद्वान्ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥ ८ ॥ द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ भोज्या पित्र्ये चोदङ्मुखांस्तथा । भोजये- द्विविधान्विप्रानेकैकमुभयत्र वा ॥ ९ ॥ भोजयेदथवाऽप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् । दैवे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वह्नौ तु तत्क्षिपेत् ॥ १० ॥ उच्छिष्टसंनिधौ कार्यं पिण्ड- निर्वपणं बुधैः । अभावे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११ ॥ श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नेन त्वराक्रोधविवर्जितः । उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत् ॥ १२ ॥ अन्यत्र पुष्पमूलेभ्यः पीठकेभ्यश्च पण्डितः । भोजयेद्विविधान्विप्रान्गन्धमाल्यसमुज्ज्व- लान् ॥ १३ ॥ यत्किंचित्पच्यते गेहे भक्ष्यं वा भोज्यमेव वा । अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिण्डमूले कदाचन ॥ १४ ॥ उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च । पुष्पाणि वर्जनीयानि रक्तवर्णानि यानि च ॥ १५ ॥

+ इतः परमेतद्वचनमधिकं घ. ङ. ञ. पुस्तकेषु—"यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुराध्वज इवोच्छ्रितः । प्रच्छ- न्नानि च पापानि बैडालं नाम तद्व्रतम्" इति ।

१ ग. घ. ङ. ञ. °ह । पत्तमक्ष° । २ ग. °तिकाः शठाः । हीना° । ३ ङ. °संपुष्टा । ४ घ. ङ. ञ. °धर्मधिर° । ५ क. ख. °लो द्वि.जो विद्वा° । ६ घ. ङ. ञ. °भ्यः पानके° । ७ ग. °माल्यानुलेपनैः । त° ।

नोत्पन्नवानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः। ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥१६॥ दशां विवर्जयेत्प्राज्ञो यद्यप्यहतवस्त्रजाम् । घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥१७॥ धूपार्थं गुग्गुलुं दद्याद्घृतयुक्तं मधूत्कटम् । चन्दनं च तथा दद्यात्पिष्ट्वा च कुङ्कुमं शुभम् ॥ १८ ॥ * भूतृणं सुरसं शिग्रुं पालकं सिन्धुकं तथा। कूष्माण्डालाबु-वार्ताककोविदारांश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥ पिप्पलीं मरिचं चैव तथा वै पिण्डमूलकम् । कृतं च लवणं सर्वं वंशाग्रं तु विवर्जयेत् ॥ २० ॥ राजमाषान्मसूरांश्च कोद्रवान्कोर-दूषकान् । लोहितान्वृक्षनिर्यासाञ्छ्राद्धकर्मणि वर्जयेत् ॥ २१ ॥ आम्रमामलकीमिक्षुं मृद्वीकादधिदाडिमान् + । = विदार्यश्चैव रम्भाद्या दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ॥ २२ ॥ धानालाजे मधुयुते सक्तूञ्शर्करया सह । दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटकबिसेतकान् ॥ २३ ॥ भोजयित्वा द्विजान्भक्त्या स्वाचान्तान्दत्तदक्षिणान् । अभिवाद्य पुनर्विप्राननुव्रज्य विसर्जयेत् ॥ २४ ॥ निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे मैथुनं सेवते द्विजः । श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च युक्तः स्यान्महतैनसा ॥ २५ ॥ कालशाकं सशल्कांश्च मांसं वार्ध्रीणसस्य च । खड्गमांसं तथाऽनन्तं यमः प्रोवाच धर्मवित् × ॥ २६ ॥ यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करे तथा । प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥ २७ ॥ गङ्गायमुनयोस्तीरे पयोष्ण्यामरकण्टके । नर्मदायां गयातीरे सर्वमानन्त्यमुच्यते ॥ २८ ॥ वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये । सप्तवेण्यृषिकूपे वै तदप्यक्षय्यमुच्यते ॥ २९ ॥ म्लेच्छदेशे तथा रात्रौ संध्यायां च विशेषतः । न श्राद्धमाचरेत्प्राज्ञो म्लेच्छदेशे न च व्रजेत् ॥ ३० ॥

---

* इतःपरमयं पाठो ग. पुस्तके–"सकोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा । सक्तूञ्शर्करया सार्धं दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः । पायसादिभिरन्यैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् । भक्त्या प्रणम्य आचान्तांस्तथा वै दत्तदक्षिणान् । अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् " इति । + एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके— "ऋजाकं शरशिम्बं च पर्णं च सुमकं तथा" इति । = इतःप्रभृति विसर्जयेदित्यन्तं न ग. पुस्तके । × अत्राध्यायसमाप्तिर्दृश्यते ग. पुस्तके ।

---

१ ग. दशा वि° । २ घ. °यनाहतवस्त्रजाः । घृ° । ३ ग. °यादिष्टं यत्कुङ्कु° । ४ घ. ङ. छ. °कुष्मा-ण्डाक° । ५ ग. आम्रातलवलीमूलमूलकान्दधि° । घ. ङ. छ. आम्रेडाम° । ६ घ. ङ. छ. °क्षुं द्राक्षाद्रीका° । ७ घ. ङ. छ. धानलाजे° । ८ ङ. °लाजे म° । ९ च. °विशेषका° । १० ङ. °शैठिका° । ११ ङ. च. °यात्स्वय म° । १२ ङ. च. °रे अयोध्याम° । ग. °रे तीर्थे श्राद्ध° । १३ ग. सप्ताएव्येऽप्यषिकू° । १४ च. च दत्तमक्ष° ।

हस्तिच्छायासु यद्दत्तं यद्दत्तं राहुदर्शने। विषुवत्ययने चैव सर्वमानन्त्यमुच्यते ॥३१॥
प्रोष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां त्रयोदशीम् । प्राप्य श्राद्धं तु कर्तव्यं मधुना पायसेन
च ॥ ३२ ॥ प्रजां पुष्टिं यशः स्वर्गमारोग्यं च धनं तथा । नृणां श्राद्धैः सदा प्रीताः
प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥ ३३ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे]चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

(अथ पञ्चदशोऽध्यायः) ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमः । त्र्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः
॥ १ ॥ सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते । नामधारकविप्रस्तु दशाहेन विशु-
ध्यति ॥ २ ॥ क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुध्यति । मासेन तु तथा शूद्रः
शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥ ३ ॥ रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्रावे विशुध्यति । अजातद-
न्तबाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥ अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वकृतचूडके ।
तथैवानुपनीते तु त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ॥ ५ ॥ अनूढानां तु कन्यानां तथैव
शूद्रजन्मनाम् । अनूढभार्यः शूद्रस्तु षोडशाद्वत्सरात्परम् ॥ ६ ॥ मृत्युं समधिगच्छे-
च्चेन्मासात्तस्यापि बान्धवाः । शुद्धिं समधिगच्छेयुर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥
पितृवेश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता । तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि
शाम्यति ॥ ८ ॥ हीनवर्णा तु या नारी प्रमादात्प्रसवं व्रजेत् । प्रसवे मरणे तज्जमा-
शौचं नोपशाम्यति ॥ ९ ॥ समानं खल्वशौचं तु प्रथमेन समापयेत् । असमानं
द्वितीयेन धर्मराजवचो यथा ॥ १० ॥ देशान्तरगतः श्रुत्वा कुल्यानां मरणोद्भवौ ।
यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥ अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचि-
र्भवेत् । तथा संवत्सरेऽतीते स्नात एव विशुध्यति ॥ १२ ॥ अनौरसेषु पुत्रेषु भार्या-
स्वन्यगतासु च । परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥ मातामहे व्यतीते
तु आचार्ये च तथा मृते । गृहे दत्तासु कन्यासु मृतासु च त्र्यहस्तथा ॥ १४ ॥ निवा-
सराजनि प्रेते जाते दौहित्रके गृहे । आचार्यपत्नीपुत्रेषु प्रेतेषु दिवसेन च ॥ १५ ॥
मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च । सब्रह्मचारिण्येकाहमनूचाने तथा मृते
॥ १६ ॥ एकरात्रं त्रिरात्रं च षड्रात्रं मासमेव च । शूद्रे सपिण्डे वर्णानामाशौचं
क्रमशः स्मृतम् ॥ १७ ॥

१ ग. °न्ति मानवाः । मृतायां कन्यकायां तु तथैव शूद्रजन्मनः । अ° । २ ग. °वचनं° । ३ ख. °न्याचं गत्वा° ४ ग. °मे तु च° । ५ ग. °ण । विवर्जये° । ६ ग. च. ण्ड ।

त्रिरात्रमथ षड्रात्रं पक्षं मासं तथैव च । वैश्ये सपिण्डे वर्णानामाशौचं क्रमशः स्मृ-
तम् ॥ १८ ॥ सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य तु । वर्णानां परिशिष्टानां
द्वादशाहं विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥ सपिण्डे ब्राह्मणे वर्णाः सर्व एवाविशेषतः । दश-
रात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान्यमः ॥ २० ॥ भृग्वग्न्यनशनाम्भोभिर्मृतानामात्मघाति-
नाम् । पतितानां च नाशौचं शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥ २१ ॥ यतिव्रतिब्रह्मचारिनृप-
कारुकदीक्षिताः । नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥ २२ ॥ यस्तु
भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत् । आशौचशुद्धौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनी-
षिभिः ॥ २३ ॥ पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते । भुक्त्वाऽन्नं म्रियते
यस्य तस्य योनौ प्रजायते ॥२४॥ दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च । प्रेत-
पिण्डक्रियावर्जमाशौचे विनिवर्तते ॥ २५ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

(अथ षोडशोऽध्यायः) ।

मृन्मयं भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुध्यति । मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैश्च ष्ठीवनैः पूयशोणितैः
॥ १ ॥ संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृन्मयम् । एतैरेव तथा स्पृष्टं ताम्रसौवर्ण-
राजतम् ॥ २ ॥ शुध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भसा । आम्लोदकेन ताम्रस्य
सीसस्य त्रपुणस्तथा ॥ ३ ॥ क्षारेण शुद्धिः कांस(स्य)स्य लोहस्य च विनिर्दिशेत् ।
मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४ ॥ अब्जानां चैव भाण्डानां सर्व-
स्याश्ममयस्य च । शाकवर्ज मूलफलैर्विदलानां तथैव च ॥ ५ ॥ मार्जनाद्यज्ञपात्राणां
पाणिना यज्ञकर्मणि । उष्णाम्भसा तथा शुद्धिं सस्नेहानां विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥
शयनासनयानानां स्फ्यशूर्पशकटस्य च । शुद्धिः संप्रोक्षणाज्ज्ञेया कटमि(टाग्नी)न्धनयो-
स्तथा ॥ ७ ॥ मार्जनाद्वेश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तक्षणात् । संमार्जितेन तोयेन
वाससां शुद्धिरिष्यते ॥८॥ बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् । प्रोक्षणात्सं-

---

१ क. ख. एव वि° । २ क. ख. क्षीरेण । ३ ख. अक्षालितानां मा° । ४ ग. °कलुषकानां च वि° ।
५ घ. ङ. °शुद्धि° । ६ ग. सस्नेहानां । ७ ग. शय्यासनयानानां शूर्पस्य [illegible] । ८ क. ख.
°बहव° ।

द्रवाणां चैव दारवाणां च तक्षणात् ॥ ९ ॥ सिद्धार्थकानां कल्केन शृङ्गदन्तमयस्य च । गोवालैः फलपात्राणामस्थ्नां शृङ्गवतां तथा ॥ १० ॥ निर्यासानां गुडानां च लवणानां तथैव च । कुसुम्भकुङ्कुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११ ॥ प्रोक्ष-णात्कथिता शुद्धिरित्याह भगवान्यमः । भूमिष्ठमुदकं शुद्धं शुचि तोयं शिलागतम् ॥ १२ ॥ वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितं यदि तद्भवेत् । शुद्धं नदीगतं तोयं सर्वदैव तथाऽऽ-करः ॥ १३ ॥ शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धे चाजाश्वयोर्मुखे । मुखवर्जं तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाऽऽक्रमे शुचिः ॥ १४ ॥ शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः । आत्मनः कथितं शुद्धं न शुद्धं हि परस्य च ॥ १५ ॥ नारीणां चैव वत्सानां शकुनीनां शुनां मुखम् । रात्रौ प्रस्रवणे वृक्षे मृगयायां सदा शुचि ॥ १६ ॥ शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽह्नि स्नानेन स्त्री रजस्वला । दैवे कर्मणि पित्र्ये च पञ्चमेऽहनि शुध्यति ॥ १७ ॥ रथ्याकर्दमतोयेन ष्ठीवनाद्येन वाऽप्यथ । नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुध्यति ॥ १८ ॥ कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा स्नात्वा भोक्तुमनास्तथा । भुक्त्वा क्षुत्वा तथा सुप्त्वा पीत्वा चाम्भोऽवगाह्य च ॥ १९ ॥ रथ्यां वाऽऽक्रम्य वाऽऽचामेद्वासो विप-रिधाय च । कृत्वा मूत्रपुरीषं च लेपगन्धापहं द्विजः ॥ २० ॥ उद्धृतेनाम्भसा शौचं मृदा चैव समाचरेत् । मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे परिकीर्तिते ॥ २१ ॥ एकस्मि-न्विंशतिर्हस्ते द्वयोर्ज्ञेयाश्चतुर्दश । तिस्रस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा नखविशोधनम् ॥ २२ ॥ तिस्रस्तु पादयोर्ज्ञेयाः शौचकामस्य सर्वदा । शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ २३ ॥ त्रिगुणं च वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् । मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिपर्वाऽऽपूर्यते यथा ॥ २४ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

(अथ सप्तदशोऽध्यायः) ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्णकुटीं वने । अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १ ॥ ग्रामं विशेच्च भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्तयन् एककालं समश्नीयाद्वर्षे तु द्वादशे गते ॥ २ ॥ हेमस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । व्रतेनैतेन शुध्यन्ते महा-पातकिनस्त्विमे ॥ ३ ॥ यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा च याजकम् । एतदेव व्रतं कुर्यादात्रेयीविनिषूदकः ॥ ४ ॥

१ ग. श्च काष्ठानां चैव त° । २ घ. °रवाक्रमे । ३ ख. ग. °श्चाऽऽश्रमे । ४ क. ख. घ. शुभं । ५ ग. स्नानं । ६ क. ख. घ. ज्ञेयाः । ७ घ. मे । योग° ।

कूटसाक्ष्यं तथैवोक्त्वा निक्षेपमपहृत्य च । एतदेव व्रतं कुर्यात्त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ ५ ॥ आहिताग्नेः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च । हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥६॥ वनस्थं च द्विजं हत्वा पार्थिवं च कृतागसम् । एतदेव व्रतं कुर्याद्द्विगुणं तु विशुद्धये ॥७॥ क्षत्रियस्य च पादोनं वधेऽर्धं वैश्यघातने । अर्धमेव सदा कुर्यात्स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥ ८ ॥ पादं तु शूद्रहत्यायामुदक्यागमने तथा । गोवधे च तथा कुर्यात्परदारगतस्तथा ॥ ९ ॥ पशून्हत्वा तथा ग्राम्यान्मासं कृत्वा विचक्षणः । आरण्यानां वधे तद्वत्तदर्धं तु विधीयते ॥ १० ॥ हत्वा द्विजं तथा सर्पजलेशयबिलेशयान् । सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतं ब्रह्महणस्तथा ॥ ११ ॥ अनस्थ्नां शकटं हत्वा सास्थ्नां दशशतं तथा । ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात्पूर्णं संवत्सरं नरः ॥ १२ ॥ यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् । तस्य तस्य वधे प्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥१३॥ अपहृत्य तु वर्णानां भुवं प्राप्य प्रमादतः । प्रायश्चित्तं वधे प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥१४॥ गोजाश्वस्यापहरणे मणीनां रजतस्य च । जलापहरणे चैव कुर्यात्संवत्सरव्रतम् ॥ १५ ॥ तिलानां धान्यवस्त्राणां मद्यानामामिषस्य च । संवत्सरार्धं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः ॥ १६ ॥ तृणेक्षुकाष्ठतक्राणां रसानामपहारकः । मासमेकं व्रतं कुर्याद्गन्धानां सर्पिषां तथा ॥ १७ ॥ लवणानां गुडानां च मूलानां कुसुमस्य च । मासार्धं तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १८ ॥ लोहानां वैदलानां च सूत्राणां चर्मणां तथा । एकरात्रव्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १९ ॥ भुक्त्वा पलाण्डुं लशुनं मद्यं च कवकानि च । नारं मलं तथा मांसं विड्वराहं खरं तथा ॥ २० ॥ गौधेरकुञ्जरोष्ट्रं च सर्वपञ्चनखं तथा । क्रव्यादं कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात्संवत्सरं व्रतम् ॥२१॥ भक्ष्याः पञ्चनखास्त्वेते गोधाकच्छपशल्लकाः । खड्गश्च शशकश्चैव तान्हत्वा च चरेद्व्रतम् ॥ २२ ॥ हंसं मद्गुं बकं काकं काकोलं खञ्जरीटकम् । मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान्बलाकं शुकसारिके ॥ २३ ॥ चक्रवाकं प्लवं कोकं मण्डूकं भुजगं तथा । मासमेकं व्रतं कुर्यादेतच्चैव न भक्षयेत् ॥ २४ ॥ राजीवान्सिंहतुण्डांश्च सशल्कांश्च तथैव च । पाठीनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्तितौ ॥ २५ ॥ जलेचरांश्च जलजान्मुखाग्रनखविष्किरान् । रक्तपादाञ्जालपादान्सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६ ॥ तित्तिरं च मयूरं च लावकं च कपिञ्जलम् । वार्ध्रीणसं वर्तकं च भक्ष्यानाह यमस्तथा ॥२७॥

१ ग. ङ. °ताग्निः स्त्रि° । २ ग. व्रतस्थं । ३ ग. °नं चाकृताश्रमम् । ४ घ. ङ. ङ, °तद्वै । अ° । ५ क. °हारात्म° । ६ च. तपॉं अ° । ७ च. °शयां । स° । ८ ग. °स्थ्नां तु शतं ह° । ९ च. °तं सुव° । १० च. °णां [illegible] । ११ ख. ग. °यांहन्तानां । १२ ख. ग. करकाणि । १३ क. घ. ङ. च. °धा । गो[illegible] । १४ क. °हुपृष्ठैकशफश्च° । १५ क. घ. च. काकं । १६ ख. ग. °च [illegible] । १७ क. [illegible]° । १८ घ. ङ. ङ. बलाकं । १९ क. ख. घ. वार्धीण° ।

भुक्त्वा चोभयतोदन्तं तथैकशफदंष्ट्रिणः । तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मासार्धं व्रतमाचरेत् ॥ २८ ॥ स्वयं मृतं वृथा मांसं माहिषं त्वाजमेव च । गोश्च क्षीरं विवत्सायाः संधिन्याश्च तथा पयः ॥ २९ ॥ संधिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षं तु व्रतमाचरेत् । क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ॥ ३० ॥ सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद्यदेतत्परिकीर्तितम् । लोहितान्वृक्षनिर्यासान्व्रश्चनप्रभवांस्तथा ॥ ३१ ॥ केवलानि च शुक्तानि तथा पर्युषितं च यत् । गुडयुक्तं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं च व्रती भवेत् ॥ ३२ ॥ दधि भक्ष्यं च शुक्ते(क्ते)षु यच्चान्यद्दधिसंभवम् । गुडशुक्तं तु भक्ष्यं स्यात्ससर्पिष्कमिति स्थितिः ॥ ३३ ॥ यवगोधूमजाः सर्वे विकाराः पयसश्च ये । राजषाडवकुल्यं च भक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ३४ ॥ सजीवपक्वमांसं च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् । संवत्सरं व्रतं कुर्यात्प्राश्यैताञ्ज्ञानतस्तु तान् ॥ ३५ ॥ शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रङ्गावतारिणः । चिकित्सकस्य क्षुद्रस्य तथा स्त्रीमृगजीविनः ॥ ३६ ॥ ष(प)ण्ढस्य कुलटायाश्च तथा बन्धनचारिणः । वृद्धस्य चैव चोरस्य अवीरायाः स्त्रियस्तथा ॥ ३७ ॥ चर्मकारस्य वेणस्य क्लीबस्य पतितस्य च । रुक्मकारस्य धूर्तस्य तथा वार्धुषिकस्य च ॥ ३८ ॥ कदर्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च । गणान्नं भूमिपालान्नमन्नं चैव श्वजीविनाम् ॥ ३९ ॥ सौनिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् । शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान्व्रतमाचरेत् ॥ ४० ॥ वैश्यस्य तु तथा भुक्त्वा त्रीन्मासान्व्रतमाचरेत् । क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ व्रतमाचरेत् ॥४१॥ ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतं चरेत् । अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रतं चरेत् ॥ ४२ ॥ मद्यभाण्डगताः पीत्वा सप्तरात्रं व्रतं चरेत् । शूद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ॥ ४३ ॥ क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् । अश्राद्धाशने विद्वान्मासमेकं व्रती भवेत् ॥ ४४ ॥

---

१ क. °मेध्यभक्षायाः प° । २ ग. °न्ब्रणानो प्र° । घ. °न्ब्रणतः प्र° । ३ ग. °नि तथाऽन्यानि । ४ क. °क्युक्ते त° । ख. ङ. °डयुक्तं । ग. °डपक्कं त° । ५ ग. भक्ष्यं च शुक्तेषु यच्चान्यद्दाक्तं° । ६ ख. ङ. ड. शुक्तेषु । घ. शुक्तेषु । ७ ग. °डयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यामिति श्रुतिः । ८ क. ग. °शुक्तं तु । ९ ग. °चाडं वाकु° । घ. ङ. ड. °वाडव । १० क. °त् । मृगीष्यप° । घ. °त् । मृगांस्तथ° । ११ ग. °षा । कर्णे° । १२ क. ख. ङ. वेनस्य । १३ ग. तक्षणस्य । १४ ग. वैयाकर्णी° । १५ ख. ङ. ड. °म् । सौनिकान्नं सू° । १६ क. ख, घ. अन्न श्रा° ।

परिवित्तिः परिवेत्ता च यया च परिविन्दति । व्रतं संवत्सरं कुर्युर्दातृयाजकपञ्चमाः
॥ ४५ ॥ काकोच्छिष्टं गवाऽऽघ्रातं भुक्त्वा पक्षं व्रती भवेत् । दूषितं केशकीटैश्च मूषि-
कालाङ्गुलेन च ॥ ४६ ॥ मक्षिकामशकेनापि त्रिरात्रन्तु व्रती भवेत् । वृथा कृसर-
संयावपायसापूपशष्कुलीः ॥४७॥ भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः । नील्या
चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ॥४८॥ त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्यात्पुंश्चलीदशनक्षतः ।
पादप्रतापनं कृत्वा वह्निं कृत्वा तथाऽप्यधः ॥ ४९ ॥ कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिन-
मेकं व्रती भवेत् । नीलीवस्त्रं परी(रि)धाय भुक्त्वा स्नानार्हणस्तथा ॥ ५० ॥ त्रिरात्रं
च व्रतं कुर्याच्छित्त्वा गुल्मलतास्तथा । अध्यास्य शयनं यानमासनं पादुके तथा
॥ ५१ ॥ पलाशस्य द्विजश्रेष्ठस्त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् । वाग्दुष्टं भावदुष्टं च भाजने
भावदूषिते । भुक्त्वाऽन्नं ब्राह्मणः पश्चात्त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ ५२ ॥ क्षत्रियस्तु
रणे दत्त्वा पृष्ठं प्राणपरायणः । संवत्सरव्रतं कुर्याच्छित्त्वा वृक्षं फलप्रदम् ॥ ५३ ॥
दिवा च मैथुनं गत्वा स्नात्वा नग्नस्तथाऽम्भसि । नग्नां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती
भवेत् ॥ ५४ ॥ क्षिप्त्वाऽग्नावशुचि द्रव्यं तदेवाम्भसि मानवः । मासमेकं व्रतं कुर्या-
दुपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥५५॥ पीतावशेषं पानीयं पीत्वा च ब्राह्मणः क्वचित् । त्रिरात्रं
तु व्रतं कुर्याद्वामहस्तेन वा पुनः ॥५६॥ एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
स च तावदसौ पक्षं कुर्यात्तु ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५७ ॥ धारयित्वा तुलोचार्यं वि-
षमं कारयेद्वणिक् । सुरालवणमद्यानां दिनमेकं व्रती[13] भवेत् ॥ ५८ ॥ मांसस्य विक्रयं
कृत्वा कुर्याच्चैव महाव्रतम् । विक्रीय पणिना मद्यं तिलस्य च तथाऽऽचरेत् ॥ ५९ ॥
हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च[14] गरीयसः । दिनमेकं व्रतं कुर्यात्प्रयतः सुसमा-
हितः ॥ ६० ॥ प्रेतस्य प्रेतकार्याणि अकृत्वा धनहारकः । वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं
तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥६१॥ कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्धते । कृत्वा पापं बुधः
कुर्यात्पर्षदोऽनुमतं व्रतम्[16] ॥ ६२ ॥ तस्करश्वापदाकीर्णे बहुव्यालमृगे वने ।

---

१ क. ड. छ. यथा । २ क. न । ३ ग. °विद्यते । व्र° । ४ ग. मासः । शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मास-
मेकं व्र° । ५ ग. °कानकुले° । ६ ग. °ने वह्नौ क्षिप्त्वा वह्नौ त° । ७ ग. °णे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् । सं° ।
८ ग. °त्वा पिप्पलमार्वणम् । ९ क. ख. घ. ङ. च. °ति । यश्च चाव° । १० क. ख. पक्षं । ११ ग.
तुलां चैव विषमं वणिक्तथा । सु° । १२ घ. ङ. छ. °लाचार्यं । १३ ग. तिलानि । १४ क. ख. च. °णि कृत्वा
चैव महा° । १५ क. ख. घ. °त गूहमा° । १६ ग. °म् । स्थित्वा च श्वप° ।

न [illegible] कुर्वीत [illegible] ॥ ६३ ॥ [illegible] ॥ ६४ ॥ [illegible] ॥ ६५ ॥ [illegible] द्विजो [illegible] ॥ ६६ ॥

इति शाङ्खे [धर्मशास्त्रे] सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

(अथाष्टादशोऽध्यायः) ।

त्र्यहं त्रिषवणस्नायी स्नाने स्नानेऽघमर्षणम् । निमग्नस्त्रिः पठेदप्सु न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १ ॥ वीरासनं च तिष्ठेत गां दद्याच्च पयस्विनीम् । अघमर्षणमित्येतद्व्रतं सर्वाघनाशनम् ॥ २ ॥ त्र्यहं सायं त्र्यहं प्रातस्त्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्व्रतम् ॥ ३ ॥ त्र्यहमुष्णं पिबेत्तोयं त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् । त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षस्त्र्यहं भवेत् ॥ ४ ॥ तप्तकृच्छ्रं विजानीयाच्छीतैः शीतमुदाहृतम् । द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ५ ॥ विधिनोदकसिद्धानि मासमश्नीत यत्नतः । स कृत्वा सोदकान्मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥ ६ ॥ बिल्वैरामलकैर्वाऽपि पद्माक्षैरथवा शुभैः । मासेन लोकेऽतिकृच्छ्रः कथ्यते बुद्धिसत्तमैः ॥ ७ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् ॥ ८ ॥ एतैस्तु त्र्यहमभ्यस्तं महासांतपनं स्मृतम् । [illegible] (क) [illegible] तक्राम्बुसक्तूनां (?) प्रतिमासरम् ॥ ९ ॥ उपवासान्तराभ्यासात्तुलापुरुष उच्यते । गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ॥ १० ॥ व्रतं तु यावकं कुर्यात्सर्वपापापनुत्तये । ग्रासं चन्द्रकलावृद्ध्या प्राश्नीयाद्वर्धयन्सदा ॥ ११ ॥ ह्रासयेच्च कलाहान्यौ व्रतं चान्द्रायणं चरेत् । मुण्डस्त्रिषवणस्नायी अधःशायी जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥ स्त्रीशूद्रपतितानां च वर्जयेत्परिभाषणम् । पवित्राणि जपेच्छक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥ १३ ॥

---

१ ग. 'दा । [illegible] जीवतो [illegible]' । २ क. '[illegible]' । ३ क. ख. [illegible] । ४ ग. '[illegible] त्रिकोशे च [illegible]' । ५ क. '[illegible]' । ६ क. [illegible] । क. ख. ग. '[illegible] कृच्छ्रं [illegible]' । ७ ग. 'म् । [illegible] तथा [illegible] त' । ८ क. ह. ड. '[illegible]' । ९ क. ख. ग.

अयं विधिः स विज्ञेयः सर्वकृच्छ्रेषु सर्वदा । पापात्मानस्तु पापेभ्यः कृच्छ्रैः संतारिता नराः ॥ १४ ॥ गतपापा दिवं यान्ति नात्र कार्या विचारणा । शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते बुद्धिमान्नरः ॥१५॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते*॥१६॥

इति शाङ्खे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

(समाप्तेयं शङ्खस्मृतिः) ।

---

* एतच्छ्लोकद्वयमधिकं क. पुस्तके—“ पादशोचं पीतशेषं शौचशेषं तु यज्जलम् । तज्जलं मदिरातुल्यं सर्वैविकल्पं पिबा ॥ वीरोच्चं मूत्रतोयं स्यात्समुद्रजलं तथैव च । दंष्ट्रयोर्मुखतोयं स्वगृहजलं चान्द्रायणं चरेत्” इति ।

१ ग. °दे प्रयतः शुचिः ॥ ख. क. ग. °से विनिर्मुक्तः ॥ स° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

शातातपस्मृतिः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः) ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् । नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम् ॥ १ ॥ प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचकम् । प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः * ॥ २ ॥ महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते । उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् (?) ॥ ३ ॥ दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् । जाप्यैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमो भवेत् ॥ ४ ॥× पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये । बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥ ५ ॥ कुष्ठं च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा । मूत्रकृच्छ्राश्मरीकासा अतिसारभगंदरौ ॥ ६ ॥ दुष्टव्रणं गण्डमाला पक्षघातोऽक्षिनाशनम् । इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७ ॥ जलोदरं यकृत्प्लीहा शूलरोगव्रणानि च । श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८ ॥ रक्तार्बुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः । दण्डापतानकश्चित्रवपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९ ॥ वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः । = शिरोत्पाद्या नृणां रोगा अभिशापाद्भवन्ति हि ॥ १० ॥ अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते वर्णसंकरात् । उच्यन्ते यानि दानानि प्रायश्चित्तानि च क्रमात् ॥ ११ ॥ महापापेषु सर्वस्वं तदर्धमुपपातके । दद्यात्पापेषु षष्ठांशं दृष्ट्वा व्याधिबलाबलम् ॥ १२ ॥ अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ॥ १३ ॥

---

* इतः परमधिकमेतद्वचनं क. पुस्तके–"महापातकजं पापं नरकस्य परिक्षये । बाध्य (ध)ते व्याधिरूपेण तस्य जाप्यादिभिः शमः" इति । × अत्रैतद्वचनं न क. पुस्तके । = एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः–" अर्शआद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि " इति ।

---

१ ख. ग. °सूचितम् । २ क. ग. °ते वाऽपि पश्चात्तापयुतं पु° । ३ क. ग. पापे । ४ क. ख. °र्दैवेष श्री° । ५ क. ख °न्ति नोप° । ६ ख. ग. °म् । जपैः सु° । ७ क ख. °रार्चितैर्हो° । ८ क. ख. कुष्ठी । ९ ख. °रश्वासा । १० क. ख. कण्ठमाला । ११ ख. ग. °लरोगव° । १२ ख. ग. °कराः । उ° । १३ ख. ग. °न्ते च नि° । १४ ख. ग. °र्धं स्यात्तद° । १५ क. ग. कल्प्यं ।

* गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी। + सर्वस्वं यत्र देयं स्यात्तत्र इच्छा यदा न हि ॥ १४ ॥ गोशतं तु यदा दद्यात्सर्वालंकारभूषितम्। वृषदाने शुभोऽनड्वाञ्छुक्लाम्बरः सकाञ्चनः ॥ १५ ॥ × धौरेयो हेमसंयुक्तो दद्याद्वस्त्रसमन्वितः दशधेनुसमं पुण्यं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १६ ॥ निवर्तनानि भूदाने दश दद्याद्द्विजातये। दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् ॥ १७ ॥ दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते। सुवर्णशतनिष्कं तु तदर्धार्धप्रमाणतः ॥ १८ ॥ अश्वदाने मृदुश्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत्। महिषीं महिषीदाने दद्यात्स्वर्णाम्बरान्विताम् ॥ १९ ॥ दद्याद्गजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥ २० ॥ लक्षसंख्यार्हणं पुष्पं प्रदद्याद्देवतार्चने। दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥ २१ ॥ रुद्रजाप्यं लक्षपुष्पैः पूजयित्वा च त्र्यम्बकम्। एकादश जपेद्रुद्रान्दशांशं गुग्गुलेन तु ॥ २२ ॥ हुत्वाऽभिषेचनं कुर्यान्मन्त्रैर्वरुणदेवतैः। शान्तिके गणशान्तिश्च ग्रहशान्तिकपूर्विका ॥ २३ ॥ धान्यदाने शुभं धान्यं खारीषष्टिमितं स्मृतम्। वस्त्रदाने पट्टवस्त्रद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥ २४ ॥ दश पञ्चाष्ट चतुर उपवेश्य द्विजाञ्छुभान्। तेषामनुज्ञया सर्वं प्रायश्चित्तमुपक्रमेत् ॥ २५॥ विधाय वैष्णवं श्राद्धं संकल्प्य निजकाम्यया। धेनुं दद्याद्द्विजातिभ्यो दक्षिणां वै स्वशक्तितः ॥ २६ ॥ अलंकृत्य यथाशक्ति वस्त्रालंकरणैर्द्विजान्। पापेवर्णानुसारेण प्रायश्चित्तं यथोचितम् ॥ २७ ॥ तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि। पुनस्तान्परिपूर्णार्थमर्चयेद्विधिवद्द्विजान् ॥२८॥ = दद्याद्व्रतानि नामानि तेभ्यः श्रद्धासमन्वितः। संतुष्टा ब्राह्मणा दद्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २९ ॥ जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि। सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ ३० ॥ ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः। सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ ३१ ॥

---

* एतदर्धं न क. घ. पुस्तकयोः। + इत आरभ्य भूषितमित्यन्तं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः। × एतद्वचनं न ख. ग. पुस्तकयोः। = एतदर्धं न ख. ग. पुस्तकयोः।

---

१ क. घ. 'हस्ते नि'। २ क. 'वर्ण श'। ३ क. घ. 'नेषु दुष्कूलम'। ४ ख. ग. 'षीं माहिषे दाने दद्यात्स्वर्णायुधान्वि'। ५ क. घ. 'संख्योत्तमं पु'। ६ ख. ग. रुद्रं जपेल्लक्ष'। ७ घ. त्वा त्रियम्ब'। ८ क. घ. जपान्त्वा'। ९ क. घ. 'दशाङ्गं गु'। १० ख. ग. 'ग्गुलैर्घृतैः। हु'। ११ क. 'मनायस्य म'। १२ क. ख. 'पूर्वकम्। धा'। १३ क. 'ट्कूले कर्पूर'। घ. 'ट्कूले कैवकफलसं'। १४ क. 'वाथ च'। १५ क. घ. 'वैर्युतान्। १६ ख. ग. हस्तप्रमाणेन प्रा'। १७ ख. ग. 'थोदित'। १८ ख. ग. 'र्णोपानर्थं'।

उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं तपः । विप्रैः संपादितं यस्य संपन्नं तस्य तत्फलम् ॥ २२ संपन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः । प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २३ ॥ ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्मलं सार्वकामिकम् । तेषां वाक्योदकेनैव शुध्यन्ति मलिनो जनाः ॥ २४ ॥ तेभ्योऽनुज्ञामनुप्राप्य प्रतिगृह्य यथाविधि । भोजयित्वा द्विजाञ्छक्त्या भुञ्जीत सह बन्धुभिः ॥ २५ ॥

इति शातातपस्मृतौ कर्मविपाके साधारणविधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

===

(अथ द्वितीयोऽध्यायः) ।

ब्रह्महा नरकस्यान्ते पाण्डुकुष्ठी प्रजायते । प्रायश्चित्तानि कुर्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १ ॥ चत्वारः कलशाः कार्याः पञ्चरत्नसमन्विताः । पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥ २ ॥ अश्वस्थानादिमृद्युक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः । कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३ ॥ सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः । रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥ ४ ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणं च चतुर्मुखम् पलार्धार्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥ ५ ॥ अर्चयेत्पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् । यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥ ६ ॥ पूर्वादिषु च कुम्भेषु ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः । पठेयुः स्वस्ववेदांस्त ऋग्वेदप्रभृतीञ्छनैः ॥ ७ ॥ दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरः । मध्यकुण्डे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलव्रीहिभिः ॥ ८ ॥ द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुंगवैः । भद्रपीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥ ९ ॥ ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् । ब्राह्मणेभ्यस्तथा देयमाचार्याय यथाविधि ॥ १० ॥ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे देवा मरुद्गणाः । प्रीताः सर्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥ ११ ॥ इत्युदीर्य मुहुर्भक्त्या तमाचार्यं समर्पयेत् । एवं विधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुध्यति ॥ १२ ॥ कुष्ठी गोवधकारी स्यान्नरकान्तेऽस्य निष्कृतिः । स्थापयेद्घटमेकं तु पूर्वोक्तद्रव्यसंयुतम् ॥ १३ ॥ रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाम्बरावृतम् । रत्नगर्भं तु तं कृत्वा स्थापयेद्दक्षिणां दिशम् ॥ १४ ॥ ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् । तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम् । यजेत्पुरुषसूक्तेन पापं मे शाम्यतामिति ॥ १५ ॥

---

१ ख. ग. °न्ति क्षिति° । २ ख. ग. निर्जलं । ३ ख. ग. °लिना ज° । ४ ख. ग °ब्रितं प्रकु° । ५ क. घ. °शं दिशम् । रौ° । ६ ख ग. अर्चेत्पु° । ७ दिकुम्भेषु ततो ब्रा° । ८ घ. कुण्डेषु ऋत्विजो ब्र° । ९ क. घ. °णः । पारयेयुः स्वकान्वेदानृग्वे° । १० ख. ग. °व्रहेमभिः । ११ ख. घ. °यः । तत्र श्री° । १२ ख. ग. °च निवेदयेत् । आ° । १३ ख. ग. रक्तकुम्भे तु । घ. रक्तव° । १४ क. घ. °वात्तुरी°

स्वमपारायणं कुर्यात्कलशे तत्र सामवित् । दशांशं सर्षपैर्हुत्वा पावमान्यभिषेचने ॥ १६ ॥ विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १७ ॥ यमो महिषमारूढो दण्डपाणिर्भयावहः । दक्षिणाशापतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु ॥ १८ ॥ इत्युच्चार्य विसृज्यैनं मासं गोव्रतिकमाचरेत् । ब्रह्मगोवधयोरेषां स्यात्तदभ्यासनिष्कृतिः ॥ १९ ॥ पितृहा चेतनाहीनो मातृहाऽन्धश्च जायते । नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥२०॥ प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्छास्त्रविधानतः । व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णी पलसंख्यया ॥ २१ ॥ *कुम्भं रौप्यमयं चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् । निष्कहेम्ना तु कर्तव्यो देवः श्रीवत्सलाञ्छनः ॥ २२ ॥ पट्टकूलेन संवेष्ट्य पूजयेत्तां विधानतः । नावं द्विजाय तां दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ २३ ॥ वासुदेव जगन्नाथ सर्व भूताशयस्थित । पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्तिहन् ॥ २४ ॥ इत्युदीर्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विसर्जयेत् । अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दक्षिणां+ददेत् ॥ २५ ॥ [×हतं वै बालकं सुप्तं स्वसा(सृ)जातं च मूलजम् । तेन संजायते वन्ध्या मृतवत्सा च नारकी ॥ २६ ॥ तत्पातकविनाशाय यथा कार्यं प्रयत्नतः । सौवर्णं बालकं कृत्वा दद्याद्दोलासमन्वितम् ॥ २७ ॥ अनड्वाहं ततो दद्याद्वस्त्रद्वयसमन्वितम् । तत्पातकविनिर्मुक्ता पश्चाद्भवति पुत्रिणी ॥ २८ ॥ पिता बन्दीकृतो येन निबद्धो लोहशृङ्खलैः । चिरं कष्टतरं भुक्त्वा मृतस्तत्रैव मन्दिरे ॥ २९ ॥ तेन पापेन पापात्मा पतितो रौरवार्णवे । नरकान्ते भवेच्छिद्रं पङ्गुर्मूको विचेतनः ॥ ३० ॥ तस्य पापविनिर्मुक्त्यै पिता कार्यो हिरण्मयः । तत्पिता रथमारूढो विप्राय प्रतिपादयेत्] ॥ ३१ ॥ स्वसृघाती तु बधिरो नरकान्ते प्रजायते । मूको भ्रातृवधाच्चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥ ३२ ॥ तेन कार्यं विशुद्ध्यर्थं यतिचान्द्रायणव्रतम् । व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात्सुवर्णं(र्ण)पलसंयुतम् ॥ ३३ ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्राह्मणं तं विसर्जयेत् । सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्माधिदैवते ॥ ३४ ॥ दुष्कर्मकारिणं पापं पाहि मां परमेश्वरि । बालघाती च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणोद्वाहनं चैव कर्तव्यं तेन शुद्धये । श्रवणं हरिवंशस्य कर्तव्यं च यथाविधि ॥ ३६ ॥

* एतद्वचनं न क. घ. पुस्तकयोः । + इदमार्षम् । × धनुश्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्न विद्यते ।

१ क. °कलम् । वि° । २ ख. °सं सद्भक्ति° । ३ ख. ग. °पा प्रायश्चित्तेन वि° । ४ ख. ग. °ण्यैव वि° । ५ ख. ग. °पलसंमिताम् । कु° । ६ ख. ग. °इवस्त्रेण सं° । ७ क. घ. °प्रणम्य वि° । ८ क. °न का° । ९ ख. ग. °ता । सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रा° । १० ख. घ. °कर्मफल° । ११ ख. ग. °[illegible]°

*महारुद्रजपं चैव कारयेच्च यथाविधि । षडङ्गैकादशै रुद्रै रुद्रः समभिधीयते ॥३७॥ रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः । एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३८ ॥ जुहुयाच्च दशांशेन पूर्वोक्ताज्याहुतीस्तथा । एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्याश्च दक्षिणाः ॥ ३९ ॥ पलान्येकादश तथा दद्याद्वित्तानुसारतः । अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्यो दक्षिणां दिशेत् ॥ ४० ॥ स्नापयेद्दंपती पश्चान्मन्त्रैर्वरुणदैवतैः । आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालंकरणानि च ॥ ४१ ॥ गोत्रहा पुरुषः कुष्ठी निर्वंशश्चोपजायते । स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यशतं चरेत् ॥ ४२ ॥ व्रतान्ते मेदिनीं दद्याच्छृणुयादथ भारतम् । स्त्रीहन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थान्रोपयेद्दश ॥ ४३ ॥ + विप्रस्य बालकं हत्वा संहृतं रत्नकाञ्चनम् । तेनैव जायते मृत्युः पुत्राणां च पुनः पुनः ॥४४॥ तेन कर्मविनाशाय कार्यं तेनैव यत्नतः । वृषो हेमेन संयुक्तो दातव्यो वस्त्रसंयुतः ॥४५॥ दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ४६ ॥ राजहा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य विनिष्कृतिः । गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ॥४७॥ ×घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः । इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ॥ ४८ ॥ रक्तार्बुदो वैश्यहन्ता जायते सं च मानवः । प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ॥ ४९ ॥ दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः । ◡ प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्धेनुं सदक्षिणाम् ॥ ५० ॥ कारूणां च वधे चैव रूक्षभावः प्रजायते । तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ॥ ५१ ॥ सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः । प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ॥ ५२ ॥ अथवा गणनाथस्य मन्त्रं लक्षमितं जपेत् । = दशांशहोमश्चापूपैर्गणशान्तिपुरःसरः ॥ ५३ ॥

---

* एतदर्धं न क. घ. पुस्तकयोः । + इत आरभ्य वस्त्रसंयुत इत्यन्तं वचनद्वयं न ख. ग. पुस्तकयोः । × एतदारभ्यश्लोकचतुष्टयं न क. घ. पुस्तकयोः । ◡ एतद्वचनं न क. घ. पुस्तकयोः । = एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः—" कुलत्थशाकैः पुष्पैश्च गणशान्तिपुरःसरम् " इति ।

---

१ क. घ. °द्रै रुद्री समभिधीयते । एकादशभिरेताभी रुद्रः । २ ख. ग. °न दूर्वयाऽयुतसंख्यका । ए° । ३ ख. ग. °तव्याः सद° । ४ क. पदान्दे° । ५ क. घ. शक्त्या द्वि° । ६ क. °हमूत्रकृच्छ्री च प्रा° । ख° °हा सूतकी चैव प्रा° । ७ क. घ. °स्यात्स्वाप° । ८ क. संहृतं । ९ ख. ग. °बुदो वै° । १० क. घ. स कारा° चरेत् । प्रा° । ११ क. घ. दण्डपातामयश्च° । १२ ख. ग. °त् । गणनाथस्य मन्त्रं तु मन्त्री ल° ।

चञ्चू विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः । स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात्कर्पूरजं फलम् ॥ ५४ ॥ अश्वे विनिहते चैव वक्रकण्ठः प्रजायते । शतं फलानि दद्याच्च चन्दनान्यघनुत्तये ॥ ५५ ॥ महिषीघातने चैव कृष्णगुल्मः प्रजायते । स्वशक्त्या च महीं दद्याद्रक्तवस्त्रद्वयं तथा ॥ ५६ ॥ खरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते । निष्कत्रयस्य प्रकृतिं प्रदद्याच्च हिरण्मयीम् ॥ ५७ ॥ तरक्षे निहते चैव जायते केकरेक्षणः । दद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तत्पातकशान्तये ॥ ५८ ॥ सूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः । स दद्याच्च विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदक्षिणम् ॥ ५९ ॥ हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः । अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णनिष्कसंमितः ॥ ६० ॥ अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते । अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥ ६१ ॥ उरभ्रे निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते । कस्तूरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्धये ॥ ६२ ॥ मार्जारे निहते चैव जायते पिङ्गलोचनः । * तेन वैदूर्यरत्नानि दातव्यानि स्वशक्तितः ॥ ६३ ॥ जायते चक्रपादस्तु निहते शुनि मानवः । निष्कद्वयमितं दद्यान्नकुलं स विशुद्धये ॥ ६४ ॥ शशके निहते चैव कुब्जकर्णस्तु जायते । निष्कत्रयमितं दद्यात्स सुवर्णं विशुद्धये ॥ ६५ ॥ नकुलस्याभिहनने जायते वक्रमण्डलम् । शय्यां दद्यात्स विप्राय सोपधानां सतूलिकाम् ॥ ६६ ॥ सर्पालुः सर्पहा दद्याल्लोहदण्डं सदक्षिणम् । कुब्जो मूषकहा दद्यात्सप्तधान्यं सकाञ्चनम् ॥ ६७ ॥ मयूरघातने चैवं जायते कृष्णमण्डलम् । निष्कत्रयमितो देयस्तेन स्वर्णमयः शिखी ॥ ६८ ॥ हंसघाती भवेद्यस्तु तस्य स्याच्छ्वेतमण्डलम् । रू(रौ)प्यं पलत्रयमितं हंसं दद्याद्विशुद्धये ॥ ६९ ॥ कुक्कुटे निहते चैव वक्रनासः प्रजायते । पारावतं च सौवर्णं स दद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ७० ॥ शुकसारिकयोर्घाते नरः स्खलितवाग्भवेत् । ततश्च पुस्तकं दत्त्वा स विप्राय सदक्षिणम् ॥ ७१ ॥ बकघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् । काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥ ७२ ॥ हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता । तदर्धार्धप्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ७३ ॥ + क्षत्रियो मृगयां चक्रे मृ(कुर्वन्मृ)गाभिन्नम दुष्यति । तस्य युद्धाङ्कणगतो येमोर्धस्तान्मप्रमापयेत् (?) ॥ ७४ ॥

* इत आरभ्य वक्रनासः प्रजायत इत्यन्तं न ख. ग. पुस्तकयोः । + इत आरभ्य सवत्सं हेमसंमितमित्यन्तमधिकं क. घ. पुस्तकयोः ।

१ क. घ. °कृतिस्व° । २ ख. ग. °रर्कं फ° । ३ ख. ग. °कतुण्डः प्र° । ४ ख. °तं फला° । ५ क. °द्यात्च चन्दनेऽस्य द्विजातये । ६ क. घ. °म् । चर° । ७ ख. ग. °रक्षौ नि° । ८ क. °ले नष्टपा° । ९ ख. ग. °चंपकनिर्मितः । १० ख. ग. °व पीतपाणिः प्रजायते । ११ क. कृष्यत्रयपलमि° । १२ ख. ग. °त् । तच्छान्त्यु° । १३ क. °धेनुकोद° । १४ क. °याणामनु° ।

गजादिकान्ससदश सप्तसप्तोत्तरान्क्रमात् । निम्नमवाप्नोति नरश्चिह्नानि कथितानि च ।
मयूराद्यांस्तथा सप्त चतुर्दशोत्तरान्क्रमात् ॥ ७५ ॥ गर्भपातकरी नारी स्वदेहे भौम-
लुप्तया (लभ्यते) । सप्तजन्मावधिर्यावज्जन्मान्ते हमन्तिका ॥ ७६ ॥ तत्पातकविनाशाय
बालं कुर्याद्धिरण्मयम् । विधाय बालकं दद्यान्मंवत्सं हेमसंमितम् ॥ ७७ ॥

इति शातातपस्मृतौ कर्मविपाके हिंसादिप्रायश्चित्तविधिर्नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयोऽध्यायः) ।

सुरापः श्यावदन्तः स्यात्प्राजापत्याष्टकं चरेत् । शर्करा[illegible](काः) सप्त दद्या-
त्पापविशुद्धये ॥ १ ॥ जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं [illegible]ः । ततोऽभिषेकः
कर्तव्यो मन्त्रैर्वरुणदैवतैः ॥ २ ॥ मद्यपो रक्तपित्ती [illegible] दद्यात्सर्पिषो घटम् ।
मधुनोऽर्धघटं चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३ ॥ [illegible]भक्षणाच्चैव जायते कृमि-
कोदरः । यथावत्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं [illegible] ॥ ४ ॥ उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा
जायते कृमिलोदरः । गोमूत्र[illegible]मेणैव शुध्यति ॥ ५ ॥ भुक्त्वा चास्पृ-
श्यसंपुक्तो जायते कृमि[illegible] । त्रिरात्रं वैष्णवं कृत्वा स (कुर्यात्स) तत्पा-
तकशान्तये ॥ ६ ॥ [illegible]दिभिः स्पृष्टं भुक्त्वा दुर्गन्धवान्भवेत् । पीत्वा
त्रिरात्रं गोमूत्रं [illegible]यम ॥ ७ ॥ अनिवेद्य सुरादिभ्यो भुञ्जानो जायते
नरः । [illegible]नाग्निमान्सहस्रं तु प्रमाणतः ॥ ८ ॥ पराजविघ्नकरणा-
द[illegible] । लक्षहोमं प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ९ ॥
[illegible]पाति सति द्रव्ये कदन्नदः । प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान्
॥ १० ॥ विषदश्छर्दिरोगी स्याद्दद्याच्च पयस्विनीः । मार्गहा पादरोगी यात्सोऽश्व-
दानं समाचरेत् ॥ ११ ॥ पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् । घृतं तेन
प्रदातव्यं सहस्रपलसंमितम् ॥ १२ ॥ धूर्तोऽपस्माररोगी स्यात्स तत्पाप-
विशुद्धये । ब्रह्मकूर्चमयं कृत्वा धेनुं दद्यात्सदक्षिणाम् ॥ १३ ॥

---

१ ख. ग. 'पतस्तर्तं तथा । स' । २ क. ख. 'मिलोदरः । गो' । ३ ख. ग. 'संस्पृष्टं भो' । ४ क. ख. 'तै स कु 'लोद' । ५ ख. ग. 'त्रं समुपोष्याथ स तत्पापात्प्रमुच्यते त्वरा' । ६ ख. ग. 'त्रं स कु' । ७ ख. ग. 'धेनवी धेनुं दद्याद्वा च तद' ।

शूली परोपतापेन जायते देवमोक्षणे । सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥१४॥ दावाग्निदायकश्चैव रक्तातीसारवान्भवेत् । तेनोदपानं कर्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥१५॥ सुरालये जले वाऽपि शकृन्मूत्रं करोति यः । गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥ १६ ॥ मासं सुरार्चनेनैव गोदानद्वितयेन तु । प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १७॥ गर्भस्तम्भकरी नारी काकवन्ध्या प्रजायते । तथा कार्यं प्रयत्नेन गोदानं विधिपूर्वकम्॥ १८ ॥ गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः। तेषां प्रशमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ॥ १९ ॥ एतेषु दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः। सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥ २० ॥ प्रतिमाभङ्गकारी च रुग्ण-कायः प्रजायते ।.संवत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं सोऽनुवासरम् ॥२१ ॥ उद्वाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः । तत्र संस्थापयेदेवं विघ्नराजं सुपूजितम् ॥ २२ ॥ दुष्टवादी खण्डितः स्यात्स वै दद्याद्द्विजातये । रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥ २३ ॥ खल्वाटः परनिन्दायां धेनुं दद्यात्सकाञ्चनाम् । परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात्समौक्तिकाम् ॥ २४ ॥ सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् । निष्कत्रयमितं हेम स दद्यात्सत्यवर्तिनाम् ॥ २५ ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थोऽध्यायः)।

कुनखी नरकस्यान्ते जायते विप्रहेमहृत् । स तु स्वर्णशतं दद्यात्कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥१॥ औदुम्बरी ताम्रचोरो नरकान्ते प्रजायते। प्राजापत्यं स कृत्वैव ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥ २ ॥ कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः । कांस्यं पलशतं दद्यादुपोष्य दिवसं नरः ॥ ३ ॥ रीतिहारी पिङ्गलाक्ष उपोष्य हरिवासरम्। रीतिं पलशतं दद्यादलंकृत्य द्विजं शुभम् ॥ ४ ॥ मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्धजः । मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥ ५ ॥ त्रपुहारी च पुरुषो जायते श्लेष्मलः सदा। उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात्पलशतं त्रपु ॥ ६ ॥ सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान्। उपोष्य दिवसं दद्याद्घृतधेनुं विधानतः ॥ ७ ॥

१ क. ख. कुष्ठः । २ क. °त्समाचरेत् । ३ ख. ग. °पि शकृन्मूत्रं क° । ४ ख. ग. स्ततम् । ५ ख. ग. च प्रकुर्वीत प्र° । ६ ख. ग. °त्वं प्रतिमा° । ७ क. ख. रूप्यत्रयं दुग्धघटद्वय° । ८ ख. ग. खल्वाटः । ९ ख. ग. °सत्यवादिनाम् । १० क. ख. °ताम्रचौ° । ११ क. ख. कुनखी ज° । १२ क. ख. °म् । त्रपु° । १३ ख. ग. °दलंकृत्य द्विजातये । रीतिं° । १४ ख. °ते नेत्ररोगवान् । उ° ।

दुग्धहारी च पुरुषो जायते बद्धमूत्रकः[1]। स दद्याद्दुग्धधेनुं च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ ८ ॥ दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदसा युतः । दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ ९ ॥ मधुचोरस्तु पुरुषो जायते वस्तिरोगवान् । स दद्यान्मधुधेनुं च समुपोष्य द्विजातये ॥ १० ॥ इक्षुविकारहारी च भवदुदरगुल्मवान् । गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दोषशान्तये ॥ ११ ॥ लोहहारी च पुरुषो जायते बर्बरोगवान् । लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥ १२ ॥ तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत्कण्ड्वादिपीडितः । उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटद्वयम् ॥ १३ ॥ आमान्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते । स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४ ॥ पक्वान्नहरणाच्चैव जिह्वा-रोगः प्रजायते । गायत्र्याः स जपेल्लक्षं दशांशं जुहुयाद्घृतैः ॥ १५ ॥ फलहारी च पुरुषो जायते व्रणिताङ्गुलिः । नानाफलानामयुतं प्रदद्यात्स द्विजन्मने ॥ १६ ॥ ताम्बूलहरणेनैव श्वेतोष्ठः संप्रजायते । * सदक्षिणं प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥ १७ ॥ शाकहारी च पुरुषो जायते नीललोचनः । ब्राह्मणाय प्रदद्याद्वै महानीलमणिद्वयम् ॥ १८ ॥ कन्दमूलस्य हरणाद्ध्रस्वपाणिः प्रजायते । देवतायतनं कार्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥ १९ ॥ सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते । स लक्षमेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २० ॥ क्षीरहारी च पुरुषो भग्नपाणिः प्रजायते । स दद्याद्ब्राह्मणायाथ काश्मीरजपलत्रयम् ॥ २१ ॥ विद्यापुस्तकहारी च किल मूकः प्रजायते । न्यायेतिहासं दद्याच्च ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२ ॥ वस्त्रहारी च श्वित्री स्यात्स प्रदद्यात्प्रजापतिम् । हेमनिष्कमितं चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥ २३ ॥ ऊर्णाहारी लोमशः स्यात्स दद्यात्कम्बलान्वितम् । स्वर्णनिष्कमितं हेम वह्निं दद्याद्द्विजातये ॥ २४ ॥ पट्टसूत्रस्य हरणान्निर्लोमा जायते नरः । तेन धेनुः प्रदातव्या तद्वर्णा च द्विजन्मने ॥ २५ ॥ औषधीहरणे चैव सूर्यावर्तश्च जायते । सूर्यायार्घ्यः प्रदातव्यो मासं दद्यात्स काञ्चनम् ॥ २६ ॥ रत्नवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् । सवत्सां महिषीं दद्यात्पद्मरागसमन्विताम् ॥ २७ ॥ विप्ररत्नस्य हारी च अनपत्यः प्रजायते । तेन कार्यं विशुद्ध्यर्थं महारुद्रजपादिकम् ॥ २८ ॥ मृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्र विधीयते । दशांशहोमः कर्तव्यः पालाशेन यथाविधि ॥ २९ ॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः क. ख. पुस्तकयोः—"दक्षिणां संप्रदद्याच्च सविध्रुम यथाद्वयम्" इति ।

१ ख. ग. ते मद्यान्धतः । २ ख. ग. °ध्यः कर्बुराङ्गः प्रजायते । लो° । ३ क. ख. दद्यादश्विनं हेमनिष्कद्वयसमन्वितम् । प° । ४ ख. ग. °वासितैः । फ° । ५ ख. ग. °सि । शाकहारी च पुरुषः स्विजपा° । ६ ख. ग. °याद्विधुवे शुद्धो का° । ७ ख. ग. °क्षद्वय° । ८ ख. ग. °री भवेत्कुष्ठी सेप्र° । ९ क. ख. °ध्या विशुद्ध्यर्थं द्वि° । १० ख. ग. °पापस्यापह° । ११ क. ख. सूर्यवातश्च । १२ ख. ग. °पान्मणिरा° । १३ ख. ग. °रत्नापहारी चाप्यन° ।

* अनडुद्वाम्बयसंयुक्तः पलार्धार्धं च काञ्चनम्। निर्धनेन प्रकर्तव्यं द्विजस्य मुच्यते क्षणात् ॥ ३० ॥ ब्राह्मणस्य धनं लोभाद्यो नार्पयति मूढधीः। निर्वंशो[1] जायते तस्य दद्याद्गाश्च पयस्विनीः ॥ ३१ ॥ देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः। ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥३२॥ ज्वरे रुद्रं जपेत्कर्णे महारुद्रं महाज्वरे। अति-रौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्द्वयं जपेत् ॥ ३३ ॥ नानाविधद्रव्यचोरो जायते ग्रहणीयुतः। तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयं च शक्तितः ॥ ३४ ॥ =माषतिललोहहारी गजचर्मा:(र्मी) प्रजायते। माषद्वयमितां दद्याद्धेनुं द्विपतिलान्विताम् ॥ ३५ ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ पञ्चमोऽध्यायः)।

मातृगामी भवेद्यस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति। चाण्डालीगमने चैव हीनकोश: प्रजा-यते ॥ १ ॥ तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत्। कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्ण-माल्यविभूषितम् ॥ २ ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम्। सुवर्णनिष्कषट्-केन निर्मितं नरवाहनम् ॥ ३ ॥ यजेत्पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम्। अथर्ववेद-विद्विप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥ ४ ॥ सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया। दद्याद्विप्राय संपूज्य निष्पापः स्यामिति ब्रुवन् ॥ ५ ॥ निधीनामधिपो देवः शंकरस्य प्रियः सखा। सौम्याशाधिपतिः श्रीमान्मम पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ इमं मन्त्रं समु-च्चार्य आचार्याय यथाविधि। दद्यांदेवं हीनकोशे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥ ७ ॥ गुरु-जायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते। तेनापि निष्कृतिः कार्या ह्यासरेन वर्त्मना ॥ ८ ॥ स्थापयेत्कुम्भमेकं तु पश्चिमायां शुभे दिने। नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्य-विभूषितम् ॥ ९ ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम्। सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादसां पतिम् ॥ १० ॥ यजेत्पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम्। सामविद्-ब्राह्मणस्तत्र सामवेदं समर्पयेत् ॥ ११ ॥ सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशति-संख्यया। दद्याद्विप्राय निष्पापं(पः) संपूज्य स्यामिति ब्रुवन् ॥ १२ ॥

---

* इत आरभ्य पञ्चत्रिंशत्तमश्लोकपर्यन्तग्रन्थः क. ख. पुस्तकयोर्न। = एतद्वचनं क. ख. पुस्तकयोर्न।

१ क. ख. 'वैश्याश्वत्यामहाद'। २ ख ग. प्रहिणी'। ३ क. ख. 'नकुलं च मा'। ४ क. ख. 'द्विप्र-मध'। ५ ख. ग. समापयेत्। ६ ख- 'व्यपोहतु मे'। ७ क. ग. 'दद्याद्वै हीनकुले लि'। ८ ग. 'कोशे लि'। ९ क. ख. 'माल्यादिभू'। १० क. ख. 'ताम्रेहपात्रे देवं प्र'। ११ ख. ग. 'माचरेत्'। १२ ख. ग. 'च संपूज्य निष्पापोऽस्मि'।

सप्तमूर्तिः पतिर्देवो विश्वेषामपि पावनः । संसारान्धौ कर्णधारो मकरः पापनोऽस्तु मे ॥ १३ ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि । दद्याद्देवमलंकृत्य मम-पापप्रशान्तये ॥ १४ ॥ स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते । भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥ १५ ॥ तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्ववत् कलशं न्यसेत् । पीतवस्त्र-युगाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥ १६ ॥ तस्योपरि न्यसेत्स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् । सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥ १७ ॥ यजेत्पुरुषसूक्तेन वासवं विश्व-रूपिणम् । *बह्वृचस्तत्र कलशे ऋग्वेदं च समापयेत् ॥ १८ ॥ सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु । दद्याद्विप्राय संपूज्य निष्पापः स्यामिति ब्रुवन् ॥ १९ ॥ देवानामधिपो देवो वज्री कुलिशकेतनः । शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निकृन्ततु ॥ २० ॥ इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि । दद्याद्देवं सहस्राक्षं स्वपापस्या-पनुत्तये ॥ २१ ॥ भ्रातृभार्याभिगमनाद्गलत्कुष्ठं प्रजायते ×। तेन कार्यं विशुध्यर्थं प्रागुक्तस्यार्धमेव हि ॥ २२ ॥ दशांशहोमः कर्तव्यो घृताक्तैश्च तिलैः क्रमात् ॥२३॥ स्वाम्यङ्गनाभिगमने जायते दद्रुमण्डलम् । कृत्वा लोहमयीं धेनुं पलषष्टिप्रमाणतः ॥ २४ ॥ कार्पासभाण्डसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिकाम् । [= दद्याद्विप्राय च सङ्-कल्पं मे क्षीयतामिति ॥ २५ ॥ विश्वस्तभार्यागमने गजचर्म प्रजायते । तस्य पाप-विनाशाय प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २६ ॥ कृत्वा रौप्यमयीं धेनुं निष्कृतिं विश्व-संख्यया । तस्य पापस्य नाशाय च्छत्रोपानहसंयुताम्] ॥ २७ ॥ दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् । सुरभिर्वैष्णवी माता मम पापं व्यपोहतु ॥ २८ ॥ मातुः सपत्नीगमने जायते चाश्मरीगदः । स तु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥२९॥ दद्याद्विप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदिताम् । तिलद्रोणशतं चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥ ३० ॥ पितृष्वसाभिगमनाद्दक्षिणां(ना)ङ्गव्रणी भवेत् । तेनापि निष्कृतिः कार्या अजादानेन यत्नतः ॥ ३१ ॥ मातुलान्यां तु गमने पृष्ठकुब्जः प्रजायते । कृष्णा-जिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ३२ ॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. ग. पुस्तकयोः "यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदं च समाचरेत्" इति । × इत अग्रे "स्वसृभूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते" इति ख. ग. पुस्तकयोः । = एतच्चिह्नान्तर्गतं न ख. ग. पुस्तकयोः ।

१ क. 'प्पादेशमलंकृत्य मम पापप्र' । २ ख. ग. 'प्पापोऽद्रुमि' । ३ क. घ. 'वो विष्णुः कु' । ४ ख. ग. 'श्री विभुनिके' । ५ क. घ. 'नः । धृतवज्रः श' । ६ ख. ग. 'मः सर्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः । बद्रुगम्याभिगमनाज्जायते ध्रुवम्' । ७ क. घ. 'भारसंयुक्ता सप्तधान्येन संयुता । द' । ८ ख. ग. 'रमी वैष्ण' । ९ ख. ग. 'तु । तपस्विनी सद्दाम' । १० क. घ. 'क्षिणाङ्गो प्र' । ११ ख. ग. प्रपिकृतः । १२ क. घ. पृष्ठिकुब्जं 'प्र' ।

मातृष्वस्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान्भवेत् । तेनापि निष्कृतिः कार्या सम्यग्दासीप्रदानतः ॥३३॥ [* पितृव्यपत्नीगमनात्कटिकुष्ठं प्रजायते। निष्कृतिस्तेन कर्तव्या कन्यादानेन यत्नतः ॥३४॥ यदगम्य(म्या)सु तं(सं)योगात्प्रायश्चित्तमुदीरितम् । तदेव मुनिभिः प्रोक्तं नियतं तत्सुत(ता)स्वपि] ॥ ३५ ॥ भ्रातृभार्याभिगमने कृष्णगात्रः प्रजायते । स तु पापविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ ३६ ॥ सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगंदरः । तेनापि निष्कृतिः कार्या महिषीदानयत्नतः ॥ ३७ ॥ तपस्विन्यभिगमने प्रमेही जायते नरः । मासं रुद्रजपः कार्यो दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥ ३८ ॥ दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तहृक् । स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यानि षट् चरेत् ॥ ३९ ॥ [+ प्राणनाथं परित्यज्य देवरं सेवते ध्रुवम् । गुदमध्ये भवेद्व्याधिरश्मना वा प्र(सु)दुःसह(हा) । तया कार्यं प्रयत्नेन गोदानं हेमसंमितम् ॥ ४० ॥ गोविन्दगोपीजनवल्लभेश(शः) कंसासुरघ्ना भि(घ्नस्त्रि)दशेष(शे)वन्द्या(न्द्यः) । गोदानतुष्ट(ष्टः) कुरुते दयालुरीशाननाथाद(न्स)पितारिवर्गः (र्गान्) ॥ ४१ ॥ श्रोत्रियस्त्रीप्रसङ्गेन जायते नासिकाव्रणी। आचरेत्स विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यचतुष्टयम्]॥ ४२ ॥ स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी । स पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ४३ ॥ धात्र्युत्तरस्त्रीगमनाज्जायते मस्तकव्रणः । स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४४ ॥ पशुयोनौ च गमने मूत्रघातः प्रजायते । तिलपात्रद्वयं चैव दद्यादात्मविशुद्धये ॥ ४५ ॥ अश्वयोनौ च गमनाद्दण्डस्तम्भः प्रजायते । सहस्रकलशैः स्नानं मासं कुर्याच्छिवस्य च ॥ ४६ ॥ एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः । स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसंगमात् × ॥४७॥ आसुरी असती दासी चर्मकारी च नर्तकी । रजकीभिः समं भोगात्पतन्ति पितृभिः सह ॥ ४८ ॥ उपोष्यैकादशीं शुद्धां जागरं कारयेन्निशि । तस्य पापविशुद्ध्यर्थं दद्यादेकां पयस्विनीम् ॥ ४९ ॥

इति श्रीशातातपीये कर्मविपाकेऽगम्यागमनप्रायश्चित्तं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ षष्ठोऽध्यायः)।

अश्वसूकरैर्वृकव्याघ्रद्रुमादिशकटेन च । भृग्वग्निदारुशस्त्राश्मविषोद्बन्धनजैर्मृताः ॥ १ ॥

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतं न ख. ग. पुस्तकयोः । + एतच्चिह्नान्तर्गतमन्थः ख. ग. पुस्तकयोर्न विद्यते ।
× इतः परं वचनद्वयं न ख. ग. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. ग. 'स्यादासप्र' । २ क. घ. 'पि । पितृभार्याभिगामी च मू' । ३ ख. ग. 'ते । तत्पापक्षयि' । ४ क. घ. 'यो मेषदानेन । ५ ख. ग. 'स्विनीप्रसङ्गेन प्र' । ६ ख. ग. काञ्चनम् । ७ ख. ग. 'पक्षद्वयं' । ८ ख. 'श्मजा' । ९ क. घ. 'व्रणः । च । १० ख. ग. मूत्राघा' । ११ ख. ग. 'नाड्गुदस्तं' । १२ ख. ग. 'ध्मच्छ्वा' । १३ क. घ. 'रक्तवृकगृध्रीवकटपातिनः । मृ' ।

व्याघ्रादिगजभूपालचौरवैरिवृकाहताः । काष्ठशल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥२॥ विषूचिकाकवलदवातीसारतो मृताः । शाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥ ३ ॥ अस्पृश्या अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः । ये च त्रिंशत्प्रकारैश्च नाऽऽप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥४॥ पित्राद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा । ततो नान्दीमुखाः प्रोक्तास्त्रयोऽप्यश्रुमुखास्त्रयः ॥५॥ द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः संततिप्रदाः । गतिहीनाः सुतादीनां संततिं नाशयन्ति ते ॥ ६ ॥ दश व्याघ्रादिनिहता गर्भे निघ्नन्त्यमी क्रमात् । द्वादशाद्यादिनिहता आकर्षन्ति च बालकम् ॥ ७ ॥ विषादिनिहता घ्नन्ति दशसु द्वादशस्वपि । वर्षैकबालकं कुर्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८ ॥ व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीगमनेन च । विषदश्चैव सर्पेण गजेन नृपदुःखकृत् ॥ ९ ॥ राज्ञा राजकुमारघ्नश्चौरेण पशुहिंसकः । वैरिणा मित्रभेदी च वकवृत्तिर्वृकेण तु ॥ १० ॥ गुरुघाती च शय्यायां मत्सरी शौचवर्जितः । द्रोही संस्काररहितः शुना निपेक्षहारकः ॥ ११ ॥ नरो विहन्यतेऽरण्ये सूकरेण च पाशिकः । कृमिभिः कृत्तवासाश्च कृमिणा च निकृन्तनः ॥ १२ ॥ शृङ्गिणा शंकरद्रोही शकटेन च सूचकः । भृगुणा मेदिनीचौरो वह्निना यज्ञहानिकृत् ॥ १३ ॥ दवेन दक्षिणाचोरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः । अश्मना द्विजानिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः ॥ १४ ॥ उद्बन्धनेन हिंस्रः स्यात्सेतुभेदी जलेन तु । * द्रुमेण राजदन्तिहृदतीसारेण लोहहृत् ॥ १५ ॥ × गोग्रासहृद्विषूचिकया कवलेन द्विजान्नहृत् । भ्रमेण राजपत्नीहृदतिसारेण निष्क्रियः ॥१६॥ शाकिन्याद्यैश्च म्रियते स्वदर्पाकार्यकारकः । अनध्यायेष्वधीयाना म्रियन्ते विद्युता तथा ॥ १७ ॥ अस्पृश्यस्पर्शसङ्गी च वान्तमाश्रित्य शास्त्रहृत् । पतितोऽपत्यविक्रेता अनपत्यो द्विजान्नहृत् ॥ १८ ॥ अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते । = विक्रेता घातकश्चैव द्वावेतौ तुल्यया वृतौ ॥ १९ ॥ घातकश्चैव हत्यायां रोष्णि रोष्णि (?) च विक्रयी । कारयेन्निष्कमात्रं तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥ २० ॥

---

* एतदर्धं न विद्यते क. घ. पुस्तकयोः । × इतः प्रभृति निष्क्रिय इत्यन्तं न विद्यते ख. ग. पुस्तकयोः । = एतदाद्यर्धद्वयं न विद्यते क. ग. पुस्तकयोः ।

---

१ ख. °प्राहिग° । २ क. घ. °कभ्रमतोऽसा° । ३ क. घ. पुष्पव° । ४ ख. घ. °ताः । पञ्चत्रिं° । ५ क. घ. हि । ६ ख. ग. °पशुहृ° । ७ क. कृत्तिभिः कृतनाशश्च दमेन च निकृन्तरः । शृं° । ८ क. घ. °तृ । राज्ञा चौरोऽग्ने° । ९ ख. ग. °ते सदर्पकार्ये° । १० क. ख. °येऽप्यधीयानो म्रियते वि° । ११ क. घ. °स्पृश्यास्पृश्यपह्णी च भ्रान्तिहृद्गुरुशास्त्रकृत् । १२ ख. ग. °तो मदवि° । १३ ख. ग. °ताऽनपत्यो द्विजान्नहृ° । १४ क. घ. विद्युदये । वि° ।

चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम्। पिष्टैः कृष्णतिलैः कुर्यात्पिण्डं प्रयत्नमानतः॥ २१॥ मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णदण्डेन संयुतम्। अकालमूलं कलशं पञ्चपल्लवसंयुतम्॥ २२॥ कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वौषधिसमन्वितम्। तस्योपरि न्यसेदेवं पात्रं धान्यफलैर्युतम्॥ २३॥ समयारं च कलशं तत्र तत्संमुखं न्यसेत्। कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत्प्रेतरूपिणम्॥ २४॥ कुर्यात्पुरुषसूक्तेन प्रेत्यहं दुग्धतर्पणम्। षडङ्गांश्च जपेद्रुद्रान्कलशे तत्र वेदवित्॥ २५॥ यमसूक्तेन कुर्वीत जपपूजादिकं तथा। गायत्र्याश्चैव कर्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्धये॥ २६॥ ग्रहशान्तिकपूर्वं च दशांशं जुहुयात्तिलैः। अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम्॥ प्रदद्यात्पितृतीर्थेन पिण्डमन्त्रमुदीरयेत्॥ २७॥ इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमन्वितम्। ददामि तस्मै प्रेताय यः पीडां कुरुते मम॥ २८॥ सजलान्कृष्णकलशांस्तिलपात्रसमन्वितान्। द्वादश प्रेतमुद्दिश्य दद्यादेकं च विष्णवे॥ २९॥ ततोऽभिषिञ्चेदाचार्यो दंपती कलशोदकैः। शुची रक्ताम्बरधरो मन्त्रैर्वरुणदेवतैः॥ ३०॥ यजमानस्ततो दद्यादाचार्याय स दक्षिणाम्। ततो नारायणबलिः कर्तव्यः शास्त्रनिश्चयैः॥ ३१॥ एष साधारणविधिरगतीनामुदाहृतः। विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतेष्वपि॥ ३२॥ व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्यां विवाहयेत्। सर्पदंशे नागबलिर्देयः सर्वेषु काञ्चनम्॥ ३३॥ चतुर्निष्कमितं हेमगजं दद्याद्गजैर्हते। राज्ञा विनिहते दद्यात्पुरुषं तु हिरण्मयम्॥ ३४॥ चौरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम्। वृकेण निहते दद्याद्यथाशक्ति च काञ्चनम्॥ ३५॥ शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूलीसमन्विता। निष्कमात्रसुवर्णं तु विष्णुना समधिष्ठिता॥ ३६॥ शौचहीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम्। संस्कारहीने च मृते कुर्यात्समुपवीतयेत्॥ ३७॥ ×शुना हते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः। शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम्॥ ३८॥ कृमिभिश्च मृते दद्याद्द्रोधूमाद्यं द्विजातये। शृङ्गिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसंयुतम्॥ ३९॥ शकटेन मृते दद्याद्द्रव्यं सोपस्करान्वितम्। भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम्॥ ४०॥ अग्निना निहते कार्यमग्निदानं स्वशक्तितः। दारुणा निहते चैव कर्तव्या सदने सभा॥ ४१॥

× एतदर्धस्थान एतद्वचनं क. घ. पुस्तकयोः—"निष्कत्रयं स्वर्णयुतं दद्यादश्वहताहतौ। पुनर्हरेत्क्षेत्रपालं स्थापयेन्निजशक्तितः" इति।

१ ख. ग. 'मकुम्भकलसं'। २ क. घ. 'सेतुशपा'। ३ ख. ग 'धान्यं तु सफलं तत्र। ४ क. घ. 'त्र त्स्सं'। ख. ग. 'तत्सफलं न्य'। ५ क. घ. अमृतं। ६ ख. ग. 'त यमपू'। ७ क. घ. 'दद्ये प्रेतनिर्देशं द'। ८ ख. ग. शुचिर्वरायुधधरो। ९ ख. ग. 'धयात्। ए'। १० क. घ. व्याघ्रेण नि'। ११ क. घ. सर्पिः सकाञ्चनः। च'। १२ ख. ग. 'वर्णस्य वि'। १३ क. घ. सह तिष्ठता। १४ ख. ग. 'मारं च विवाहयें'। १५ क. घ. 'धातृ'। १६ ख. ग. 'ते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः। दवेन नि'।

शृङ्गेण निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम्। अश्वेन निहते दद्यात्सवत्सां गां पयस्वि-
नीम् ॥ ४२ ॥ विषेण च मृते दद्यान्मेदिनीं हेमनिर्मिताम् । उद्बन्धनमृते चापि प्रद-
द्याद्गां पयस्विनीम् ॥४३॥ मृते जलेन वरुणं हैमं दद्याद्द्विनिष्ककम् । * वृक्षं वृक्ष-
हते दद्यात्सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ॥४४॥ अतीसारमृते लक्षं सावित्र्याः संयतो जपेत् ।
शाकिन्यादिमृते चैव जपेद्रुद्रं यथोचितम् ॥ ४५ ॥ + विषूचिकामृते स्वादु भोजयेच्च
शतं द्विजान् । तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवलैर्मृते ॥ ४६ ॥ कासरोगमृते वाऽपि
कृच्छ्राब्दिकव्रतं चरेत् । विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥४७॥ अस्पर्शे च
मृते कार्यं वेदपारायणं तथा। सच्छास्त्रपुस्तकं दद्या[3]द्ब्राह्मणमाश्रित्य संस्थिते ॥४८॥ पातित-
त्येन मृते कुर्यात्प्राजापत्यांश्च षोडश ।मृते वाऽपत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिं चरेत् ॥४९॥
× निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्यादश्वं हयाहते । कपिना निहते दद्यात्कपिं कनकनिर्मि-
तम् ॥ ५० ॥ केशरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान्समाचरेत् । एवं कृते विधानेन
विदध्यादौर्ध्वदैहिकम् ॥ ५१ ॥ ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा । दद्युः
पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसंपदः ॥ ५२ ॥ = इति शातातपप्रोक्तो विपाकः
कर्मणामयम् । शिष्याय शरभङ्गाय विनयात्परिपृच्छते ॥ ५३ ॥

इति श्रीशातातपीये कर्मविपाकेऽगतिप्रायश्चित्त-
निरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(समाप्तेयं शातातपस्मृतिः) ।

* सार्धं वचनं न विद्यते क. घ. पुस्तकयोः । + इत आरभ्य अर्धं श्लोकद्वयान्तं ख., ग. पुस्तकयो-
र्नास्ति । × एतत्सार्धं वचनं नास्ति क. घ. पुस्तकयोः । = नैतद्वचनं क. घ. पुस्तकयोः ।

१ ख. ग. °यास्विनि° । २ क. घ. °धा । सशाख° । ३ क. घ. °याद्न्यस्पर्शमृ गोमृते । पा° । ४ क.
घ. पतितेन । ५ ख. ग. °पत्यानि षो° ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

संवर्तस्मृतिः ।

संवर्तमेकमासीनं सर्ववेदाङ्गपारगम् । ऋषयस्तमुपागम्य पप्रच्छुर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामो द्विजानां धर्मसाधनम् । यथावद्धर्ममाचक्ष्व शुभाशुभविवेच-
नम् ॥ २ ॥ वामदेवादयः सर्वे तं पृच्छन्ति महौजसम् । तानब्रवीन्मुनीन्सर्वान्प्री-
तात्मा श्रूयतामिति ॥ ३ ॥ स्वभावाद्विचरेद्यत्र कृष्णसारः सदा मृगः । धर्मदेशः स
विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४ ॥ उपनीते द्विजो नित्यं गुरवे हितमाचरेत् ।
स्रग्गन्धमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥ संध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत
यथाविधि । सादित्यां पश्चिमां संध्यामर्धास्तमितभास्करे ॥ ६ ॥ तिष्ठन्पूर्वं जपं
कुर्यात्सावित्रीमर्कदर्शनात् । आसीनः पश्चिमां संध्यां सम्यगृक्षविभावनात् ॥ ७ ॥
अग्निकार्यं च कुर्वीत मेधावी तदनन्तरम् । ततोऽधीयीत वेदं तु वीक्षमाणो गुरो-
र्मुखम् ॥ ८ ॥ प्रणवं प्राक्प्रयुञ्जीत व्याहृतीस्तदनन्तरम् । गायत्रीं चाऽऽनुपूर्व्ये(र्व्ये)-
ण ततो वेदं समारभेत् ॥ ९ ॥ हस्तौ तु संयतौ धार्यौ जानुभ्यामुपरि स्थितौ ।
गुरोरनुमतं कुर्यात्पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥ सायं प्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा
व्रती । निवेद्य गुरवेऽश्नीयात्प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ ११ ॥ सायं प्रातर्द्विजाती-
नामशनं[11] श्रुतिचोदितम् । नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्र[14]समो विधिः ॥ १२ ॥
आचम्यैव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्द्विजः । अनाचान्तस्तु योऽश्नीयात्प्रा-
यश्चित्तीयते तु सः ॥ १३ ॥ अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपि वा
भक्षयेद्द्विजः । गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपं[15] कुर्वन्विशुध्यति ॥ १४ ॥

---

१ ग. घ. च. °हीनमास्मविद्यापरायणम् । २ घ. च. °च्छामः श्रेयस्कामा द्विजोत्तमाः । य° । ग. °च्छामः श्रेयस्कर्म द्विजोत्तम । य° । ३ क. °विमोचन° । ४ ग. °र्वे तमपृच्छन्महौ° । ५ घ. ङ. °धनः । उ° । ६ क. च. गुरोस्तु हि° । ७ ग. घ. च. °न्पूर्वाकुर्म । ८ घ. च. °र्योगब्रह्मचारी समाहितः । आ° । ९ ग. घ. च. °ध्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः । अ° । १० ग. घ. ङ. °स्तौ गुरुं° । ११ घ. च. °शुक्तं कु° । १२ क. ङ. °मातिं कु° । १३ क. घ. च. °तिनोदि° । १४ क. ङ. °होत्री समाहितः । आ° । १५ ग. °पं कृत्वा वि° ।

अकृत्वा पादशौचं तु तिष्ठन्मुक्तशिखोऽपि वा । विना यज्ञोपवीतेन त्वाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १५ ॥ आचामेद्ब्रह्मतीर्थेन त्वो(चो)पवीती ह्युदङ्मुखः । उपवीती द्विजो नित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ १६ ॥ जले जलस्थश्चाऽऽचामेत्स्थलस्थश्चान्तो बहिः शुचिः । बहिरन्तःस्थ आचान्त एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ आ मणिबन्धाद्धस्तौ च पादावद्भिर्विशोधयेत् * । परिमृज्य द्विरास्यं तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १८ ॥ स्नात्वा पीत्वा तथा क्षुत्वा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा द्विजोत्तमः । अनेन विधिना सम्यगाचान्तः शुचितामियात् ॥ १९ ॥ शूद्रः शुध्यति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः । × कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचितामियात् ॥ २० ॥ आसनारूढपादश्च कृतावसक्थिकस्तथा । आरूढपादुको वाऽपि न शुध्यति कदाचन ॥ २१ ॥ उपासीत न चेत्संध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् । गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा समाहितः ॥ २२ ॥ सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च । ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ २३ ॥ ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत्स्त्रियं कामप्रपीडितः । प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रमथैं त्वेकं सुयन्त्रितः ॥ २४ ॥ ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथंचन । प्राजापत्यं तु कृत्वाऽसौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २५ ॥ निर्वपेत्तु पुरोडाशं ब्रह्मचारी तु पर्वणि । मन्त्रैः शाकलहोमाद्यैरग्नावाज्यं तु होमयेत् ॥ २६ ॥ ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत्कामतः शुक्रमात्मनः । अवकीर्णिव्रतं कुर्यात्स्नात्वा शुध्येदकामतः ॥ २७ ॥ भिक्षाटनमँटित्वा तु स्वस्थो भैक्षमश्नुते । अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ २८ ॥ शूद्रहस्तेन योऽश्नीयात्पानीयं वा पिबेत्कचित् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २९ ॥

---

* इतः परमेतद्वचनमधिकं ग. घ. च. पुस्तकेषु—"अशब्दाभिरनुष्णाभिः सवर्णरसगन्धिभिः । हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिश्चतुर्वाऽद्भिराचमेत्" इति । × न विद्यत एतदाद्यर्धद्वयं क. घ. ङ. च. पुस्तकेषु ।

---

१ ग. च. °चिर्द्विजः । आ° । २ ग. °मेद्ब्राह्म° । ३ क. ङ. °मेत्स्थ° । ४ ग. घ. ङ. °पादको । ५ ग. °थवैकं सुमन्त्रि° । ६ घ. च. °मकृत्वा । ७ घ. वेदद्विजः । अ° ।

शुष्कं पर्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वाऽन्नं केशदूषितम् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति* ॥ ३० ॥ दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथंचन । स्नात्वा सूर्यं समीक्षेत गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३१ ॥ एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् । एवं संवर्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥३२॥ अतो द्विजः समावृत्तः सवर्णां स्त्रियमुद्वहेत् । कुले महति संभूतां लक्षणैस्तु समन्विताम् ॥ ३३ ॥ ब्राह्मेणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् । अतः पञ्च महायज्ञान्कुर्यादहरहर्द्विजः ॥ ३४ ॥ न हापयेत्तु तान्सक्तः श्रेयस्कामः कथंचन । हानिं तेषां तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३५ ॥ विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः । क्षत्रियो द्वादशाहानि वैश्यः पञ्चदशैव तु ॥ ३६ ॥ शूद्रः शुध्यति मासेन संवर्तवचनं यथा । प्रेतायाम्भो जले देयं स्नात्वा तद्गोत्रजैः सह ॥ ३७ ॥ प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा । चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसंचयनं द्विजैः ॥३८ ॥ ततः संचयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते । चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ॥ ३९ ॥ अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः । जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ॥ ४० ॥ दशरात्रेण शुध्येत विप्रो वेदविवर्जितः । जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते ॥ ४१ ॥ माता शुध्येद्दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुः । होमं[12] तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥ ४२ ॥ पञ्चयज्ञविधानं तु न कुर्यान्मृत्युजन्मनोः । दशाहात्तु परं सम्यग्विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ॥ ४३ ॥ दानं[13] तु विविधं देयमशुभानां विनाशनम् । यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं भवेत् ॥ ४४ ॥ तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता । नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुबहूनि च ॥ ४५ ॥ समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः । दत्त्वा गुणाढ्यविप्राय महतीं श्रियमाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् । स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४७ ॥ श्रोत्रियाय कुलीनाय याभ्यर्थिने हि विशेषतः । यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्सुमहत्फ(द्धाफ)लम् ॥ ४८ ॥

---

* इतः परमेतद्वचनं ग. घ. पुस्तकयोः—"शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति" इति ।

---

१ क. ख. 'त्विनः । ए' । २ ग. अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः स' । ३ ग. घ. 'म् । पञ्चयज्ञविधानं च कुर्या' । ४ ख. ग. कदाचन । ५ घ. हापनं तस्य कुर्याच्च स' । ६ ग. 'शाहेन दे' । ७ ग. घ. प्रेतस्य तु जलं दे' । ८ ग. घ. 'त्रजैर्द्विजैः । प्र' । ९ ग. घ. च. शुध्यन्ति वैश्वदेवविवर्जिताः । मा' । १० क. मातुः शुद्धिर्दशा' । ११ ग. घ. च. स्नातस्य स्प' । १२ ग. घ. च. होमस्तत्र तु कर्तव्यः शु' । १३ ग. 'मै च विधिना दे' । १४ ग. 'मान्तकरं शुभम् । १५ ग. 'चापि दयितं गृहे । त' । १६ क. 'नाय वि' । १७ ग. घ. 'नाय स्वर्थि' ।

आहूय शीलसंपन्नं श्रुतेनाभिजनेन च । शुचिं विप्रं महाभागं हव्यकव्यैस्तु पूजयेत् ॥ ४९ ॥ नानाविधानि द्रव्याणि सारवन्तीप्सितानि च । श्रेयस्कामेन देयानि तदेवाक्षय्यमिच्छता ॥ ५० ॥ वस्त्रदाता सुवेषः स्याद्रूप्यदो रूपमेव च । हिरण्यदः समृद्धिं च तेजश्चाऽऽयुश्च विन्दति ॥ ५१ ॥ भूताभयप्रदानेन सर्वकामानवाप्नुयात् । दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ५२ ॥ धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमेधते । अलंकृत्य त्वलंकारदाताऽऽप्नोति महत्फलम् ॥ ५३ ॥ फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च । सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञस्तु जायते ॥ ५४ ॥ ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षणः । मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५५ ॥ पादुकोपानहौ छत्रं शयनान्यासनानि च । विविधानि च यानानि दत्त्वा द्रव्यपतिर्भवेत् ॥ ५६ ॥ दद्याद्यः शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः । कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपं सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५७ ॥ औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये । दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५८ ॥ इन्धनानि च यो दद्याद्विप्रेभ्यः शिशिरागमे । नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ५९ ॥ अलंकृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै । ब्राह्मेण तु विवाहेन दद्यात्तां तु सुपूजिताम् ॥ ६० ॥ स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विन्दति पुष्कलम् । साधुवादं स वै सद्भिः कीर्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६१ ॥ ज्योतिष्टोमातिरात्राणां शतं शतगुणीकृतम् । प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैश्च संस्कृताम् ॥ ६२ ॥ तां दत्त्वा तु पिता कन्यां भूषणाच्छादनाशनैः । +पूजयेत्स्वर्गमाप्नोति नित्यमुत्सववृद्धिषु ॥ ६३ ॥ रोमकाले तु संप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् । रजो दृष्ट्वा तु गन्धर्वाः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६४ ॥ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी । दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६५ ॥ माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च । त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६६ ॥

+ एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. घ. च. पुस्तकेषु–"दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु" इति ।

१ ग. °प्राप्तो हव्यकव्येषु पू° । २ ख. ग. °णि रसव° । ३ ग. च. °नि स्वर्गमक्ष° । ४ क. च °क्षयमि° । ५ ग. च. °भयदो महद्भाऽऽयुर्क्षेमेतेनच मानवः । भू° । ६ क. °कृतस्त्वलं° । ८ ग. °कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फ° । ८ ग. °त्त्वा दिव्यगति° । ९ क. च दीव्यते । १० ग. °दं लभेत्सद्भि° । ११ च. °मादिवत्ता° ।

तस्माद्विवाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् । विवाहो ह्यष्टवर्षायाः कन्यायास्तु प्रश-स्यते ॥ ६७ ॥ * तैलामलकदाता च स्नानाभ्यङ्गप्रदायकः । नरः सततमासीत सुभगश्चोपजायते ॥ ६८ ॥ अनड्वाहौ तु यो दद्याद्द्विजे सीरेण संयुतौ । अलं-कृत्य यथाशक्त्या(क्ति) धूर्वहौ शुभलक्षणौ ॥ ६९ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकाम-समन्वितः । वर्षाणि वसते स्वर्गे रोमसंख्याप्रमाणतः ॥ ७० ॥ धेनुं च यो द्विजे दद्यादलंकृत्य पयस्विनीम् । कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७१ ॥ भूमिं सस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे । गां दत्त्वाऽर्धप्रसूतां च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥ यावन्ति सस्यमूलानि गोरोमाणि च सर्वशः । नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्ग-लोके महीयते ॥ ७३ ॥ यो ददाति शफैः रौप्यैर्हेमशृङ्गीमरोगिणीम् । सवत्सां वाससा वीतां सुशीलां गां पयस्विनीम् ॥ ७४ ॥ तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सा-यां दिवं गतः । तावन्ति वत्सरान्तानि स नरो ब्रह्मणोऽन्तिके ॥ ७५ ॥ यो ददाति बलीवर्दमुक्तेन विधिना शुभम् । अर्ध्यङ्गं गोप्रदानेन दत्तं दशगुणं फलम् + ॥ ७६ ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः । लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ॥ ७७ ॥ सर्वेषामेव दानानामे-कजन्मानुगं फलम् । हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ७८ ॥ अन्नदस्तु भवेन्नित्यं सुतृप्तो निभृतः सदा । अम्बुदस्तु सुखी नित्यं सर्वकर्म-(काम)समन्वितः ॥ ७९ ॥ सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् । सर्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं परम् ॥ ८० ॥ यस्मादन्नात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृज-त्प्रभुः । तस्मादन्नात्परं दानं विद्यते न हि किंचन ॥ ८१ ॥ अन्नात्प्राणानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८१ ॥ मृत्तिकां गोशकृद्दर्भानुपवीतं तथोत्तरम् । दत्त्वा गुणाढ्यविप्राय कुले महति जायते ॥ ८२ ॥ सुखवासं तु यो दद्यादन्नपानमथापि च ।

---

* एतद्वचनस्थानेऽयं पाठो ग. घ. पुस्तकयोः—"तैलमस्तरणं प्राज्ञः पादाभ्यङ्गं ददाति यः । प्रहृष्ट-मानसो लोके सुखी चैव सदा वसेत्" इति । + इतः परमेतद्वचनमधिकं ग. पुस्तके—"अन्नदस्तृप्तिमाप्नोति वितृष्णः सर्ववस्तुषु । अन्नदः सुखमाप्नोति सुतृप्तः सर्ववस्तुषु" इति ।

---

१ ग. °वान्धूर्वहौ शुभलक्षणौ° । २ ग. घ. वसति । ३ क. ङ. द्विजो । ४ ग. °कि रोमाण्यापि । ५ ग. °वत्सं° वस्त्रादि च । ६ ख. ग. ङ. °भ्यङ्गगो° । ७ ग. °न फलादश° । ८ ग. घ. ङ. °नं न भूतं न भविष्यति । अन्नदानात्परं दानं वि° । ९ ग. °गाग्न्यावि° । १० क. °ते । सुखं वा° १ क. °ते सुखम° ।

सुरभिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८३ ॥ पादशौचं तु यो दद्या-
त्तथा च गुदलिङ्गयोः । यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८४ ॥
औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् । यः प्रयच्छति रोगिभ्यः स भवेद्व्या-
धिवर्जितः ॥ ८५ ॥ गुडमिक्षुरसं चैव लवणं व्यञ्जनानि च । सुरभीणि च
पानानि दत्त्वाऽत्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८६ ॥ दानैश्च विविधैः सम्यक्फलमेतदुदाहृ-
तम् । विद्यादानेन सुमतिर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८७ ॥ अन्योन्याश्रग्रहा विप्रा
अन्योन्यप्रतिपूजिकाः । अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ८८ ॥ दाना-
न्येतानि देयानि तथाऽन्यानि विशेषतः । दीनान्धकृपणार्थिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता
॥ ८९ ॥ ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् । नखकर्मादिकं चैव चक्षुष्मा-
ञ्जायते नरः ॥ ९० ॥ देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे । मेधावी ज्ञानसं-
पन्नश्चक्षुष्मान्स सदा भवेत् ॥ ९१ ॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान्दत्त्वा स्वशक्तितः ।
प्रजावान्पशुमांश्चैव धनवाञ्जायते नरः ॥ ९२ ॥ यो यदाऽभ्यर्थितो विप्रैर्यद्यत्संप्रति-
पादयेत् । तृणकाष्ठादिकं चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ९३ ॥ * नं विस्मयीत तपसा
न यज्ञेनानृतं वदेत् । अपवदेच्च विप्रस्य न दीनं परिकीर्तयेत् ॥ ९४ ॥ यज्ञोऽनृतेन
क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् । आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्तनात् ॥ ९५ ॥
चत्वार्येतानि कर्माणि संध्यायां वर्जयेद्बुधः । आहारं मैथुनं निद्रां तथा संपाठमेव
च ॥ ९६ ॥ आहाराज्जायते व्याधिर्गर्भो वै रौद्र(द्रो) मैथुनात् । निद्रातो जायतेऽ-
लक्ष्मीः संपाठादायुषः क्षयः ॥ ९७ ॥ ऋतुमतीं तु यो भार्यां संनिधौ नोपगच्छति।
तस्या रजसि तन्मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ ९८ ॥ कृत्वा गृह्याणि कर्माणि स्वभा-
र्यापोषणे रतः । ऋतुकालाभिगामी च प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९९ ॥ उषित्वैवं
गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात्परम् । वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयं तु समाश्रयेत् ॥ १०० ॥
वनं गच्छेत्ततः प्राज्ञः सभार्यस्त्वेक एव वा । गृहीत्वा चाग्निहोत्रं च होमं तत्र न
हापयेत् ॥ १०१ ॥ कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मेध्यैर्यथाविधि । भिक्षां च भिक्षवे
दद्याच्छाकमूलफलादिभिः ॥ १०२ ॥

---

* इतःप्रभृति शेरत इत्यन्तग्रन्थो ग. घ. च. पुस्तकेषु न विद्यते ।

---

१ क. ख. °क्तो भवाग्गुरुः सदा । २ क. ङ. °तिश्रिय° । ३ ग. सर्वव्याधिविव° । ४ क. ङ. °त्यन्तं सु° । ५ ग. घ. च. °न पुण्येन ब्रह्म° । ६ ग. °श्रप्रदा वि° । ७ ग. °प्यादिभ्यः । ८ क. ग. घ. °चारी च° । ९ क. च. °ति हापये° । १० ख. न वै क्षमीत तमसा । ११ च. °त्वाऽग्निहोत्रकर्मा° । १२ च. °वर्ज परम् । तु° । १३ ग. च. °णानि च । कु° ।

कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः। इष्टिं च पार्वणीयां तु प्रकुर्यात्प्रतिपर्वसु॥१०३॥ उषित्वैवं वने विप्रो विधिज्ञः सर्वकर्मसु। चतुर्थमाश्रमं गच्छेज्जितक्रोधो जितेन्द्रियः॥ १०४॥ अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत्। वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः॥१०५॥ अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा। अद्भिः प्रक्षाल्य ताः सर्वा भुञ्जीत सुसमाहितः॥ १०६॥ अरण्ये निर्जने तत्र पुनरासीत भुक्तवान्। एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः॥ १०७॥ मृत्युं च नाभिनन्देत जीवितं वा कथंचन। कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते॥ संसेव्य चाऽऽश्रमान्सर्वाञ्जितक्रोधो जितेन्द्रियः॥ १०८॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्द्विजः। आश्रमेषु च सर्वेषु प्रोक्तोऽयं प्राश्निको विधिः॥ १०९॥ * अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम्। ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः॥ ११०॥ महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः। ब्रह्मघ्नस्तु वनं गच्छेद्वालवासा जटी ध्वजी॥ १११॥ वन्यान्येव फलान्यश्नन्सर्वकामविवर्जितः। भिक्षार्थी विचरेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति॥ ११२॥ चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्षं खट्वाङ्गी संयतः सदा। भिक्षास्त्वेवं समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः॥११३॥ वनवासी स पापः स्यात्सदाकालमतन्द्रितः। ख्यापयेन्मुच्यते पापाद्ब्रह्महा पापकृत्तमः॥११४॥ अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतं चरेत्। संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः॥ ११५॥ ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्बिषात्। अतः परं सुरापस्य निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ॥ ११६॥ गौडी माध्वी च पैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा। यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः॥११७॥ सुरापस्तु सुरां तप्तां पिबेत्तत्पापमोक्षकः। गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोमयं वा तथाविधम् +॥ ११८॥ घृतं वा त्रीणि पेयानि सुरापो व्रतमाचरेत्। मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ११९॥

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठो ग. पुस्तके–" अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि " इति। + इतः परमेतदधिकं ग. पुस्तके–" षण्मासादधिकं वाऽपि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत्। महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः " इति।

१ क. ख. ङ. च. °ष्टिं पार्वायणी°। २ ग. च. °वैवस्तुपु। च°। ३ ग. घ. °च्छेद्धुतहोमो जि°। ४ ग. घ. च. °ल्य तत्सर्वं भु°। ५ ग. °यसंयुतः। मृ°। ६ ग. °पु मुक्तः प्रासङ्गिको। घ. च. °पु मुक्तः प्राणान्तिको। ७ ख. ग. °च्छेद्रुक्वा°। ८ क. ख. °द्भैक्ष्यं ख°। ९ ग. घ. °तः पुमान्। भैक्षं चैव स°। १० ग. घ. च. °पयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः(हा) पापकृन्नरः। अ°। ११ ग. °स्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम्। श्रोतुमिच्छत भो विप्रा वेदशास्त्रानुरूपिकाम्। गौ°। १२ ग. घ. द्विजैः सदा। सुराप°। १३ क. ग. °क्षकम्। गो°।

अरण्ये वा वसेत्सम्यक्सर्वकामविवर्जितः । चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापव्रतमादि-
शेत् ॥ १२० ॥ एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः । मद्यभाण्डोदकं पीत्वा
पुनः संस्कारमर्हति ॥ १२१ ॥ स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य स्तेयं राज्ञे निवेदयेत् । ततो
मुसलमादाय स्तेनं हन्यात्सकृन्नृपः ॥ १२२ ॥ यदि जीवति स स्तेनस्ततः स्तेया-
द्विमुच्यते । अरण्ये चीरवासा वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ एवं शुद्धिः कृता स्तेये संव-
र्तवचनं यथा ॥ १२३ ॥ गुरुतल्पे शयानस्तु तप्ते स्वप्यादयोमये । समालिङ्गेत्स्त्रियं
वाऽपि दीप्तां कार्ष्णायसीकृताम् ॥ १२४ ॥ चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि
वा द्विजः । मुच्यते च ततः पापात्प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२५ ॥ एभिः
संपर्कमायाति यः कश्चित्पापमोहितः । * तैत्तत्पापविशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतं
चरेत् ॥ १२६ ॥ क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति । कुर्याच्चैवा-
नुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२७ ॥ वैश्यहत्यां तु संप्राप्तः कथंचि-
त्काममोहितः । कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२८ ॥
कुर्याच्छूद्रवधे विप्रस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि । एवं शुद्धिमवाप्नोति संवर्तवचनं यथा
॥ १२९ ॥ गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः शुभाम् । गोघ्नः कुर्वीत
संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंनिधौ ॥ १३० ॥ तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
स्नानं त्रिषवणं कुर्यान्नखलोमविवर्जितः ॥ १३१ ॥ सक्तुयावकभिक्षाशी पयोदधि-
घृतकणः । एतानि क्रमशोऽश्नीयाद्द्विजस्तत्पापमोक्षकः + ॥ १३२ ॥ गायत्रीं च
जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः । × पूर्णे चैवार्धमासे च स विप्रान्भोजयेद्द्विजः
॥ १३३ ॥ भुक्तवत्सु च विप्रेषु गां च दद्याद्विचक्षणः । व्यापन्नानां बहूनां तु रोधने
बन्धनेऽपि वा ॥ १३४ ॥ भिषङ्मिथ्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ १३५ ॥

---

* इत उत्तरं सार्धं वचनमधिकं ग. च. पुस्तकयोः—" घृतं चैव सुतप्तं च क्षीरं वाऽपि तथाविधम् ।
संवत्सरं कणानश्नन्सर्वकामविवर्जितः । चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापी व्रतमाचरेत् " इति । + इतः परमे-
तदधिकं ग. पुस्तके—" शुध्यते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः । स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा ।
एतत्समाहितः कुर्यान्नरो विगतमत्सरः " इति । × अत्र भङ्ग्यन्तरेण पाठो ग. पुस्तके—" ततश्चीर्णव्रतः
कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् " इति ।

---

१ घ. °माचरेत् । २ ग. °स्य राज्ञे शंसेत मानवः । त° । घ. च. °स्य राज्ञे शंसेत्स मानवः ।
त° । ३ क. एवं सं° । ४ ग. तत्पापस्य वि° । ५ क. शुचिः । ६ क. ख. ङ. संस्कारं । ७ ग. °संस्थिते ।
त° । ८ ग. °कपिलाकप° । ९ ग. च. सावित्री । १० ग. व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि । ११ क.
°ना च हतानां । १२ ग. च. वा । द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्धये । ए° ।

एका चेद्बहुभिः काचिदैवाद्व्यापादिता क्वचित् । पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथ-
क्पृथक् ॥ १३६ ॥ यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने । यदि तत्र विपत्तिः
स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७ ॥ * औषधं स्नेहमाहारं ददद्गोब्राह्मणेषु च ।
दीयमाने विपत्तिः स्यात्पुण्यमेव न पातकम् ॥ १३८ ॥ प्रायश्चित्तस्य पादं तु रोधेषु
व्रतमाचरेत् । द्वौ पादौ बन्धने चैव पादोनं यन्त्रणे तथा ॥ १३९ ॥ पाषाणैर्लकु-
टैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः । निपातने चरेत्सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥
हस्तिनं तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपींस्तथा । एषां वधे द्विजः कुर्यात्सप्तरात्रमभोजनम्
॥ १४१ ॥ व्याघ्रं श्वानं खरं सिंहमृक्षं सूकरमेव च । एतान्हत्वा द्विजो मोहात्त्रि-
रात्रेणैव शुध्यति ॥ १४२ ॥ सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् । अहो-
रात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन्वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥ हंसं काकं बलाकां च बर्हिकारण्डवा-
वपि । सारसं चाषभासौ च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४ ॥ चक्रवाकं तथा
क्रौञ्चं सारिकाशुकतित्तिरीन् । श्येनगृध्रावुलूकं च पारावतमथापि वा ॥ १४५ ॥
टिट्टिभं जालपादं च कोकिलं कुक्कुटं तथा । एषां वधे नरः कुर्यादेकरात्रमभोजनम्
॥ १४६ ॥ पूर्वोक्तानां च सर्वेषां हंसादीनामशेषतः । अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन्वै
जातवेदसम् ॥ १४७ ॥ मण्डूकं चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषकम् । त्रिरात्रोपोषित-
स्तिष्ठेत्कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४८ ॥ अनस्थीन्ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
अस्थिमतां वधे विप्रः किंचिद्दद्याद्विचक्षणः ॥ १४९ ॥ यश्चाण्डालीं द्विजो गच्छेत्क-
थंचित्काममोहितः । त्रिभिः कृच्छ्रैस्तु शुध्येत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १५० ॥
पुंश्चलीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा । कृच्छ्रचान्द्रायणे तस्य पावने
परमे स्मृते ॥ १५१ ॥ शैलूषीं रजकीं चैव वेणुचर्मोपजीविनीम् ।
एता गत्वा द्विजो मोहाच्चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५२ ॥

---

* एतद्वचनस्थानेऽयं पाठो घ. च. छ. पुस्तकेषु—" निशि बन्धनरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च । अग्निवि-
द्युन्निपातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते " इति ।

---

१ छ. यन्त्रितायाश्चिकि° । २ घ. ङ. °मोक्षणे । य° । ३ क. ङ. योक्त्रणे । ग. कुहने । च. योक्षणे ।
४ ग. °र्लगुडैर्द° । ५ ख दिनत्रयम् । ६ घ. °नं तथा सिंहं वृकं सू° । ७ ग. तथा । ८ ग. घ. च. द्विजः
कृच्छ्रं ब्राह्मणानां च भोजनम् । स° । ९ ग. घ. च. ° म् । त्रिरात्रोपोषि° । १० घ. बकं । ११ ग. घ.
कपोतकम° । १२ ग. घ. एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकम° । १३ ग. घ. °कैः । पुंश्चलीम° । १४ क. ङ. कृत्वा
वा° । ग घ. कृच्छ्रं चान्द्रायणं त° । १५ घ. च. °वनं परमं स्मृतम् । नटीं शैलूषिकीं चैव रजकीं वेणुकी° ।
१६ घ. च. °म् । गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ।

क्षत्रियां यश्च वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः । तस्य सांतपनः कृच्छ्रो भवेत्पापापनोदनः ॥१५३॥ शूद्रां तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्धमेव वा । गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १५४ ॥ विप्रस्तु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्येन शुध्यति । स्वजन्मां तु द्विजो गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५५ ॥ क्षत्रियां क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् । नरो गोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १५६ ॥ मातुलानीं तथा श्वश्रूं सुतां वै मातुलस्य च । एता गत्वा स्त्रियो मोहात्पराकेण विशुध्यति ॥ १५७ ॥ गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च । तस्या दुहितरं चैव चरेच्चाद्रायणं व्रतम् ॥ १५८ ॥ पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा । गुरुतल्पव्रतं कुर्यान्निष्कृतिर्नान्यथा भवेत् ॥ १५९ ॥ पितृभार्यां समारुह्य मातृवर्जं नराधमः । भगिनीं मातुराप्तां च स्वसारं चान्यमातृजाम् ॥ १६० ॥ एतास्तिस्रः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् । कुमारीगमने चैव व्रतमेतत्समादिशेत् ॥ १६१ ॥ पशुवेश्याभिगमने प्राजापत्यो विधीयते । सखिभार्यां समारुह्य श्वश्रूं वा शालिकां तथा ॥ १६२ ॥ मातरं योऽभिगच्छेच्च स्वसारं पुरुषाधमः । न तस्य निष्कृतिं दद्यात्स्वां चैव तनुजां तथा ॥१६३॥ नियमस्थां व्रतस्थां वा योऽभिगच्छेत्स्त्रियं द्विजः । स कुर्यात्प्राकृतं कृच्छ्रं धेनुं दद्यात्पयस्विनीम् ॥१६४॥ रजस्वलां तु यो गच्छेद्गर्भिणीं पतितां तथा । तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रो विधीयते ॥ १६५ ॥ वेश्यां तु ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् एवं शुद्धिः समाख्याता संवर्तस्य वचो यथा ॥ १६६ ॥ कथंचिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च । गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुध्यति ॥१६७॥ शूद्रस्तु ब्राह्मणीं गच्छेत्कदाचित्काममोहितः । गोमूत्रयावकाहारो मासनेकैवे शुध्यति ॥१६८॥ ब्राह्मणी(ण्याः) शूद्रसंपर्के कदाचित्समुपागते । कृच्छ्रचाद्रायणं तस्याः पावनं परमं स्मृतम् ॥ १६९ ॥ चाण्डालं पुल्कसं चैव श्वपाकं पतितं तथा । एताः श्रेष्ठाः स्त्रियो गत्वा कुर्युश्चान्द्रायणत्रयम् ॥ १७० ॥

---

१ क. ग. घ. शूद्रीं । २ क. ख. ङ. विप्रामस्वजनां ग° । ३ ग. °पत्यं विधीयते । °स्व° । ४ ग. घ. °नीं सनाभिं च मातुलस्याऽऽत्मजां स्नुषाम् । ए° । ५ घ. °रं मातु° । ६ घ. °त्वाऽप्यज्ञानाच्च तप्तकृच्छ्रकं । च चरेत्तप्तकृच्छ्रं तु ज्ञानाच्चाद्रायणं व्रतम् । कु° । ७ ख. च. °माचरेत् । ८ ग. घ. च. °पत्यं वि° । ९ ग. ङे शिष्यभा° । १० ख. °ते । वैश्यगां ब्रा° । ११ ग. ङ. कृच्छ्रं चा° । १२ ग. पुक्कसं ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ । संन्यस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ॥ १७१ ॥ कुर्यात्कृच्छ्रं समानं तत्षण्मासांस्तदनन्तरम् । विधाविधयापश्चकास्तेषामेवं विनिर्दिशेत् ॥ १७२ ॥ स्त्रीणां तथा च चरणे गर्भाभिगमनेषु च । पतनेष्वव्ययं दृष्टः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ॥ १७३ ॥ नृणां विप्रतिपत्तौ तु पावनः प्रेत्य चेह च । गोविप्रप्रहते चैव तथा चैवाऽऽत्मघातिनि ॥ १७४ ॥ नैवाश्रुपातनं कार्यं सद्भिः श्रेयोभिकाङ्क्षिभिः ॥ १७५ ॥ एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत दहेत वा । कृत्वा चोदकदानं तु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७६ ॥ तच्छवं केवलं स्पृष्ट्वा स्वभ्रुं नो पतितं यदि । पूर्वकेऽश्वप्यकोरी चेदेकाहं क्षपणं तथा ॥ १७७ ॥ महापातकिनां चैव तथा चैवाऽऽत्मघातिनाम् । उदकं पिण्डदानं च श्राद्धं चैव हि यत्कृतम् । नोपतिष्ठति तत्सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७८ ॥ चाण्डालैस्तु हता ये तु जलदंष्ट्रिसरीसृपैः । श्राद्धं तेषां न कर्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७९ ॥ कृत्वा मूत्रपुरीषे तु भुक्तोच्छिष्टस्तथा द्विजः । श्वादिस्पृष्टो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १८० ॥ चण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमन्त्यजमेव च । उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १८१ ॥ स्पृष्टेन संस्पृशेद्यस्तु स्नानं तस्य विधीयते । ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १८२ ॥ चण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्चेद्द्विजोत्तमः । गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८३ ॥ शुना पुष्पवती स्पृष्टा पुष्पवत्याऽन्यया तथा शेषाण्यहान्युपवसेत्स्नात्वा शुध्येद्घृताशनात् ॥ १८४ ॥ चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पिबेत्कूपगतं जलम् । गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८५ ॥ अन्त्यजैः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च । शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८६ ॥ सुराघटप्रपातोयं पीत्वा नौसाजलं तथा । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः ॥ १८७ ॥ कूपे विण्मूत्रसंस्पृष्टाः प्राश्य चापो द्विजातयः । त्रिरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे सान्तपनः स्मृतः ॥ १८८ ॥ वापीकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् । अपां घटशतोद्धारः पञ्चगव्यं च निक्षिपेत् * ॥ १८९ ॥ स्त्रीक्षीरमाविकं पीत्वा संधिन्याश्चैव गोः पयः ।

* इतः परमधिकं घ. च. पुस्तकयोः– "भवत्सैकशफोष्ट्रीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः । अवत्सानाम्पोचैव त्रिरात्रं यावकं पिबेत्" इति ।

१ ग. °त् । स कुर्यात्कृच्छ्रमश्रान्तः षण्मा° । घ. °त् । स कुर्यात्कृच्छ्रमायानां षण्मा° । २ क. ख. च. °णे ह्यभियाच्यमे तथा । प° । ङ. °णे ह्यघमादिग° । ३ ग. प्रेतराजेह । गोभिर्विप्रह° । ४ क. ङ. °तिनः । नै° । ५ च. छ । अथोदकक्रियां कृत्वा च° । ६ ग. °ष्ट्वा शवं वा केवलं य° । ७ ख. ङ. वो पाति° । ८ ग. पूर्वः कृच्छ्रापहारी स्यादेकाहक° । ९ क. ङ. °कारा चे° । १० ग. अस्पृश्यं । ११ ग. तेन । १२ ग. °स्नात्वा शु° । १३ °त्वाऽऽकाशम° । १४ घ. च. नाशन° । १५ ग. घ. °स्पृष्टे प्रा° । १६ ग. ङ. °पर्वं स्मृतम् । वा° । १७ क. ख. ङ. °नानामुपहतानां ।

तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण द्विजानां चैव भक्षणे ॥ १९० ॥ विण्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत्। श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ १९१ ॥ बिडालमूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिबेद्द्विजः। शूद्रोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥१९२॥ पलाण्डुं लशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम्। छत्राकं विड्वराहं च चरेत्सांतपनं द्विजः ॥ १९३ ॥ श्वविडालखरोष्ट्राणां कपेर्गोमायुकाकयोः। प्राश्यं मूत्रं पुरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९४ ॥ अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपद्रुतम्। पतितैः प्रेक्षितं वाऽपि पञ्चगव्यं द्विजः पिबेत् ॥ १९५ ॥ अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्याभाजने तथा। गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६ ॥ गोमांसं मानुषं चैव शुनो(सूनि)हस्तात्समाहृतम्। अभक्ष्यं तद्भवेत्सर्वं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥१९७॥ चाण्डालसंकरे विप्रः श्वपाके पुल्कसेऽपि वा। गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९८ ॥ पतितेन तु संपर्के मासं मासार्धमेव च। गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९९ ॥ *पतितादद्रव्यमादत्ते भुङ्क्ते वा ब्राह्मणो यदि। कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं चरेद्द्विजः ॥ २०० ॥ यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः। तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या प्रत्यहं द्विजः ॥ २०१ ॥ एष एवं मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः। अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ २०२ ॥ दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः। = पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २०३ ॥ सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च। नाशयत्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०४ ॥ तिलधेनुं च यो दद्यात्संयताय द्विजन्मने। ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०५ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः। ब्राह्मणेभ्यस्तिलान्दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०६ ॥ उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्यां तु कार्तिके। हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा तरति दुष्कृतिम् ॥ २०७ ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये। चन्द्रसूर्यग्रहे चैव दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ २०८ ॥ अमावास्यां(स्या) च द्वादश्यां(शी) संक्रान्तौ(न्ती) च विशेषतः। एताः प्रशस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०९ ॥

---

* एतद्वचनं न ग. पुस्तके। = एतदर्धस्थानेऽयं पाठो घ. पुस्तके–"नाशयत्याशु पापानि अन्यजन्मकृतान्यपि" ॥ इति।

---

१ ग. °ण विड्भक्ष्याणां च भ°। घ. ण विटशानां च भ°। च. °ण विड्वानां चैव भक्षणात्। वि°। २ ग. °रेच्चान्द्रायणं द्वि°। ३ ग. °सुकरकयोः। ४ क. ङ. °श्यमात्रं। ५ घ. कीटाविलं तथा। प°। ६ घ. प्रोषितं। ७ ख. °ण्डाले सं°। ८ ग. °लस्य करे। ९ घ. °तितानां च संसर्गे मासं। १० ग. °त्र कार्यस्तिलै°। ११ ग. °न्यावर्तनं तथा। ए°। १२ क. ख. ङ. °सं न चोध्य°। १३ ग. °त्वा मुच्येत दुष्कृतैः। अ°। १४ ख. च. दुष्कृतम्।

अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानां च भोजनम् । उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २१० ॥ स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः । सात्त्विकं भावमास्थाय दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २११ ॥ सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो जितात्मभिः । उपपातकशुद्ध्यर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ २१२ ॥ महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं तु कारयेत् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्या चैव पावितः ॥२१३॥ अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् । गत्वाऽरण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥२१४॥ स्नात्वा च विधिवत्तत्रमाणानायम्य वाग्यतः । प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीं तु जपेद्द्विजः ॥२१५॥ अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः । पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमाचरेत् ॥ २१६ ॥ ऐहिकामुष्मिकं पापं सर्वं निरवशेषतः । पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१७ ॥ गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् । महाव्याहृतिसंयुक्तां प्रणवेन च संजपेत् ॥ २१८ ॥ ब्रह्मचारी निराहारः सर्वभूतहिते रतः । गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१९ ॥ अयाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् । गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥२२०॥ अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः । मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद्यथा ॥ २२१ ॥ गायत्रीं यस्तु विप्रो वै जपेत नियतः सदा । स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥२२२॥ प्रणवेन च संयुक्ता व्याहृतीः सप्त नित्यशः । गायत्रीं शिरसा सार्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः ॥ २२३ ॥ निगृह्य चाऽऽत्मनः प्राणान्प्राणायामो विधीयते । प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२४ ॥ मानसं वाचिकं पापं कायेनैव च यत्कृतम् । तत्सर्वं[10] नाशमायाति प्राणायाम[11]प्रभावतः ॥ २२५ ॥ ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा । सामानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्येत ॥ २२६ ॥ पावमानीं तथा कौत्सीं[13] पौरुषं[14] सूक्तमेव च । जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत सपित्र्यं[16] माधुच्छन्दसम् ॥ २२७ ॥ मण्डलं(ल)ब्राह्मणं रुद्राः(द्रं)

---

१ ग. दानं देवतानां च पूजनम् । २ क. ङ. °भरः । स्ना° । ३ क. ख. ग. °मं सदा द्विजः । शु° । ४ ग. °यम्याथैव जापनात् । भ° । ५ क. ख. घ. °च तथा पु° । ६ क. ख. घ. °त्वा आचम्य विधिवत्ततः । प्राणान्समापयेत् । ७ ग. °कं लोके पापं सर्वं विशो° । ८ घ. च. °हसमाप्ये° । ९ क. घ. °तः स्वम्° । १० ग. °र्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामत्रये कृते । ऋ° । घ. °र्वं नश्यति क्षिप्रं प्रा° । ११ च. °मत्रये कृते । ऋ° । १२ च. °मानीस्तथा । १३ ग. घ. च. कौत्सं । १४ क. ङ. पुरुषं । १५ क. ङ. दत्त्वा । १६ ख. सपवित्रं म° । १७ ग. घ. °र्वं मा°

सुक्तोत्काश्च बृहत्कथाः। वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२८ ॥ धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्तेन तु भाषितम्। अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥ २२९ ॥ चान्द्रायणं तु सर्वेषां पापानां पावनं परम्। कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २३० ॥

इति श्रीसंवर्तप्रणीतं धर्मशास्त्रं संपूर्णम् ॥

(समाप्तेयं संवर्तस्मृतिः)।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

बौधायनस्मृतिः ।

प्रथमः प्रश्नः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः) ।

उपदिष्टो धर्मः प्रतिवेदम् ॥ १ ॥ तस्यानुव्याख्यास्यामः ॥ २ ॥ स्मार्तो द्वितीयः ॥ ३ ॥ तृतीयः शिष्टागमः ॥ ४ ॥ शिष्टाः खलु विगतमत्सरा निरहंकाराः कुम्भीधान्या अलोलुपा दम्भदर्पलोभमोहक्रोधविवर्जिताः ॥ ५ ॥ धर्मेणाधिगतो येषां वेदः सपरिबृंहणः । शिष्टास्तदनुमानज्ञाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः, इति ॥ ६ ॥ तदभावे दशावरा परिषत् ॥ ७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ८ ॥ चातुर्वैद्यं विकल्पी च अङ्गविद्धर्मपाठकः । आश्रमस्थास्त्रयो विप्राः पर्षदेषा दशावरा ॥ ९ ॥ पञ्च वा स्युस्त्रयो वा स्युरेको वा स्यादनिन्दितः । प्रतिवक्ता तु धर्मस्य नेतरे तु सहस्रशः ॥ १० ॥ यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ११ ॥ यद्वदन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममजानतः । तत्पापं शतधा भूत्वा वक्तॄन्समधिगच्छति ॥ १२ ॥ बहुद्वारस्य धर्मस्य सूक्ष्मा दुरनुगा गतिः । तस्मान्न वाच्यो ह्येकेन बहुज्ञेनापि संशये ॥ १३ ॥ धर्मशास्त्ररथारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः । क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ १४ ॥ यथाऽश्मनि स्थितं तोयं मारुतोऽर्कश्च नाशयेत् । तद्वत्कर्तरि यत्पापं जलवत्संप्रतीयते ॥ १५ ॥ शरीरं बलमायुश्च वयः कालं च कर्म च । समीक्ष्य धर्मविद्बुद्ध्या प्रायश्चित्तानि निर्दिशेत् ॥ १६ ॥ अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते, इति ॥ १७ ॥ पञ्चधा विप्रतिपत्तिः ॥ १८ ॥ पञ्चधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतः ॥ १९ ॥ यानि दक्षिणतस्तानि व्याख्यास्यामः ॥ २० ॥ यथैतदनुपेतेन सह भोजनं स्त्रिया सह भोजनं पर्युषितभोजनं मातुलपितृष्वसृदुहितृगमनमिति ॥ २१ ॥ अथोत्तरत ऊर्णाविक्रयः सीधुपानमुभयतोदद्भिर्व्यवहार आयुधीयकं समुद्रसंयानमिति ॥ २२ ॥ इतरदितरस्मिन्कुर्वन्दुष्यतीतरदितरस्मिन् ॥ २३ ॥ तत्र तत्र देशप्रामाण्यमेव स्यात् ॥ २४ ॥ मिथ्यैतदिति गौतमः ॥ २५ ॥

---

१ क. परिषदे° । २ क. °स्तान्यनुप्या° । ३ क. °नमिति । तत्रेतरस्मिन्कु° । ४ क. °त्र दे° ।

५४

उभयं चैव नाऽऽद्रियेत शिष्टस्मृतिविरोधदर्शनात् ॥ २६ ॥ प्राग्विनशनात्प्रत्यक्का- लकवनाद्दक्षिणेन हिमवन्तमुदक्पारियात्रमेतदार्यावर्तं तस्मिन्य आचारः स प्रमाणम् ॥ २७ ॥ गङ्गायमुनयोरन्तरमित्येके ॥ २८ ॥ अथाप्यत्र भाल्लविनो गाथामुदा- हरन्ति ॥ २९ ॥ पश्चात्सिन्धुर्विधरणी सूर्यस्योदयनं पुरः । यावत्कृष्णा विधा- वन्ति तावद्धि ब्रह्मवर्चसमिति ॥ ३० ॥ अवन्तयोऽङ्गमगधाः सुराष्ट्रा दक्षिणापथाः । उपावृत्सिन्धुसौवीरा एते संकीर्णयोनयः ॥ ३१ ॥ आरट्टान्कारस्करान्पुण्ड्रान्सौवी- रान्वङ्गकलिङ्गान्प्रानूनानिति च गत्वा पुनः स्तोमेन यजेत, सर्वपृष्ठया वा ॥ ३२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३३ ॥ पद्भ्यां स कुरुते पापं यः कलिङ्गान्प्रपद्यते । ऋषयो निष्कृतिं तस्य प्राहुर्वैश्वानरं हविः ॥ ३४ ॥ बहूनामपि दोषाणां कृतानां दोषनि- र्णये । पवित्रेष्टिं प्रशंसन्ति सा हि पावनमुत्तमम्, इति ॥ ३५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३६ ॥ वैश्वानरीं व्रातपतीं पवित्रेष्टिं तथैव च । ऋतावृतौ प्रयुञ्जानः पापेभ्यो विप्र- मुच्यते * पापेभ्यो विप्रमुच्यत इति ॥ ३७ ॥

इति प्रथमप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः) ।

अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि पौराणं वेदब्रह्मचर्यम् ॥ १ ॥ चतुर्विंशतिं द्वादश वा प्रतिवेदम् ॥ २ ॥ संवत्सरावमं वा प्रतिकाण्डम् ॥ ३ ॥ ग्रहणान्तं वा जीवितस्या- स्थिरत्वात् ॥ ४ ॥ कृष्णकेशोऽग्नीनादधीतेति श्रुतिः ॥ ५ ॥ नास्य कर्म नियच्छन्ति किंचिदा मौञ्जिबन्धनात् । वृत्त्या शूद्रसमो ह्येष यावद्वेदेन जायत इति ॥ ६ ॥ गर्भादिः संख्या वर्षाणां तदष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत ॥ ७ ॥ त्र्यधिकेषु राजन्यम् ॥ ८ ॥ तस्मादेकाधिकेषु वैश्यम् ॥ ९ ॥ वसन्तो ग्रीष्मः शरदित्यृतवो वर्णानुपू- र्व्येण ॥ १० ॥ गायत्रीत्रिष्टुब्जगतीभिर्यथाक्रमम् ॥ ११ ॥ आ षोडशादा द्वाविंशादा चतुर्विंशादित्यना(न)त्यय एषां क्रमेण ॥ १२ ॥ मौञ्जी धनुर्ज्या शाणीति मेखलाः ॥ १३ ॥ कृष्णरुरुबस्ताजिनान्यजिनानि ॥१४॥ मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणा याज्ञिकस्य

* न विद्यते एतत्क. पुस्तके ।

१ क. 'भयमेव'। २ '. प्रागदर्शना'। ३ क. 'त्रिधरणी सू'। ४ क. पुरा। ५ क. 'कर्माणि न'। ६ क. 'ब्रह्मचर्य'।

तस्य च कृत्स्ना विकल्पाः पूर्वोक्ताः ॥ १५ ॥ भवत्पूर्वां भिक्षामध्यां ब्राह्मणो भिक्षां चरेत्तस्या ऽन्तरां भां च हिं च न वर्धयेत् ॥ १६ ॥ भवत्पूर्वां ब्राह्मणो भिक्षेत भवन्मध्यां राजन्यो भवदन्त्यां वैश्यः सर्वेषु वर्णेषु॥१७॥ते ब्राह्मणाद्याः स्वकर्मस्थाः ॥ १८ ॥ सदाऽरण्यात्समिध आहृत्याऽऽदध्यात् ॥ १९ ॥ सत्यवादी ह्रीमाननहंकारः पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी ॥ २० ॥ सर्वत्राप्रतिहतगुरुवाक्योऽन्यत्र पातकात् ॥ २१ ॥ यावदर्थसंभाषी स्त्रीभिः ॥ २२ ॥ नृत्तगीतवादित्रगन्धमाल्योपानच्छत्रधारणाञ्जनाभ्यञ्जनवर्जी ॥ २३ ॥ दक्षिणं दक्षिणेन सव्यं सव्येन चोपसंगृह्णीयाद्दीर्घमायुः स्वर्गं चेप्सन् ॥ २४ ॥ काममन्यस्मै साधुवृत्ताय गुरुणाऽनुज्ञातः ॥ २५ ॥ असावहं भो इति श्रोत्रे संस्पृश्य मनःसमाधानार्थम् ॥ २६ ॥ अधस्ताज्जान्वोरा पद्भ्याम् ॥ २७ ॥ नाऽऽसीनो नाऽऽसीनाय न शयानो न शयानाय नाप्रयतो नाप्रयताय ॥ २८ ॥ शक्तिविषये मुहूर्तमपि नाप्रयतः स्यात् ॥ २९ ॥ समिद्भैक्ष्याहरणोद्धृतशक्तौ नाभिवादयेदन्यदप्येवं युक्तम् ॥ ३० ॥ न सपत्नीष्वप्रयतः ॥ ३१ ॥ भ्रातृपत्नीनां युवतीनां च गुरुपत्नीनां जातवीर्यः ॥ ३२ ॥ नौशिलाफलककुञ्जरप्रासादकटेषु चक्रवत्सु चादोषं सहाऽऽसनम् ॥ ३३ ॥ प्रसाधनोत्सादनस्नापनोच्छिष्टभोजनानीति गुरोः ॥ ३४ ॥ उच्छिष्टवर्जनं तत्पुत्रेऽनूचाने वा ॥ ३५ ॥ प्रसाधनोच्छादनस्नापनवर्जनं च तत्पत्न्याम् ॥ ३६ ॥ धावन्तमनुधावेद्गच्छन्तमनुगच्छेत्तिष्ठन्तमनुतिष्ठेत् ॥ ३७ ॥ नाप्सु श्लाघमानः स्नायात् ॥ ३८ ॥ दण्ड इव प्लवेत ॥ ३९ ॥ अब्राह्मणादध्ययनमापदि ॥ ४० ॥ शुश्रूषाऽनुव्रज्या च यावदध्ययनम् ॥ ४१ ॥ तयोस्तदेव पावनम् ॥ ४२ ॥ भ्रातृपुत्रशिष्येषु चैवम् ॥ ४३ ॥ ऋत्विक्श्वशुरपितृव्यमातुलानां तु यवीयसां प्रत्युत्थायाभिभाषणम् ॥ ४४ ॥ प्रत्यभिवाद इति कात्यः ॥ ४५ ॥ शिशावाङ्गिरसे दर्शनात्* ॥ ४६ ॥ (× धर्मार्थौ यत्र न स्याताम् ॥ ४७ ॥) धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वाऽपि तद्विधा । विद्यया सह मर्तव्यं न चैनामूषरे वपेत् ॥ ४८ ॥ अग्निरिव कक्षं दहति ब्रह्म पृष्ट(ष्ट)मनादृतम् । तस्माद्वै शक्यं न ब्रूयाद्ब्रह्म मानमकुर्वतामिति ॥ ४९ ॥

---

* अत्र द्वितीयाध्यायसमाप्तिः ख. पुस्तके । × एतच्चिह्नान्तर्गतं न ख. पुस्तके ।

---

१ ख. 'ध्वा चरे'। २ ख. 'क्षरं भिक्षां च किंचन । ३ ख. 'क्षिणेन सव्यं सव्येन चोपसंगृह्य दीर्घ'। ४ ख. 'मित्याहु'। ५ ख. 'सयेद्वा'। ६ ख. 'नां च गुरुपत्नीनां च का' ७ ख. 'प्रक्षालन'। ८ ख. '[illegible]'। ९ ख. '[illegible]'। १० ख. 'स्व इति कात्यः। शि'। ११ ख. 'मित्योवै नयोऽस्मि वे'।

एवास्मै वचो वेदयन्ते ब्रह्म वै मृत्यवे प्रजाः प्रायच्छत्तस्मै ब्रह्मचारिणमेव न प्राय-
च्छत्सोऽब्रवीदस्तु मह्यमप्येतस्मिन्भाग इति यामेव रात्रिं समिधं नाऽऽहराता इति ॥५०॥
तस्माद्ब्रह्मचारी यां रात्रिं समिधं नाऽऽहरत्यायुष एव तामवदाय वसति तस्माद्ब्रह्म-
चारी समिधमाहरेन्नेदायुषोऽवदाय वसानीति ॥ ५१ ॥ दीर्घसत्रं ह वा एष उपैति
यो ब्रह्मचर्यमुपैति स यामुपयन्समिधमादधाति सा प्रायणीयाऽथ यां स्नास्यन्सो-
दयनीयाऽथ या अन्तरेण सत्या एवास्य ताः ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणो वै ब्रह्मचर्यमुपयं-
श्चतुर्धा भूतानि प्रविशत्यग्निं पदा मृत्युं पदाऽऽचार्यं पदाऽऽत्मन्येव चतुर्थः पादः
परिशिष्यते स यदग्नौ समिधमादधाति य एवास्याग्नौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति
तं संस्कृत्याऽऽत्मन्धत्ते स एनमाविशत्यथ यदात्मानं दरिद्रीकृत्याह्रीर्भूत्वा भिक्षते
ब्रह्मचर्यं चरति य एवास्य मृत्यौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्याऽऽत्म-
न्धत्ते स एनमाविशत्यथ यदाचार्यवचः करोति य एवास्याऽऽचार्ये पादस्तमेव तेन
परिक्रीणाति तं संस्कृत्याऽऽत्मन्धत्ते स एनमाविशत्यथ यत्स्वाध्यायमधीते य एवा-
स्याऽऽत्मनि पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तं संस्कृत्याऽऽत्मन्धत्ते स एनमाविशति
न ह वै स्नात्वा भिक्षेतापि ह वै स्नात्वा भिक्षां चरत्यपि ज्ञातीनामशनायापि पितृ-
णामन्याभ्यः क्रियाभ्यः स यदन्यां भिक्षितव्यां न विन्देतापि वाँ स्वयमेवाऽऽ-
चार्यजायां भिक्षेताथो स्वां मातरं नैनं सप्तम्यभिक्षिताऽतीयात् ॥ ५३ ॥ भैक्ष्य(क्ष)-
स्याचरणे दोषः पावकस्यासमिन्धने । सप्तरात्रमकृत्वैतदवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ ५४ ॥
तमेवं विद्वांसमेवं चरन्तं सर्वे वेदा आविशन्ति यथा ह वा अग्निः समिद्धो रोचत
एवं ह वा एष स्नात्वा रोचते य एवं विद्वान्ब्रह्मचर्यं चरतीति ब्राह्मणमिति
ब्राह्मणम्(मिति) ॥ ५५ ॥

इति प्रथमप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः) ।

अथ स्नातकस्य ॥ १ ॥ अन्तर्वास उत्तरीयम् ॥ २ ॥ वैणवं दण्डं धारयेत् ॥ ३ ॥
सोदकं च कमण्डलुम् ॥ ४ ॥ द्वियज्ञोपवीती ॥ ५ ॥ उष्णीषमजिनमुत्तरीयमुपा-

१ ख. °हरेता° । २ ख °त्रं वा । ३ ख. एव स्युस्ता अा° । ४ ख. °न्नेवास्य च° । ५ ख. एवैनमा° ।
६ ख °स्यपिज्ञाननाय° । ७ क. वा स्वामे° । ८ ख. °रति हि ब्राह्मणमिति हि ब्राह्मणम् । अ° । ९ ख. धार-
येत् । १० ख. °म् । यं° ।

नहो ह्येवं चौपासनं दर्शपूर्णमासौ ॥ ६ ॥ पर्वसु च केशश्मश्रुलोमनखवापनम् ॥७॥
तस्य हविः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणराजन्यवैश्यरथकारेष्वामं भिक्षेत ॥ ९ ॥ भैक्षं वा
॥ १० ॥ वाग्यतास्तिष्ठेत् ॥ ११ ॥ सर्वाणि चास्य देवपितृसंयुक्तानि पाकयज्ञ-
संस्थानि भूतिकर्माणि कुर्वीतेति ॥ १२ ॥ एतेन विधिना प्रजापतेः परमेष्ठिनः
परमर्षयः परमां काष्ठां गच्छन्तीति ह स्माऽऽह बौधायनः ॥ १३ ॥

इति प्रथमप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः)।

अथ कमण्डलुचर्यामुपदिशन्ति ॥ १ ॥ छागस्य दक्षिणे कर्णे पाणौ विप्रस्य दक्षिणे।
अप्सु चैव कुशस्तम्बे पावकः परिपठ्यते ॥ २ ॥ तस्माच्छौचं कृत्वा पाणिना परि-
मृजीत पर्यग्निकरणं हि तत् ॥ ३ ॥ उद्दीप्यस्व जातवेद इति पुनर्दाहाद्विशिष्यते
॥ ४ ॥ तत्रापि किंचित्संस्पृष्टं मनसि मन्येत कुशैर्वा तृणैर्वा प्रज्वाल्य प्रदक्षिणं परि-
दहनम् ॥ ५ ॥ अत ऊर्ध्वं श्ववायसप्रभृत्युपहतानामग्निवर्णं इत्युपदिशन्ति ॥ ६ ॥
मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ ७ ॥ भग्ने कमण्डलौ व्याहृतिभिः शतं
जुहुयाज्जपेद्वा ॥ ८ ॥ भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात्। भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो
नो द्वेष्टि स भिद्यतामिति ॥ ९ ॥ कपालानि संहृत्याप्सु प्रक्षिप्य सावित्रीं दशावरां
कृत्वा पुनरेवान्यं गृह्णीयात् ॥ १० ॥ वरुणमाश्रित्यैतत्ते वरुण पुनरेतु ओमिति
अक्षरं ध्यायेत् ॥ ११ ॥ शूद्राद्वृत्तं शतं कुर्याद्वैश्यादर्धशतं स्मृतम्। क्षत्रियात्पञ्च-
विंशस्तु ब्राह्मणाद्दश कीर्तिताः ॥ १२ ॥ अस्तमित आदित्य उदकं गृह्णीयान्न गृह्णी-
यादिति मीमांसन्ते ब्रह्मवादिनः ॥ १३ ॥ गृह्णीयादित्येतदपरम् ॥ १४ ॥ यावदु-
दकं गृह्णीयात्तावत्प्राणमायच्छेत्, अग्निर्ह वै ह्युदकं गृह्णाति ॥ १५ ॥ कमण्डलूदके-
नाभिषिक्तपाणिपादो यावदार्द्रं तावदशुचिः परेषामात्मानमेव पूतं करोति नान्यत्कर्म
कुर्वीतेति विज्ञायते ॥ १६ ॥ अपि वा प्रतिशौचमा मणिबन्धाच्छुचिरिति बौधा-
यनः ॥ १७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥१८॥ कमण्डलुर्द्विजातीनां शौचार्थं विहितः पुरा।
ब्रह्मणा मुनिमुख्यैश्च तस्मात्तं धारयेत्सदा ॥ १९ ॥ ततः शौचं ततः पानं संध्योपासन-
मेव च। निर्विशङ्केन कर्तव्यं यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः। कुर्याच्छुद्धेन मनसा न चित्तं
दूषयेद्बुधः ॥ २० ॥ सह कमण्डलुनोत्पन्नः स्वयंभूस्तस्मात्कमण्डलुना चरेत् ॥२१॥

१ क. °ल्लो द°। २ क. °ति। च ए°। ३ क. °ता प°। ४ क. °न्ति। म°। ५ क. °रैस्मामी°।

मूत्रपुरीषे कुर्वन्दक्षिणे हस्ते गृह्णाति सव्य आचमनीयमेतत्सिध्यति साधूनाम् ॥२२॥ यथा हि सोमसंयोगाच्चमसो मेध्य उच्यते । अपां तथैव संयोगान्नित्यो मेध्यः कमण्डलुः ॥२३॥ पितृदेवाग्निकार्येषु तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥२४॥ तस्माद्विना कमण्डलुना नाध्वानं व्रजेन्न सीमान्तं न गृहाद्गृहम् ॥ २५ ॥ पदमपि न गच्छेदिषुमात्रादित्येके ॥ २६ ॥ यदिच्छेद्धर्मसंततिमिति बौधायनः ॥ २७ ॥ अग्निवदेनेति कमण्डलुम्(?) ॥ २८ ॥

इति प्रथमप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः) ।

अथातः शौचाधिष्ठानम् ॥ १ ॥ अद्भिः शुध्यन्ति गात्राणि बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति । अहिंसया च भूतात्मा मनः सत्येन शुध्यति, इति ॥ २ ॥ मनःशुद्धिरन्तःशौचम् ॥ ३ ॥ बहिःशौचं व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥ कौशं सूत्रं वा त्रिस्त्रिवृद्यज्ञोपवीतम् ॥ ५ ॥ आ नाभेः ॥ ६ ॥ दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य सव्यमवधाय शिरोऽवदध्यात् ॥७॥ विपरीतं पितृभ्यः ॥ ८ ॥ कण्ठेऽवसक्तं निवीतम् ॥ ९ ॥ अधोऽवसक्तमधोवीतम् ॥ १० ॥ प्राङ्मुख उदङ्मुखो वाऽऽसीनः शौचमारभेत शुचौ देशे दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा प्रक्षाल्य पादौ पाणी चाऽऽमणिबन्धात् ॥ ११ ॥ पादप्रक्षालनोच्छेषणेन नाऽऽचामेत् ॥ १२ ॥ यद्याचामेद्भूमौ स्रावयित्वाऽऽचामेत् ॥ १३ ॥ ब्राह्मेण तीर्थेनाऽऽचामेत् ॥ १४ ॥ अङ्गुष्ठमूलं ब्राह्मं तीर्थम् ॥ १५ ॥ अङ्गुष्ठाग्रं पित्र्यम् ॥ १६ ॥ अङ्गुल्यग्रं दैवम् ॥ १७ ॥ अङ्गुलिमूलमार्षम् ॥ १८ ॥ नाङ्गुलीभिर्न सबुद्बुदाभिर्न सफेनाभिर्नोष्णाभिर्न क्षाराभिर्न लवणाभिर्न कलुषाभिर्न विवर्णाभिर्न दुर्गन्धरसाभिर्न हसन्न जल्पन्न तिष्ठन्न विलोकयन्न प्रह्वो न प्रणतो न मुक्तशिखो न प्रावृतकण्ठो न वेष्टितशिरा न त्वरमाणो नायज्ञोपवीती न प्रसारितपादो न बद्धकक्ष्यो न बहिर्जानुः शब्दमकुर्वंस्त्रिरपो हृदयंगमाः पिबेत् ॥ १९ ॥

---

१ क. यदीच्छे° । २ क. °बन्धनात् । ३ क. °र्न सफे° । ४ क. °र्न कटुकाभिर्न दु° । ५ क. °[illegible]° । ६ क. °कृष्णो न वे° । ७ क. °दो बाह्यजानुर्बद्धकक्ष्यो न बद्ध° ।

भिः परिमृजेत् ॥ २० ॥ द्विरित्येके ॥ २१ ॥ सकृदुभयं शूद्रस्य स्त्रियाश्च ॥ २२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २३ ॥ गवाभिर्हृदयं विप्रः कण्ठ्याभिः क्षत्रियः शुचिः। वैश्योऽद्भिः प्राशिताभिः स्यात्स्त्रीशूद्रौ स्पृश्य चान्ततः, इति ॥ २४ ॥ दन्तवदन्तसक्तेषु दन्तवत्तेषु धारणा। स्रस्तेषु तेषु नाऽऽचामेत्तेषां संस्रावच्छुचिः, इति ॥२५॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २६ ॥ दन्तवद्दन्तलग्नेषु यच्चाप्यन्तर्मुखे भवेत्। आचान्तस्यावशिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः, इति ॥२७॥ खान्यद्भिः संस्पृश्य पादौ नाभिं शिरः सव्यं पाणिमन्ततः ॥ २८ ॥ तैजसं चेदादायोच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याऽऽचम्याऽऽदास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥२९॥ अथ चेदन्नेनोच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याऽऽचम्याऽऽदास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥ ३० ॥ अथ चेदद्भिरुच्छिष्टी स्यात्तदुदस्याऽऽचम्याऽऽदास्यन्नद्भिः प्रोक्षेत् ॥ ३१ ॥ एतदेव विपरीतममत्रे ॥ ३२ ॥ वानस्पत्ये विकल्पः ॥ ३३ ॥ तैजसानामुच्छिष्टानां गोशकृन्मृद्भस्मभिः परिमार्जनमन्यतमेन वा ॥३४॥ ताम्ररजतसुवर्णानामम्लैः ॥ ३५ ॥ अमत्राणां दहनम् ॥ ३६ ॥ दारवाणां तक्षणम् ॥ ३७ ॥ वेणवानां गोमयेन ॥ ३८ ॥ फलमयानां गोवालरज्ज्वा ॥ ३९ ॥ कृष्णाजिनानां बिल्वतण्डुलैः ॥ ४० ॥ कुतपानामरिष्टैः ॥ ४१ ॥ और्णानामादित्येन ॥ ४२ ॥ क्षौमाणां गौरसर्षपकल्केन ॥ ४३ ॥ मृदा चैलानाम् ॥ ४४ ॥ चैलवच्चर्मणाम् ॥ ४५ ॥ तैजसवदुपलमणीनाम् ॥ ४६ ॥ दारुवदस्थ्नाम् ॥ ४७ ॥ क्षौमवच्छङ्खशृङ्गशुक्तिदन्तानाम्, पयसा वा ॥ ४८ ॥ चक्षुर्घ्राणानुकूल्याद्वा मूत्रपुरीषासृक्शुक्रकुणपस्पृष्टानां पूर्वोक्तानामन्यतमेन त्रिःसप्तकृत्वः परिमार्जनम् ॥ ४९ ॥ अतैजसानामेवंभूतानामुत्सर्गः ॥ ५० ॥ वचनाद्यज्ञे चमसपात्राणाम् ॥ ५१ ॥ न सोमेनोच्छिष्टा भवन्तीति श्रुतिः ॥ ५२ ॥ कालोऽग्निर्मनसः शुद्धिरुदकाद्युपलेपनम्। अविज्ञातं च भूतानां षड्विधं शौचमुच्यते, इति ॥ ५३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५४ ॥ कालं देशं तथाऽऽत्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम्। उपपत्तिमवस्थां च विज्ञाय शौचं शौचज्ञः कुशलो धर्मेप्सुः

---

१ ख. 'न्तलग्नेषु द' । २ ख. 'न्तसक्तेषु यच्चाप्यन्तर्मुखे भ' । ३ ख. 'च्छिष्टः स्यात्' । ४ ख. 'द्भिः सोच्छिष्टः स्यात्' । ५ ख. 'ढैः । कर्णा' । ६ ख. 'म् । क्षौ' । ७ ख. 'श । मृ' । ८ ख. 'मभिः । शै' । ९ ख. च शौचज्ञः । १० ख. 'मैः च' ।

समाचरेत् ॥ ५५ ॥ नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् । ब्रह्मचारिगतं भैक्षं नित्यं मेध्यमिति श्रुतिः ॥ ५६ ॥ वत्सः प्रस्रवणे मेध्यः शकुनिः फलशातने । स्त्रियश्च रतिसंसर्गे श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥ ५७ ॥ आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरम् । अदूष्याः सतता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ॥५८॥ अमेध्येषु च ये वृक्षा उप्ताः पुष्पफलोपगाः । तेषामपि न दुष्यन्ति पुष्पाणि च फलानि च ॥५९॥ चैत्यवृक्षं चितिं यूपं चण्डालं वेदविक्रयम् । एतानि ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सचैलो जलमाविशेत् ॥६०॥ आत्मशय्याऽऽसनं वस्त्रं जायाऽपत्यं कमण्डलुः । *शुचीन्यात्मन एतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ६१ ॥ आसनं शयनं यानं नावः पथि तृणानि च । श्वचण्डालपतितस्पृष्टं मारुतेनैव शुध्यति ॥ ६२ ॥ खलक्षेत्रेषु यद्धान्यं कूपवापीषु यज्जलम् । अभोज्यादपि तद्भोज्यं यच्च गोष्ठगतं पयः ॥ ६३ ॥ त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् । अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ ६४ ॥ आपः पवित्रा भूमिगता गोतृप्तिर्यासु जायते । अव्याप्ताश्चेदमेध्येन गन्धवर्णरसान्विताः ॥ ६५ ॥ भूमेस्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनावस्तरणोल्लेखनैर्यथास्थानं दोषविशेषात्प्रायत्यम् ॥६६॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६७ ॥ गोचर्ममात्रमब्बिन्दुर्भूमेः शुध्यति पातितः । समूढमसमूढं वा यत्रामेध्यं न लक्ष्यत इति ॥ ६८ ॥ परोक्षमधिश्रितस्यान्नस्यावद्योत्याभ्युक्षणम् ॥ ६९ ॥ तथाऽऽपणे(णी)यानां च भक्ष्याणाम् ॥ ७० ॥ बीभत्सवः शुचिकामा हि देवा नाश्रद्दधानाय हविर्जुषन्त इति ॥ ७१ ॥ शुचेरश्रद्दधानस्य श्रद्दधानस्य चाशुचेः । मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥ ७२ ॥ प्रजापतिस्तु तानाह न समं विषमं हि तत् । हतमश्रद्दधानस्य श्रद्धापूतं विशिष्यत इति ॥ ७३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ७४ ॥ अश्रद्धा परमः पाप्मा श्रद्धा हि परमं तपः । तस्मादश्रद्धया दत्तं हविर्नाश्नन्ति देवताः ॥ ७५ ॥ इष्ट्वा दत्त्वाऽपि वा मूर्खः स्वर्गं न हि स गच्छति । शङ्काविहतचारित्रो यः स्वाभिप्रायमाश्रितः ॥ ७६ ॥ शास्त्रातिगः स्मृतो मूर्खो धर्मतन्त्रोपरोधनादिति ॥ ७७ ॥ शाकपुष्पफलमूलौषधीनां तु प्रक्षालनम् ॥ ७८ ॥

---

* एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके " आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचिर्भवेत् " इति ।

---

१ ख. °त्यं शुद्धमि° । २ ख. °चेलः स्नानमाचरेत् । आ° । ३ ख. नावापथतृ° । ४ ख. °चाऽभिपूजितम् । आ° । ५ ख. °न्विता इति । भू° । ६ ख. °त्याभ्युक्षणम् ।

शुष्कं तृणमयाज्ञिकं काष्ठं लोष्टं वा तिरस्कृत्याहोरात्रयोरुदग्दक्षिणामुखः प्रावृत्य शिर उच्चरेदवमेहेद्वा ॥ ७९ ॥ मूत्रे मृदाऽद्भिः प्रक्षालनम् ॥ ८० ॥ त्रिः पाणेः ॥ ८१ ॥ तद्वत्पुरीषे ॥ ८२ ॥ पर्यायास्तिस्रः पायोः पाणेश्च ॥ ८३ ॥ मूत्रवद्रेतस उत्सर्गे ॥ ८४ ॥ नीवीं विस्रस्य परिधायाप उपस्पृशेत् ॥ ८५ ॥ आर्द्रतृणं गोमयं भूमिं वा समुपस्पृशेत् ॥ ८६ ॥ नाभेरधःस्पर्शनं कर्मयुक्तो वर्जयेत् ॥ ८७ ॥ ऊर्ध्वं वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्यमवाचीनममेध्यमिति श्रुतिः ॥ ८८ ॥ शूद्राणामार्याधिष्ठितानामर्धमासि मासि वा वपनमार्यवदाचमनकल्पः ॥ ८९ ॥ वैश्यः कुसीदमुपजीवेत् ॥ ९० ॥ पञ्चविंशतिस्त्वेव पञ्चमाषकी स्यात् ॥ ९१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ९२ ॥ यः समर्घमृणं गृह्य महार्घं संप्रयोजयेत् । स वै वार्धुषिको नाम सर्वधर्मेषु गर्हितः ॥ ९३ ॥ वृद्धिं च भ्रूणहत्यां च तुलया समतोलयत् । अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्धुषिः समकम्पत, इति ॥ ९४ ॥ गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथा कारुकुशीलवान् । प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्राञ्छूद्रवदाचरेत् ॥ ९५ ॥ कामं तु परिलुप्तकृत्याय कदर्याय नास्तिकाय पापीयसे पूर्वौ दद्याताम् ॥ ९६ ॥ अयज्ञेनाविवाहेन वेदस्योत्सादनेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ९७ ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति मूर्खे मन्त्रविवर्जिते । ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मानि हूयते ॥ ९८ ॥ गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्या राजोपसेवया । कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि मन्त्रतः ॥ ९९ ॥ मन्त्रतस्तु समृद्धानि कुलान्यल्पधनान्यपि । कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः ॥ १०० ॥ + वेदः कृषिविनाशाय कृषिर्वेदविनाशिनी । शक्तिमानुभयं कुर्यादशक्तस्तु कृषिं त्यजेत् ॥ १०१ ॥ न वै देवान्पीवरोऽसंयतात्मा रोरूयमाणः ककुदी समश्नुते । चलत्तुन्दी रभसः कामवादी कृशास इत्यणवस्तत्र यान्ति ॥ १०२ ॥ यथोवने चरति विभ्रमेण सद्वाऽसद्वा यादृशं वा यदा वा । उत्तरे चेद्वयसि साधुवृत्तस्तदेवास्य भवति नेतराणि ॥ १०३ ॥ शोचेत मनसा नित्यं दुष्कृतान्यनुचिन्तयन् । तपस्वी चाप्रमादी च ततः पापात्प्रमुच्यते ॥ १०४ ॥ स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् । न तैरुच्छिष्टभावः स्यात्तुल्यास्ते भूमिगैः सहेति ॥ १०५ ॥

+ एतदर्धस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके—“कृषिर्वेदविनाशाय वेदः कृषिविनाशकः” इति ।

---

१ ख. °ज्ञिकं । २ ख. °रेदेव° । ३ ख. °र्यायास्तिस्रः । ४ क. आर्द्रं तृ° । ५ ख. °सि वा ।
६ ख. °मचारयन् ।

सपिण्डेष्वादशाहम् ॥ १०६ ॥ सपिण्डेष्वादशाहमाशौचमिति जननमरणयोरधि-कृत्य वदन्त्यृत्विग्दीक्षितब्रह्मचारिवर्जम् ॥ १०७ ॥ सपिण्डता त्वा सप्तमात्सपिण्डेषु ॥ १०८ ॥ आ सप्तमासादा दन्तजननाद्वोदकोपस्पर्शनम् । पिण्डोदकक्रिया प्रेते नात्रिवर्षे विधीयते ॥ १०९ ॥ आ दन्तजननाद्वाऽपि दहनं च न कारयेत् । अप्रत्तासु च कन्यासु प्रत्तास्त्वेके ह कुर्वते ॥ ११० ॥ लोकसंग्रहणार्थं हि तदमन्त्राः स्त्रियो मताः । स्त्रीणां कृतविवाहानां त्र्यहाच्छुध्यन्ति बान्धवाः ॥ १११ ॥ यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यन्ति च सनाभयः, इति ॥ ११२ ॥ अपि च प्रपितामहः पितामहः पिता स्वयं सोदर्या भ्रातरः सवर्णायाः पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रस्तत्पुत्रवर्जं तेषां च पुत्रपौत्रमविभक्त-दायं सपिण्डानाचक्षते ॥ ११३ ॥ विभक्तदायानपि सकुल्यानाचक्षते ॥ ११४ ॥ असत्स्वन्येषु तद्गामी ह्यर्थो भवति ॥ ११५ ॥ सपिण्डाभावे सकुल्यः ॥ ११६ ॥ तदभावे पिताऽऽचार्योऽन्तेवास्यृत्विग्वा हरेत् ॥ ११७ ॥ तदभावे राजा तत्स्वं त्रैवि-द्यवृद्धेभ्यः संप्रयच्छेत् ॥ ११८ ॥ न त्वेव कदाचित्स्वयं राजा ब्राह्मणस्वमाददीत ॥ ११९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १२० ॥ * ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रघ्नं विषमेकाकिनं हरेत् । न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥ १२१ ॥ तस्माद्राजा ब्राह्मणस्वं नाऽऽददीत परमं ह्येतद्विषं यद्ब्राह्मणस्वमिति ॥ १२२ ॥ जननमरणयोः संनिपाते समानो दश-रात्रः ॥ १२३ ॥ अथ यदि दशरात्राः संनिपतेयुराद्यं दशरात्रमाशौचमा नवमाद्दि-वसात् ॥ १२४ ॥ जनने तावन्मातापित्रोर्दशाहमाशौचम् ॥ १२५ ॥ मातुरित्येके तत्परिहरणात् ॥ १२६ ॥ पितुरित्यपरे शुक्रप्राधान्यात् ॥ १२७ ॥ अयोनिजा ह्यपि पुत्राः श्रूयन्ते मातापित्रोरेव तु संसर्गसामान्यात् ॥ १२८ ॥ मरणे तु यथा बालं पुरस्कृत्य यज्ञोपवीतान्यपसव्यानि

---

* एतद्वचनस्थानेऽयं पाठः ख. पुस्तके–"न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम्" इति ।

---

१ ख. °वन्ति । ऋत्वि° । २ ख. °म् । असपिण्डत्वात्सपि° । ३ ख. °म् । प्रेतानां त्रिवर्षे उदकक्रिया वि° । ४ ख. °मे मास्य का° । ५ ख. स्त्रीणामकृ° । ६ ख. स्वसोद° । ७ ख. °निपातेषु° ।

कृत्वा तीर्थमवतीर्य सकृत्सकृदभिनिमज्ज्योन्मज्ज्योत्तीर्याऽऽचम्य तत्रस्थायमुदकेनासिञ्च्यात एवोत्तीर्याऽऽचम्य गृहद्वार्यङ्गारमुदकमिति संस्पृश्याक्षारलवणाशिनो दशाहं कट्मासीरन् ॥ १२९ ॥ एकादश्यां द्वादश्यां वा श्राद्धकर्म ॥ १३० ॥ शेषक्रियायां लोकोऽनुरोद्धव्यः ॥ १३१ ॥ अत्राप्यसपिण्डेषु यथासन्नं त्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमिति कुर्वीत ॥ १३२ ॥ आचार्योपाध्यायतत्पुत्रेषु त्रिरात्रम् ॥ १३३ ॥ ऋत्विजां च ॥ १३४ ॥ शिष्यसतीर्थ्यसब्रह्मचारिषु त्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमिति कुर्वीत ॥ १३५ ॥ गर्भस्रावे गर्भमाससंमिता रात्रयः स्त्रीणाम् ॥ १३६ ॥ परशवोपस्पर्शनेऽनभिसंधिपूर्वं सचेलोऽपः स्पृष्ट्वा सद्यः शुद्धो भवति ॥ १३७ ॥ अभिसंधिपूर्वं त्रिरात्रम् ॥ १३८ ॥ ऋतुमत्यां च यस्ततो जायते सोऽभिशस्त इति व्याख्यातान्यस्यै व्रतानि ॥ १३९ ॥ * वेदविक्रयिणं यूपं पतितं चितिमेव च । स्पृष्ट्वा समाचरेत्स्नानं श्वानं चण्डालमेव च ॥ १४० ॥ ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसंभवे । कृमिरुत्पद्यते तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १४१ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । त्र्यहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ १४२ ॥ शुनोपहतः सचेलोऽवगाहेत ॥ १४३ ॥ प्रक्षाल्य वा तं देशमग्निना संस्पृश्य पुनः प्रक्षाल्य पादौ चाऽऽचम्य प्रयतो भवति ॥ १४४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १४५ ॥ शुना दष्टस्तु यो विप्रो नदीं गत्वा समुद्रगाम् । प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ १४६ ॥ सुवर्णरजताभ्यां वा गवां शृङ्गोदकेन वा । नवैश्च कलशैः स्नात्वा सद्य एव शुचिर्भवेत्, इति ॥ १४७ ॥ अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः ॥ १४८ ॥ क्रव्यादाः शकुनयश्च ॥ १४९ ॥ तथा कुक्कुटसूकरम् ॥ १५० ॥ अन्यत्राजाविभ्यः ॥ १५१ ॥ भक्ष्याः श्वाविड्गोधाशशशल्यककच्छपखड्गाः खड्गवर्जाः पञ्च पञ्चनखाः ॥ १५२ ॥ तथर्श्यहरिणपृषतमहिषवराहकुलङ्गाः कुलङ्गवर्जाः पञ्च द्विखुरिणः ॥ १५३ ॥ पक्षिणस्तित्तिरिकपोतकपिञ्जलवार्ध्रीणसमयूरवारणा वारणवर्जाः पञ्च विष्किराः ॥ १५४ ॥ मत्स्याः सहस्रदंष्ट्रश्चिलिचिमो वर्मिबृहच्छिरोमशकरिरोहितराजीवाः ॥ १५५ ॥ अनिर्दशाहसंधिनीक्षीरमपेयम् ॥ १५६ ॥ विवत्सान्यवत्सयोश्च ॥ १५७ ॥ आविकमौष्ट्रिकमैकशफमपेयम् ॥ १५८ ॥ अपेयपयःपाने

---

* एतद्वचनं न विद्यते ख. पुस्तके ।

---

१ ख. °ज्ज्योत्ती° । २ ख. °कमुत्सिच्य्या° । ३ ख. °क्रियया लो° । ४ ख. कुर्वन्ति । ५ ख. चर्षि° । ६ ख. कुर्वन्ति । ७ ख. यतो । ८ ख. °श्य ततः शुचिः । शु° । ९ क. °म्याः । अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः । क° । १० ख. कुक्कुट° । ११ ख. वहर्मिबृहच्छिरस्तमशकरो° ।

कृच्छ्रोऽन्यत्र गव्यात् ॥ १५९ ॥ गव्ये तु त्रिरात्रमुपवासः ॥ १६० ॥ पर्युषितं शाकयूषमांससर्पिःशृतधानागुडदधिमधुसक्तुवर्जम् ॥ १६१ ॥ शुक्तानि तथा चाबो गुडः ॥ १६२ ॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यामाषाढ्यां वोपाकृत्य तैष्यां माघ्यां वोत्सृजेयुरुत्सृजेयुः ॥ १६३ ॥

इति प्रथमप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः)।

शुचिमध्वरं देवा जुषन्ते ॥ १ ॥ शुचिकामा हि देवाः शुचयश्च ॥ २ ॥ तदेषाऽभिवदति ॥ ३ ॥ शुची वो हव्या मरुतः शुचीनां शुचिं हिनोम्यध्वरं शुचिभ्यः। ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः, इति ॥ ४ ॥ अहतं वाससां शुचिस्त(चि त)स्मायत्किंचेज्यासंयुक्तं स्यात्सर्वं तदहतैर्वासोभिः कुर्यात् ॥ ५ ॥ प्रक्षालितोपवातान्यक्लिष्टानि वासांसि पत्नीयजमानावृत्विजश्च परिदधीरन् ॥ ६ ॥ एवं प्रक्रमादूर्ध्वम् ॥ ७ ॥ दीर्घसोमेषु सत्रेषु चैवम् ॥ ८ ॥ यथासमाम्नातं च ॥ ९ ॥ यथैतदभिचरणीयेष्विष्टिपशुसोमेषु लोहितोष्णीषा लोहितवाससश्चर्त्विजः प्रचरेयुश्चित्रवाससश्चित्रासङ्गा वृषाकपाविति च ॥ १० ॥ अग्न्याधाने क्षौमाणि वासांसि तेषामलाभे कार्पासिकान्यौर्णानि वा भवन्ति ॥ ११ ॥ मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानां मृदाऽद्भिरिति प्रक्षालनम् ॥ १२ ॥ वासोवत्तार्प्यवल्कलानाम् ॥ १३ ॥ वल्कलवत्कृष्णाजिनानाम् ॥ १४ ॥ न परिहितमधिरूढमप्रक्षालितं प्रावरणम् ॥ १५ ॥ नापल्पूलितं मनुष्यसंयुक्तं देवत्रा युञ्ज्यात् ॥ १६ ॥ घनाया भूमेरुपघात उपलेपनम् ॥ १७ ॥ सुषिरायाः कर्षणम् ॥ १८ ॥ क्लिन्नाया मेध्यमाहृत्य प्रच्छादनम् ॥ १९ ॥ चतुर्भिः शुध्यते भूमिर्गोभिराक्रमणात्खननाद्दहनादभिवर्षणात् ॥ २० ॥ पञ्चमाच्चोपलेपनात्षष्ठात्कालात् ॥ २१ ॥ असंस्कृतायां भूमौ न्यस्तानां तृणानां प्रक्षालनम् ॥ २२ ॥ परोक्षोपहतानामभ्युक्षणम् ॥ २३ ॥ एवं क्षुद्रसमिधाम् ॥ २४ ॥ महतां काष्ठानामुपघाते प्रक्षाल्यावशोषणम् ॥ २५ ॥ बहूनां तु प्रोक्षणम् ॥ २६ ॥ दारुमयाणां पात्राणामुच्छिष्ट-

---

१ क. °जेयुः।

समन्वारब्धानामवलेखनम् ॥ २७ ॥ उच्छिष्टलेपोपहतानामवतक्षणम् ॥ २८ ॥ मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ २९ ॥ तदेतदन्यत्र निर्देशात् ॥ ३० ॥ यथैतदग्निहोत्रे च(घ)र्मोच्छिष्टे च दधिघ(घ)र्मे च कुण्डपायिनामयने चोत्सर्गिणामयने च दाक्षायणयज्ञे चेडादधे च चतुश्चक्रे च ब्रह्मौदनेषु च तेषु सर्वेषु दर्भैरद्भिः प्रक्षालनम् ॥ ३१ ॥ सर्वेष्वेव सोमभक्षेष्वद्भिरेव मार्जालीये प्रक्षालनम् ॥ ३२ ॥ मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गो मृन्मयानां पात्राणाम् ॥ ३३ ॥ मृन्मयानां पात्राणामुच्छिष्टसमन्वारब्धानामवकूलनम् ॥ ३४ ॥ उच्छिष्टलेपोपहतानां पुनर्दहनम् ॥ ३५ ॥ मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानामुत्सर्गः ॥ ३६ ॥ तैजसानां पात्राणां पूर्ववत्परिमृष्टानां प्रक्षालनम् ॥ ३७ ॥ परिमार्जनद्रव्याणि गोशकृन्मृद्भस्मेति ॥ ३८ ॥ मूत्रपुरीषलोहितरेतःप्रभृत्युपहतानां पुनःकरणम् ॥ ३९ ॥ गोमूत्रे वा सप्तरात्रं परिशाययेनम् ॥ ४० ॥ महानद्यां वैवम् ॥ ४१ ॥ अश्ममयानामलाबुबिल्वविनालानां गोवालैः परिमार्जनम् ॥ ४२ ॥ नलवेणुशरकुशव्यूतानां गोमयेनाद्भिरिति प्रक्षालनम् ॥ ४३ ॥ व्रीहीणामुपघाते प्रक्षाल्यावशोषणम् ॥ ४४ ॥ बहूनां तु प्रोक्षणम् ॥ ४५ ॥ तण्डुलानामुत्सर्गः ॥ ४६ ॥ एवं सिद्धहविषाम् ॥ ४७ ॥ महतां श्ववायसप्रभृत्युपहतानां तं देशं पुरुषान्नमुद्धृत्य पवमानः सुवर्जन इति एतेनानुवाकेनाभ्युक्षणम् ॥ ४८ ॥ मधूदके पयोविकारे पात्रात्पात्रान्तरानयने शौचम् ॥४९॥ एवं तैलसर्पिषी उच्छिष्टसमन्वारब्धे उदकेऽवधायोपयोजयेत् ॥५०॥ अमेध्याभ्याधाने समारोप्याग्निं मथित्वा पवमानेष्टिः ॥ ५१ ॥ शौचदेशमन्त्रावृदर्थद्रव्यसंस्कारकालभेदेषु पूर्वपूर्वप्राधान्यं पूर्वपूर्वप्राधान्यम् ॥ ५२ ॥

इति प्रथमप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः)।

उत्तरत उपचारो विहारः ॥ १ ॥ तथाऽपवर्गः ॥ २ ॥ विपरीतं पित्र्येषु ॥ ३ ॥ पादोपहतं प्रक्षालयेत् ॥ ४ ॥ अङ्गमुपस्पृश्य सिचं वाऽप उपस्पृशेत् ॥ ५ ॥ एवं

१ क. °लेपन°। २ क. °यथै महेऽग्नौदधे चतु°। ३ क. °संपीत । म°। ४ क. °विनालानां। ५ क. मक्षे°। ६ क. °वैकल्पाधान्यम्।

छेदनभेदनखनननिरसनपित्र्यराक्षसनैर्ऋतरौद्राभिचरणीयेषु ॥ ६ ॥ न मन्त्रवता यज्ञाङ्गेनाऽऽत्मानमभिपरिहरेत ॥ ७ ॥ अभ्यन्तराणि यज्ञाङ्गानि बाह्या ऋत्विजः ॥ ८ ॥ पत्नीयजमानावृत्विग्भ्योऽन्तरतमौ ॥ ९ ॥ यज्ञाङ्गेभ्य आज्यमाज्याद्धवींषि हविर्भ्यः पशुः पशोः सोमः सोमादग्नयः ॥ १० ॥ यथाकर्मर्त्विजो न विहाराद्‌भिपर्यावर्तेरन् ॥ ११ ॥ प्राङ्मुखश्चेद्दक्षिणमंसमभिपर्यावर्तेत ॥ १२ ॥ प्रत्यङ्मुखः सव्यम् ॥ १३ ॥ अन्तरेण चात्वालोत्करौ यज्ञस्य तीर्थम् ॥ १४ ॥ आ चात्वालादाहवनीयोत्करौ ॥ १५ ॥ ततः कर्तारो यजमानः पत्नी च प्रपद्येरन्, विसंस्थिते ॥ १६ ॥ संस्थिते च संचरोऽनुत्करदेशात् ॥ १७ ॥ नाप्रोक्षितमप्रपन्नं क्लिन्नं काष्ठं समिधं वाऽभ्यादध्यात् ॥ १८ ॥ अग्रेणाऽऽहवनीयं ब्रह्मयजमानौ प्रपद्येते ॥ १९ ॥ जघनेनाऽऽहवनीयमित्येके ॥ २० ॥ दक्षिणेनाऽऽहवनीयं ब्रह्मायतनं तैमपरेण यजमानस्य ॥ २१ ॥ उत्तरां श्रोणिमुत्तरेण होतुः ॥ २२ ॥ उत्कर आग्नीध्रस्य ॥ २३ ॥ जघनेन गार्हपत्यं पत्न्याः ॥ २४ ॥ तेषु काले काल एव दर्भान्संस्तृणाति ॥ २५ ॥ एकैकस्य चोदकमण्डलुरुपात्तः स्यादाचमनार्थः ॥ २६ ॥ व्रतोपेतो[6] दीक्षितः स्यात् ॥ २७ ॥ न परपापं वदेन्न क्रुध्येन्न रोदेन्मूत्रपुरीषे नावेक्षेत ॥ २८ ॥ अमेध्यं दृष्ट्वा जपति ॥ २९ ॥ अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरिति ॥ ३० ॥

इति प्रथमप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

(अथ प्रथमप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः) ।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः ॥ १ ॥ तेषां वर्णानुपूर्व्येण चतस्रो भार्या ब्राह्मणस्य ॥ २ ॥ तिस्रो राजन्यस्य ॥ ३ ॥ द्वे वैश्यस्य ॥ ४ ॥ एका शूद्रस्य ॥ ५ ॥ तासु पुत्राः सवर्णानन्तरासु सवर्णाः ॥ ६ ॥ एकान्तरद्व्यन्तरास्वम्बष्ठोग्रनिषादाः ॥ ७ ॥ प्रतिलोमास्वायोगवमागधवैणक्षत्तृपुल्कसकुक्कुटवैदेहकचण्डालाः ॥ ८ ॥ अम्बष्ठात्प्रथमायां श्वपाकः ॥ ९ ॥ उग्राद्द्वितीयायां वैणः ॥ १० ॥ निषादात्तृ-

---

१ ख. 'षु । अप उपस्पृशेत्र म' । २ ख. 'थाकर्मर्त्विजो । ३ ख. कर्तारौ । ४ ख. 'मानपत्नी च प्रपद्येते । वि' । ५ ख. तदपरे' । ६ ख. 'तो वा दी' । ७ ख. 'टकवै' ।

वीयायां पुल्कसः ॥ ११ ॥ विपर्यये कुक्कुटः ॥ १२ ॥ निषादेन निषाद्यामा पञ्चमाज्जातोऽपहन्ति शूद्रताम् ॥ १३ ॥ तमुपनयेत्षष्ठं याजयेत् ॥ १४ ॥ सप्तमो विकृतबीजः समबीजः सम इत्येकेषां संज्ञाः क्रमेण निपतन्ति ॥ १५ ॥ त्रिषु वर्णेषु सादृश्यादव्रतो जनयेत्तु यान्। तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्व्रात्यानाहुर्मनीषिणो व्रात्यानाहुर्मनीषिण इति ॥ १६ ॥

इति प्रथमप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने नवमोऽध्यायः)।

रथकाराम्बष्ठसूतोग्रमागधायोगववैणक्षत्तृपुल्कसकुक्कुटवैदेहकचण्डालश्वपाकप्रभृतयः ॥ ११ ॥ तत्र सवर्णासु सवर्णाः ॥ २ ॥ ब्राह्मणात्क्षत्रियायां ब्राह्मणो वैश्यायामम्बष्ठः शूद्रायां निषादः ॥ ३ ॥ पारशव इत्येके ॥ ४ ॥ क्षत्रियाद्वैश्यायां क्षत्रियः शूद्रायामुग्रः ॥ ५ ॥ वैश्याच्छूद्रायां रथकारः ॥ ६ ॥ शूद्राद्वैश्यायां मागधः क्षत्रियायां क्षत्ता ब्राह्मण्यां चण्डालः ॥ ७ ॥ वैश्यात्क्षत्रियायामायोगवो ब्राह्मण्यां वैदेहकः ॥ ८ ॥ क्षत्रियाद्ब्राह्मण्यां सूतः ॥ ९ ॥ तत्राम्बष्ठोग्रसंयोगे भवत्यनुलोमः ॥ १० ॥ क्षत्तृवैदेहकयोः प्रतिलोमः ॥ ११ ॥ उग्राज्जातः क्षत्र्यां श्वपाकः ॥ १२ ॥ वैदेहकादम्बष्ठायां वैणः ॥ १३ ॥ निषादाच्छूद्रायां पुल्कसः ॥ १४ ॥ शूद्रान्निषाद्यां कुक्कुटः ॥ १५ ॥ वर्णसंकरादुत्पन्नान्व्रात्यानाहुर्मनीषिणो व्रात्यानाहुर्मनीषिण इति ॥ १६ ॥

इति प्रथमप्रश्ने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ प्रथमप्रश्ने दशमोऽध्यायः)।

षड्भागभृतो राजा रक्षेत्प्रजाम् ॥ १ ॥ ब्रह्म वै स्वं महिमानं ब्राह्मणेष्वदधादध्ययनाध्यापनयजनयाजनदानप्रतिग्रहसंयुक्तं वेदानां गुप्त्यै ॥२॥ क्षत्रे बलमध्ययनयजनदानशस्त्रकोशभूतरक्षणसंयुक्तं क्षत्रस्य वृद्ध्यै ॥ ३ ॥ विट्स्वध्ययनयजनदानकृषिवाणिज्यपशुपालनसंयुक्तं कर्मणां वृद्ध्यै ॥ ४ ॥ शूद्रेषु पूर्वेषां परिचर्या ॥ ५ ॥

---

१ क. 'वाचाप'। २ क. 'जाता भवन्ति । तस्मु'। ३ क. 'कृतो बीजसम इत्येते'। ४ क. 'विन इति'।

यतो ह्यसृज्यन्तेति ॥ ६ ॥ सर्वतोधुरं पुरोहितं वृणुयात् ॥ ७ ॥ तस्य शासने वर्तेत ॥ ८ ॥ संग्रामे न निवर्तेत ॥ ९ ॥ न कर्णिभिर्न दिग्धैः प्रहरेत् ॥ १० ॥ भीतमत्तोन्मत्तप्रमत्तविसंनाहस्त्रीबालवृद्धब्राह्मणैर्न युध्येत ॥ ११ ॥ अन्यत्राऽऽततायिनः ॥ १२ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १३ ॥ अध्यापकं कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् । न तेन भ्रूणहा भवति मन्युस्तं मन्युमृच्छति, इति ॥ १४ ॥ सामुद्रशुल्को वरं रूपमुद्धृत्य दशपणं शतम् ॥ १५ ॥ अन्येषामपि सारानुरूप्येणानुपहत्य धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ अब्राह्मणस्य प्रनष्टस्वामिकं रिक्थं संवत्सरं परिपाल्य राजा हरेत् ॥१७॥ अवध्यो वै ब्राह्मणः सर्वापराधेषु ॥ १८ ॥ ब्राह्मणस्य ब्रह्महत्यागुरुतल्पगमनसुवर्णस्तेयसुरापानेषु कुसिन्धभगसृगालसुराध्वजांस्तप्तेनायसा ललाटेऽङ्कयित्वा विषयान्निर्धमनम् ॥ १९ ॥ क्षत्रियादीनां ब्राह्मणवधे वधः सर्वस्वहरणं च ॥२०॥ तेषामेव तुल्यापकृष्टवधे यथाबलमनुरूपान्दण्डान्प्रकल्पयेत् ॥२१॥ क्षत्रियवधे गोसहस्रम् ॥२२॥ क्षत्रियवधे गोसहस्रमृषभैकाधिकं राज्ञ उत्सृजेद्वैरनिर्यातनार्थम् ॥२३॥ शतं वैश्ये दश शूद्रे ऋषभश्चात्राधिकः ॥२४॥ शूद्रवधेन स्त्रीवधो गोवधश्च व्याख्यातोऽन्यत्राऽऽत्रेय्या वधात् ॥ २५ ॥ धेन्वनडुहोश्च वधे धेन्वनडुहोरन्ते चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६ ॥ आत्रेय्या वधः क्षत्रियवधेन व्याख्यातः ॥ २७ ॥ हंसभासबर्हिणचक्रवाकप्रचलाककाकोलूकमण्डूकडिड्डिकडेरिकाश्वबभ्रुनकुलादीनां वधे शूद्रवत् ॥ २८ ॥ लोकसंग्रहणार्थं यथा दृष्टं श्रुतं वा साक्षी साक्ष्यं ब्रूयात् ॥२९॥ पादो धर्मस्य कर्तारं पादो गच्छति साक्षिणम् । पादः सभासदः सर्वान्पादो राजानमृच्छति ॥ ३० ॥ राजा भवत्यनेनास्तु मुच्यन्ते च सभासदः । एनो गच्छति कर्तारं यत्र निन्द्यो हि निन्द्यते ॥ ३१ ॥ साक्षिणं चैवमुद्दिष्टं यत्नात्पृच्छेद्विचक्षणः । यां रात्रिमजनिष्ठास्त्वं यां च रात्रिं मरिष्यसि ॥३२॥ एतयोरन्तरा यत्ते सुकृतं सुकृतं भवेत् । तत्सर्वं राजगामि स्यादनृतं ब्रुवतस्तव ॥३३॥ त्रीनेव च पितॄन्हन्ति त्रीनेव च पितामहान् । सप्त जातानजातांश्च साक्षी साक्ष्यं मृषा वदन् ॥ ३४ ॥

---

१ ख. °रूपेण । २ ख. धर्मं । ३ ख. °स्य भ्रूणहत्यागु° । ४ ख. °स्त्रियम° । ५ ख. °कप्लवका-कोलूकौ° । ६ ख. °बान्तर्भव° । ७ ख. °वधे° । ८ ख. °स्त्रियाश्च° । ९ ख. °कथ्योरिज° । १० ख. वृषवत् ।

हिरण्यार्थेऽनृते हन्ति त्रीनेव च पितामहान्। पञ्च पश्वनृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ ३५ ॥ शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते। सर्वं भूम्यनृते हन्ति साक्षी साक्ष्यं मृषा वदन् ॥ ३६ ॥ चत्वारो वर्णाः पुत्रिणः साक्षिणः स्युरन्यत्र श्रोत्रियराजन्यप्रव्रजितमानुष्यहीनेभ्यः ॥ ३७ ॥ स्मृतौ प्रधानतः प्रतिपत्तिः ॥ ३८ ॥ अतोऽन्यथा कर्तपत्यम्(?) ॥ ३९ ॥ द्वादशरात्रं तप्तं पयः पिबेत्कूष्माण्डैर्वा जुहुयादिति कूष्माण्डैर्वा जुहुयादिति ॥ ४० ॥

इति प्रथमप्रश्ने दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

(अथ प्रथमप्रश्न एकादशोऽध्यायः)।

अष्टौ विवाहाः ॥१॥ श्रुतशीले विज्ञाय ब्रह्मचारिणेऽर्थिने दीयते स ब्राह्मः ॥२॥ आच्छाद्यालंकृत्यैषा(तया) सह धर्मश्चर्यतामिति प्राजापत्यः ॥ ३ ॥ पूर्वां लाजाहुतिं हुत्वा गोमिथुनं कन्यावते दद्यात्स आर्षः ॥ ४ ॥ दक्षिणासु नीयमानास्वन्तर्वेद्यृत्विजे स दैवः ॥ ५ ॥ धनेनोपतोष्याऽऽसुरः ॥ ६ ॥ सकामेन सकामाया मिथः संयोगो गान्धर्वः ॥ ७ ॥ प्रसह्य हरणाद्राक्षसः ॥ ८ ॥ सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वोपयच्छेदिति पैशाचः ॥ ९ ॥ तेषां चत्वारः पूर्वे ब्राह्मणस्य ॥ १० ॥ तेष्वपि पूर्वः पूर्वः श्रेयान् ॥ ११ ॥ उत्तरेषामुत्तरोत्तरः पापीयान् ॥ १२ ॥ अत्रापि षष्ठसप्तमौ क्षत्रधर्मानुगतौ तत्प्रत्ययत्वात्क्षत्रस्य ॥ १३ ॥ पञ्चमाष्टमौ वैश्यशूद्राणाम् ॥ १४ ॥ अयन्त्रितकलत्रा हि वैश्यशूद्रा भवन्ति ॥ १५ ॥ कर्षणशुश्रूषाधिकृतत्वात् ॥ १६ ॥ गान्धर्वमप्येके प्रशंसन्ति सर्वेषां स्नेहानुगतत्वात् ॥ ॥ १७ ॥ *यथायुक्तो विवाहः। यथा युक्तो विवाहस्तथा युक्ता प्रजा भवतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥ =अथाप्युदाहरन्ति ॥ १९ ॥ क्रीता द्रव्येण या नारी सा न पत्नी विधीयते। सा न दैवे न सा पित्र्ये दासीं तां काश्यपोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ शुल्केन ये प्रयच्छन्ति स्वसुतां लोभमोहिताः। आत्मविक्रयिणः पापा महाकिल्बिषकारकाः ॥ २१ ॥ पतन्ति नरके घोरे घ्नन्ति चाऽऽसप्तमं कुलम्। गमनागमनं चैव सर्वं शुल्को विधीयते(?) ॥ २२ ॥

---

* इदमधिकं वाक्यम्। = इत आरभ्य शुल्को विधीयत इत्यन्तग्रन्थः ख. पुस्तके न विद्यते।

---

१ ख. 'कुपहीं'। २ ख. पिबन्कूष्मा'। ३ क. गोभ्यां सहाऽऽर्षः।

पौर्णमास्यष्टकामावास्यास्वग्न्युत्पातभूमिकम्पश्मशानदेशपतिश्रोत्रियैकतीर्थ्यप्रयाणेष्वहोरात्रमनध्यायः ॥ २३ ॥ वाते पूतिगन्धे नीहारे च नृत्तगीतवादित्ररुदितसामशब्देषु तावन्तं कालम् ॥ २४ ॥ स्तनयित्नुवर्षविद्युत्संनिपाते त्र्यहमनध्यायोऽन्यत्र वर्षाकालात् ॥ २५ ॥ वर्षाकालेऽपि वर्षवर्जमहोरात्रयोश्च तत्कालम् ॥ २६ ॥ पित्र्यप्रतिग्रहभोजनयोश्च तद्दिवसशेषम् ॥ २७ ॥ भोजनेष्वाजीर्णान्तम् ॥ २८ ॥ पाणिमुखो हि ब्राह्मणः ॥ २९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३० ॥ भुक्तं प्रतिगृहीतं च निर्विशेषमिति श्रुतिः ॥ ३१ ॥ पितर्युपरते त्रिरात्रम् ॥ ३२ ॥ द्वयमु ह वै सुश्रवसोऽनूचानस्य रेतो ब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरधस्तादन्यत्स यदूर्ध्वं नाभेस्तेन हैतत्प्रजायते यद्ब्राह्मणानुपनयति यदध्यापयति यद्याजयति यत्साधु करोति सर्वाऽस्यैषा प्रजा भवत्यथ यदवाचीनं नाभेस्तेन हास्यौरसी प्रजा भवति तस्माच्छ्रोत्रियमनूचानमप्रजोऽसीति न वदन्ति ॥ ३३ ॥ तस्माद्द्विनामा द्विमुखो विप्रो द्विरेता द्विजन्मा चेति ॥ ३४ ॥ शूद्रापपात्रश्रवणसंदर्शनयोश्च तावन्तं कालम् ॥ ३५ ॥ नक्तं शिवाविरावे नाधीयीत स्वप्नान्तम् ॥ ३६ ॥ अहोरात्रयोश्च संध्योः पर्वसु च नाधीयीत ॥ ३७ ॥ न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपेयात् ॥ ३८ ॥ पर्वसु हि रक्षःपिशाचा व्यभिचारवन्तो भवन्तीति विज्ञायते ॥ ३९ ॥ अन्येषु चाद्भुतोत्पातेष्वहोरात्रमनध्यायोऽन्यत्र मानसात् ॥ ४० ॥ मानसेऽपि जननमरणयोरनध्यायः ॥ ४१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ४२ ॥ हन्त्यष्टमी ह्युपाध्यायं हन्ति शिष्यं चतुर्दशी । हन्ति पञ्चदशी विद्यां तस्मात्पर्वणि वर्जयेत्तस्मात्पर्वणि वर्जयेदिति ॥ ४३ ॥

इति प्रथमप्रश्न एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

(अथ द्वादशोऽध्यायः) ।

[* यथा युक्तो विवाहः ॥ १ ॥ अष्टौ विवाहाः ॥ २ ॥ क्षत्रियवधे गोसहस्रम् ॥ ३ ॥ षड्भागभृतो राजा रक्षेत् ॥ ४ ॥ रथकाराम्बष्ठ० ॥ ५ ॥ चत्वारो वर्णाः ॥ ६ ॥ उत्तरत उपचारो विहारः ॥ ७ ॥ मृन्मयानां पात्राणाम् ॥ ८ ॥ शुचिमध्वरं देवा जुषन्ते ॥ ९ ॥ अभक्ष्याः पशवो ग्राम्याः ॥ १० ॥ सपिण्डेष्वादशाहम् ॥ ११ ॥ गोचर्ममात्रम् ॥ १२ ॥ नित्यं शुद्धः कारुहस्तः ॥ १३ ॥ अथातः शौचाधिष्ठानम् ॥ १४ ॥

---

* चतुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थः प्रथमाध्येकादशाध्यायस्यादिमादिवाक्यानां व्युत्क्रमेण गणनात्मक इति भाति ।

१ ख. °नर्विदेहदेशपतितश्रो° । २ ख. °प्रशेषभोजनयो° । ३ ख. °ति अथ । ४ ख. °म् । अथ ह° ।

कमण्डलुर्द्विजातीनाम् ॥ १५ ॥ अथ कमण्डलुचर्यामुपदिशन्ति ॥ १६ ॥ अथ स्नातकस्य ॥ १७ ॥ धर्मार्थौ यत्र न स्याताम् ॥ १८ ॥ अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि ॥ १९ ॥ पञ्चधा विप्रतिपत्तिः ॥ २० ॥ उपदिष्टो धर्मः प्रतिवेदम् ॥ २१ ॥]

इति प्रथमप्रश्ने द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

समाप्तोऽयं प्रथमः प्रश्नः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयः प्रश्नः) ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः) ।

अथातः प्रायश्चित्तानि ॥ १ भ्रूणहा द्वादश समाः ॥ २ ॥ कपाली खट्वाङ्गी गर्दभचर्मवासा अरण्यनिकेतनः श्मशाने ध्वजं शवशिरः कृत्वा कुटीं कारयेत्तामाव॰सेत्सप्तागाराणि भैक्षं चरन्स्वकर्माऽऽचक्षाणस्तेन प्राणान्धारयेदलब्ध्वोपवासः ॥ १ ॥ अश्वमेधेन गोसवेनाग्निष्टुता वा यजेत ॥ ३ ॥ अश्वमेधावभृथे वाऽऽत्मानं प्लावयेत् ॥ ४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५ ॥ अमत्या ब्राह्मणं हत्वा दुष्टो भवति धर्मतः । ऋषयो निष्कृतिं तस्य वदन्त्यमतिपूर्वके ॥ ६ ॥ मतिपूर्वं घ्नतस्तस्य निष्कृतिर्नोप॰लभ्यते । अपगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ ७ ॥ कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव लोहितस्य प्रवर्तने । तस्माद्नैवापगुरेत न च कुर्वीत शोणितमिति ॥ ८ ॥ नव समा राजन्यस्य ॥ ९ ॥ तिस्रो वैश्यस्य ॥ १० ॥ संवत्सरं शूद्रस्य ॥ ११ ॥ स्त्रियाश्च ॥ १२ ॥ ब्राह्मणवदात्रेय्याः ॥ १३ ॥ गुरुतल्पगस्तप्ते लोहशयने शयीत ॥ १४ ॥ सूर्मिं वा ज्वलन्तीं श्लिष्येत् ॥ १५ ॥ लिङ्गं वा सवृषणं परिवास्याञ्ज॰लावाधाय दक्षिणाप्रतीच्योर्दिशमन्तरेण गच्छेदा निपतनात् ॥ १६ ॥ स्तेनः प्रकीर्य केशान्सैध्रकं मुसलमादाय स्कन्धेन राजानं गच्छेदनेन मां जहीति तेनैनं हन्यात् ॥ १७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १८ ॥ स्कन्धेनाऽऽदाय मुसलं स्तेनो राजानमन्वि॰यात् । अनेन शाधि मां राजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ १९ ॥ शासने वा विसर्गे वा स्तेनो मुच्येत किल्बिषात् । अशासनात्तु तद्राजा स्तेनादाप्नोति किल्बिषमिति ॥ २० ॥ सुरां पीत्वोष्णया कायं दहेत् ॥ २१ ॥ अमत्या पाने कृच्छ्राब्दपादं चरेत्पुनरुप॰

१ ख. 'नि क' । २ ख. 'वेत । अथा' । ३ ख. अवगूर्य । ४ ख. कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणं लो' ।
५ ख. 'जन्ये तिस्रो वैश्ये संवत्सरं शूद्रे । स्त्रि' ।

नखनं च ॥ २२ ॥ वपनव्रतनियमलोपश्च पूर्वानुष्ठितत्वात् ॥ २३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २४ ॥ अमत्या वारुणीं पीत्वा प्राश्य मूत्रपुरीषयोः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः पुनः संस्कारमर्हति ॥ २५ ॥ सुराधाने तु यो भाण्डे अपः पर्युषिताः पिबेत् । शङ्खपुष्पीविपक्वेन षडहं क्षीरेण वर्तयेत् ॥ २६ ॥ गुरुप्रयुक्तश्चेन्म्रियेत गुरुस्त्रीन्कृच्छ्रांश्चरेत् ॥ २७ ॥ एतदेवासंस्कृते ॥ २८ ॥ ब्रह्मचारिणः शवकर्मणा व्रतावृत्तिरन्यत्र मातापित्रोराचार्याच्च ॥ २९ ॥ स चेद्व्याधीयीत कामं गुरोरुच्छिष्टं भैषज्यार्थे सर्वं प्राश्नीयात् ॥ ३० ॥ येनेच्छेत्तेन चिकित्सेत् ॥ ३१ ॥ स यदाऽगदः स्यात्तदुत्थायाऽऽदित्यमुपतिष्ठेत ॥ ३२ ॥ हंसः शुचिषदिति ॥ ३३ ॥ एतया दिवा रेतः सिक्त्वा त्रिरपो हृदयंगमाः पिबेद्रेतस्याभिः ॥ ३४ ॥ यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात्सोऽवकीर्णी ॥ ३५ ॥ स गर्दभं पशुमालभेत ॥ ३६ ॥ नैर्ऋतः पशुः पुरोडाशश्च रक्षोदेवतो यमदेवतो वा ॥ ३७ ॥ शिश्नात्प्राशित्रमप्स्ववदानैश्चरन्तीति विज्ञायते ॥ ३८ ॥ अपि वाऽमावास्यायां निश्यग्निमुपसमाधाय दार्विहोमिकीं[3] परिचेष्टां कृत्वा द्वे आज्याहुती जुहोति— ॥ ३९ ॥ कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा[4] ॥ ४० ॥ कामाभिद्रुग्धोऽस्म्यभिद्रुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति ॥ ४१ ॥ हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्ङग्निमभिमन्त्रयेत ॥ ४२ ॥ सं मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः । सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोतु मेति ॥ ४३ ॥ अथास्य ज्ञातयः परिषद्युदपात्रं निनयेयुरसावहमित्थंभूत इति ॥ ४४ ॥ चरित्वाऽपः पयो घृतं मधु लवणमित्यारब्धवन्तं ब्राह्मणा ब्रूयुश्चरितं त्वयेत्योमितीतरः प्रत्याह चरितनिर्वेशं सवनीयं कुर्युः ॥ ४५ ॥ सगोत्रां चेदमत्योपयच्छेद्भ्रातृवदेनां बिभृयात् ॥ ४६ ॥ प्रजाता चेत्कृच्छ्राब्दपादं चरित्वा यन्म आत्मनो मिन्दाऽभूत्पुनरग्निश्चक्षुरदादिति एताभ्यां जुहुयात् ॥ ४७ ॥ परिवित्तः परिवेत्ता या चैनं परिविन्दति । सर्वे ते नरकं यान्ति दातृयाजकपञ्चमाः ॥ ४८ ॥ परिवित्तः परिवेत्ता दाता यश्चापि याजकः । कृच्छ्रद्वादशरात्रेण स्त्री त्रिरात्रेण शुध्यति, इति ॥ ४९ ॥ अथ पतनीयानि— ॥ ५० ॥ समुद्रसंयानम् ॥ ५१ ॥ ब्रह्मस्वन्यासापहरणम् ॥ ५२ ॥

---

१ ख. °श्चेद्गुरोर्वा । स्वीः स चे° । २ ख. °ज्यार्थे स° । ३ ख. °मिकां प° । ४ ख स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते हुत्वा कर्पाति योऽभिमुपतिष्ठते स मा सिञ्चतु प्रजामत आयुष्म° । ५ ख. °हृया° । ६ ख. °म् । ब्राह्मणस्व° ।

भूम्यनृतम् ॥ ५३ ॥ सर्वपण्यैर्व्यवहरणम् ॥ शूद्रसेवनम् ॥ ५४ ॥ शूद्राभिजननम् ॥ ५५ ॥ तदपत्यत्वं च ॥ ५६ ॥ एषामन्यतमत्कु(मं कृ)त्वा ॥ ५७ ॥ चतुर्थकालामितभोजिनः स्युरपोऽभ्युपेयुः सवनानुकल्पम् । स्थानासनाभ्यां विहरन्त एते त्रिभिर्वर्षैस्तदपघ्नन्ति पापमिति ॥ ५८ ॥ यदेकरात्रेण करोति पापं कृष्णं वर्णं ब्राह्मणः सेवमानः । चतुर्थकाल उदकाभ्यवायी त्रिभिर्वर्षैस्तदपहन्ति पापम्, इति ॥ ५९ ॥ अथोपपातकानि— ॥ ६० ॥ अगम्यागमनं गुर्वीसखीं गुरुसखीमपपात्रां पतितां च गत्वा भेषजकरणं ग्रामयाजनं रङ्गोपजीवनं नाट्याचार्यतां गोमहिषीरक्षणं यच्चान्यदप्येवं युक्तं कन्यादूषणमिति ॥ ६१ ॥ तेषां तु निर्वेशः पतितवृत्तिर्द्वौ संवत्सरौ ॥ ६२ ॥ अथाशुचिकराणि— ॥ ६३ ॥ द्यूतमभिचारोऽनाहिताग्नेरुञ्छवृत्तिता समावृत्तस्य भैक्षचर्या तस्य चैव गुरुकुले वास ऊर्ध्वं चतुर्भ्यो मासेभ्यस्तस्य चाध्यापनं नक्षत्रनिर्देशश्चेति ॥ ६४ ॥ तेषां तु निर्वेशो द्वादश मासान्द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादशाहान्द्वादश षडहान्द्वादश त्र्यहान्द्वादशाहं षडहं त्र्यहमहोरात्रमेकाहमिति यथा कर्माभ्यासः ॥ ६५ ॥ अथ पतिताः ॥ ६६ ॥ समवसाय धर्मांश्चरेयुरितरेतरयाजका इतरेतराध्यापका मिथो विवहमानाः पुत्रान्संनिष्पाद्य ब्रूयुर्विप्रव्रजतास्मभ्य एवमार्यान्संप्रतिपत्स्यथेति ॥६७॥ अथापि न सेन्द्रियः पतति ॥ ६८ ॥ तदेतेन वेदितव्यमङ्गहीनो हि साङ्गं जनयेत् ॥ ६९ मिथ्यैतदिति हारीतः ॥ ७० ॥ दधिधानीसधर्माः स्त्रियः स्युर्यो हि दधिधान्यामप्रयतं पय आतच्य मन्थति न तच्छिष्टा धर्मकृत्येषूपयोजयन्ति ॥ ७१ ॥ एवमशुचि शुक्लं यन्निर्वर्तते न तेन सह संप्रयोगो विद्यते ॥ ७२ ॥ अशुचिशुक्लोत्पन्नानां तेषामिच्छतां प्रायश्चित्तिः ॥ ७३ ॥ पतनीयानां तृतीयोऽंशः स्त्रीणामंशस्तृतीयः ॥ ७४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ७५ ॥ भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः । श्वविष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह मज्जतीति ॥७६॥ पितॄन्वा एष विक्रीणीते यस्तिलान्विक्रीणीते ॥ ७७ ॥ प्राणान्वा एष विक्रीणीते यस्तण्डुलान्विक्रीणीते ॥ ७८ ॥ सुकृतांशान्वा एष विक्रीणीते यः पणमानो दुहितरं ददाति ॥ ७९ ॥ तृणकाष्ठमविकृतं विक्रेयम् ॥ ८० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ८१ ॥

---

१ ख. °तवदनम् । २ ख. °सेवाच शू° ३ ख. °पत्यं च भवति तेषां तु निर्वेषस्तु° । ४ ख. °षोऽभ्यवहरेयुः । ५ ख. °ता महिषीगोरक्ष्यं य° । ६ ख. निर्वेषः । ७ ख. °ति अशुचिकरनिर्वेषो य° । ८ ख. धर्मं चरे° । ९ ख. न ह्येन्द्रियैः पतितेन समाचरंस्तदे° ।

पञ्चवर्षेकतोदन्ता अश्मा च लवणोद्धृतः । एतद्ब्राह्मण ते पण्यं तन्तुश्चारजनीकृत इति ॥ ८२ ॥ पातकवर्जं वा बभ्रुं पिङ्गलां गां रोमशां सर्पिषाऽवसिच्य कृष्णैस्तिलैरवकीर्यानूचानाय दद्यात् ॥ ८३ ॥ कूष्माण्डैर्वा द्वादशाहम् ॥ ८४ ॥ यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यत इति ॥ ८५ ॥ पातकाभिशंसने कृच्छ्रः ॥ ८६ ॥ तदब्दोऽभिशंसितुः ॥ ८७ ॥ संवत्सरेण पतति पतितेन समाचरन् । याजनाध्यापनाद्यौनात्र तु यानासनाशनादिति ॥ ८८ ॥ अमेध्यप्राशने प्रायश्चित्तिर्नैष्पुरीष्यं तत्सप्तरात्रेणावाप्यते ॥ ८९ ॥ अपः पयो घृतं पराक इति प्रतित्र्यहमुष्णानि स तप्तकृच्छ्रः ॥ ९० ॥ त्र्यहं प्रातस्तथा सायमयाचितं पराक इति कृच्छ्रः ॥ ९१ ॥ प्रातः सायमयाचितं पराक इति त्रयश्चतूरात्राः स एष स्त्रीबालवृद्धानां कृच्छ्रः ॥ ९२ ॥ यावत्सकृदाददीत तावदश्नीयात्पूर्ववत्सोऽतिकृच्छ्रः ॥ ९३ ॥ अब्भक्षस्तृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ ९४ ॥ कृच्छ्रे त्रिषवणमुदकोपस्पर्शनम् ॥ ९५ ॥ अधः शयनम् ॥ ९६ ॥ एकवस्त्रता ॥ ९७ ॥ केशश्मश्रुलोमनखवापनम् ॥ ९८ ॥ एतदेव स्त्रियाः केशवपनवर्जं केशवपनवर्जम् ॥ ९९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः) ।

नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती नित्यस्वाध्यायी वृषलान्नवर्जी । ऋतौ च गच्छन्विधिवच्च जुह्वन्न ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ॥ १ ॥ मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजदिति श्रुतिः ॥ २ ॥ समशः सर्वेषामविशेषात् ॥ ३ ॥ वरं वा रूपमुद्धरेज्ज्येष्ठः ॥ ४ तस्माज्ज्येष्ठं पुत्रं धनेन निरवसाययन्तीति श्रुतिः ॥ ५ ॥ दशानां वैकमुद्धरेज्ज्येष्ठः ॥ ६ ॥ सममितरे विभजेरन् ॥ ७ ॥ पितुरनुमत्या दायविभागः सति पितरि ॥ ८ ॥ चतुर्णां वर्णानां गोऽश्वाजावयो ज्येष्ठांशः ॥ ९ ॥ नानावर्णस्त्रीपुत्रसमवाये दायं दशांशान्कृत्वा चतुरस्त्रीन्द्वावेकमिति यथाक्रमं विभजेरन् ॥ १० ॥ औरसे तूत्पन्ने सवर्णास्तृतीयांशहराः ॥ ११ ॥ सवर्णापुत्रानन्तरापुत्रयोरनन्तरापुत्रश्चेद्गुणवान्स ज्येष्ठांशं हरेत् ॥ १२ ॥ गुणवान्हि शेषाणां भर्ता भवति ॥ १३ ॥ सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादितमौरसं पुत्रं विद्यात् ॥ १४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति—॥ १५ ॥

१ ख. 'तन्तु ब्राह्मणे प' । २ ख 'लां रोमशां गां स' । ३ ख. 'नात्सयो न तु यान्यासना' । ४ ख. 'राज्ञः स । ५ ख. 'वकृच्छ्रः । प्रातः सायमयाचितं पराक इति सोऽति' ।

अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधि जायसे । आत्मा वै पुत्रनामाऽसि स जीव शरदः शतमिति ॥ १६ ॥ अभ्युपगम्य दुहितरि जातं पुत्रिकापुत्रमन्यं दौहित्रम् ॥ १७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १८ ॥ आदिशेत्प्रथमे पिण्डे मातरं पुत्रिकासुतः । द्वितीये पितरं तस्यास्तृतीये च पितामहमिति ॥ १९ ॥ मृतस्य प्रसूतो यः क्लीबव्याधितयोर्वाऽन्येनानुमते स्वे क्षेत्रे स क्षेत्रजः ॥ २० ॥ स एष द्विपिता द्विगोत्रश्च द्वयोरपि स्वधारिक्थभाग्भवति ॥ २१ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २२ ॥ द्विपितुः पिण्डदानं स्यात्पिण्डे पिण्डे च नामनी । त्रयश्च पिण्डाः षण्णां स्युरेवं कुर्वन्न मुह्यतीति ॥ २३ ॥ मातापितृभ्यां दत्तोऽन्यतरेण वा योऽपत्यार्थे परिगृह्यते स दत्तः ॥ २४ ॥ सदृशं यं सकामं स्वयं कुर्यात्स कृत्रिमः ॥ २५ ॥ गृहे गूढोत्पन्नोऽन्ते ज्ञातो गूढजः ॥ २६ ॥ मातापितृभ्यामुत्सृष्टोऽन्यतरेण वा योऽपत्यार्थे परिगृह्यते सोऽपविद्धः ॥२७॥ असंस्कृतामनतिसृष्टां यामुपयच्छेत्तस्यां यो जातः स कानीनः ॥ २८ ॥ या गर्भिणी संस्क्रियते विज्ञाता वाऽविज्ञाता वा तस्यां यो जातः स सहोढः ॥ २९ ॥ मातापित्रोर्हस्तात्क्रीतोऽन्यतरेण वा योऽपत्यार्थे परिगृह्यते स क्रीतः ॥ ३० ॥ क्लीबं त्यक्त्वा पतितं वा याऽन्यं पतिं विन्देत्तस्यां पुनर्भ्वां यो जातः स पौनर्भवः ॥ ३१ ॥ मातापितृविहीनो यः स्वयमात्मानं दद्यात्स स्वयंदत्तः ॥ ३२ ॥ द्विजातिप्रवराच्छूद्रायां जातो निषादः ॥ ३३ ॥ कामात्पारशव इति पुत्राः ॥ ३४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३५ ॥ औरसं पुत्रिकापुत्रं क्षेत्रजं दत्तकृत्रिमौ । गूढजं चापविद्धं च रिक्थभाजः प्रचक्षते ॥३६॥ कानीनं च सहोढं च क्रीतं पौनर्भवं तथा । स्वयंदत्तं निषादं च गोत्रभाजः प्रचक्षते ॥ ३७ ॥ तेषां प्रथम एवेत्याहौपजङ्घनिः ॥ ३८ ॥ इदानीमहमीर्ष्यामि स्त्रीणां जनक नो पुरा । यतो यमस्य सदने जनयितुः पुत्रमब्रुवन् ॥३९॥ रेतोधाः पुत्रं नयति परेत्य यमसादने । तस्माद्भार्यां तु रक्षन्ति बिभ्यतः पररेतसः ॥ ४० ॥ अप्रमत्ता रक्षथ तन्तुमेतं मा वः क्षेत्रे पर(रे) बीजानि वाप्सुः । जनयितुः पुत्रो भवति सांपराये मोघं वेत्ता कुरुते तन्तुमेतमिति ॥ ४१ ॥ तेषामप्राप्तव्यवहाराणामंशान्सोपचयान्सुनिगुप्तान्निदध्युरा व्यवहारप्रापणात् ॥ ४२ ॥ अतीतव्यवहारान्ग्रासाच्छादनैर्बिभृयुः ॥ ४३ ॥ अन्धजडक्लीबव्यसनिव्याधितादींश्च ॥ ४४ ॥ अकर्मिणः ॥ ४५ ॥ पतिततज्जातवर्जम् ॥ ४६ ॥ न पतितैः संव्यवहारो विद्यते

---

१ क. 'वते । क्षा' । २ क. रक्षन्तु । ३ क. विन॰ ...

॥ ४७ ॥ पतितामपि तु मातरं बिभृयादनभिभाषमाणः ॥ ४८ ॥ मातुरलंकारं दुहितरः सांप्रदायिकं लभेरन्नन्यद्वा ॥ ४९ ॥ न स्त्रीस्वातन्त्र्यं विद्यते ॥ ५० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥५१॥ पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हतीति ॥ ५२ ॥ निरिन्द्रिया ह्यदायाश्च स्त्रियो मता इति श्रुतिः ॥ ५३ ॥ भर्तृहिते यतमानाः स्वर्गं लोकं जयेरन् ॥ ५४ ॥ व्यतिक्रमे तु कृच्छ्रः ॥ ५५ ॥ शूद्रे चान्द्रायणं चरेत् ॥ ५६ ॥ वैश्यादिषु प्रतिलोमं कृच्छ्रातिकृच्छ्रादींश्चरेत् ५७ ॥ पुंसां ब्राह्मणादीनां संवत्सरं ब्रह्मचर्यम् ॥ ५८ ॥ शूद्रं कटाग्निना दहेत् ॥ ५९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६० ॥ अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः संग्रहणे भवेत् । सर्वेषामेव वर्णानां दारा रक्ष्यतमा धनात् ॥ ६१ ॥ न तु चारणदारेषु न रङ्गावतरे वधः । संसर्जयन्ति तान्ह्येतानिगुप्तांश्चालयन्त्यपि ॥ ६२ ॥ स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो ह्यासां दुरितान्यपकर्षति ॥ ६३ ॥ सोमः शौचं ददत्ता(दौ ता)सां गन्धर्वः शिक्षितां गिरम् । अग्निश्च सर्वभक्षत्वं तस्मान्निष्कल्मषाः स्त्रियः ॥६४॥ अप्रजां दशमे वर्षे स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् । मृतप्रजां पञ्चदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीम् ॥ ६५ ॥ संवत्सरं प्रेतपत्नी मधुमांसमद्यलवणानि वर्जयेदधः शयीत ॥ ६६ ॥ षण्मासानिति मौद्गल्यः ॥ ६७ ॥ अत ऊर्ध्वं गुरुभिरनुमता देवराज्जनयेत्पुत्रमपुत्रा ॥ ६८ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६९ ॥ वशा चोत्पन्नपुत्रा च नीरजस्का गतप्रजा । नाकामा संनियोज्या स्यात्फलं यस्यां न विद्यत इति ॥ ७० ॥ मातुलपितृष्वसा भगिनी भागिनेयी स्नुषा मातुलानी सखिवधूरित्यगम्याः ॥ ७१ ॥ अगम्यानां गमने कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति प्रायश्चित्तिः ॥ ७२ ॥ एतेन चण्डालीव्यवायो व्याख्यातः ॥ ७३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ७४ ॥ चण्डालीं ब्राह्मणो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च । अज्ञानात्पतितो विप्रो ज्ञानात्तु समतां व्रजेत् ॥ ७५ ॥

---

१ ख. भर्तुरभिमते । २ ख. लभेरन् । ३ क. °ण्डः । अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः । ४ ख. °रै च तद् । सं° । ५ ख. प्रेतप्रजां । ६ ख. °योऽपि व्या° ।

पितुर्गुरोर्नरेन्द्रस्य भार्यां गत्वा प्रमादतः। गुरुतल्पी भवत्येष पूर्वोक्तस्तस्य निष्क्रयः; इति ॥ ७६ ॥ अध्यापनयाजनप्रतिग्रहैरशक्तः। क्षत्रधर्मेण जीवेत्प्रत्यनन्तरत्वात् ॥ ७७ ॥ नेति गौतमोऽत्युग्रो हि क्षत्रधर्मो ब्राह्मणस्य ॥ ७८ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ७९ ॥ गवार्थे ब्राह्मणार्थे वा वर्णानां वाऽपि संकरे। गृह्णीयातां विप्रविशौ शस्त्रं धर्मव्यपेक्षया ॥ ८० ॥ वैश्यवृत्तिरनुष्ठेया प्रत्यनन्तरत्वात् ॥ ८१ ॥ प्राक्प्रातराशात्कर्षी स्यात् ॥ ८२ ॥ अस्यूतनासिकाभ्यां समुष्काभ्यामतुदन्नारया मुहुर्मुहुरभ्युच्छन्दयन् ॥ ८३ ॥ भार्यादिरग्निस्तस्मिन्कर्मकरणं प्रागग्न्याधेयात् ॥ ८४ ॥ अग्न्याधेयप्रभृत्यथैनान्यजस्राणि भवन्ति यथैतदग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणमुदगयनदक्षिणायनयोः पशुश्चातुर्मास्यान्यृतुमुखे षड्ढोता वसन्ते ज्योतिष्टोम इत्येवं क्षेमप्रापणम् ॥ ८५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति—॥ ८६ ॥ न दिवा स्वप्नशीलेन न च सर्वान्नभोजिना। कामं शक्यं नभो गन्तुमारूढपतितेन वा ॥ ८७ ॥ कैन्यं शाठ्यं जैह्म्यं च वर्जयेत् ॥ ८८ ॥ अथाप्यत्रोशनसश्च वृषपर्वणश्च दुहित्रोः संवादे गाथामुदाहरन्ति ॥ ८९ ॥ स्तुवतो दुहिता त्वं वै याचतः प्रतिगृह्णतः। अथाहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतो ददतोऽप्रतिगृह्णत इति ॥ ९० ॥

इति द्वितीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः।)

सर्वेष्ववगाहनम् ॥ १ ॥ देवतास्तर्पयित्वा पितृतर्पणम् ॥ २ ॥ अनुतीर्थमप उत्सिञ्चति ॥ ३ ॥ ऊर्जं वहन्तीरिति ॥ ४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ५ ॥ स्रवन्तीष्वनिरुद्धासु त्रयो वर्णा द्विजातयः। प्रातरुत्थाय कुर्वीरन्देवर्षिपितृतर्पणम् ॥ ६ ॥ निरुद्धासु न कुर्वीरन्नंशभाक्तत्र सेतुकृत्। तस्मात्परकृतान्सेतून्कूपांश्च परिवर्जयेदिति ॥ ७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ८ ॥ उद्धृत्य वाऽपि त्रीन्पिण्डान्कुर्यादापत्सु नो सदा। निरुद्धासु तु मृत्पिण्डान्कूपात्त्रीनब्घटांस्तथेति ॥ ९ ॥

---

* इतः परमेतदधिकं क. पुस्तके—"धान्ये स्वाध्यायप्रवचनेऽधिकारं दर्शयति प्रतिग्रहे दाता प्रति-ग्रहमाणा याचकेन" इति।

---

१ क. '[illegible]'। २ ख. '[illegible]'।

बहुप्रतिग्राह्यस्याप्रतिग्राह्यस्य वा प्रतिगृह्यायाज्यं वा याजयित्वाऽनाश्यान्नस्य वाऽन्नमशित्वा तरत्समन्दीयं जपेदिति ॥ १० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ११ ॥ गुरुसंकारिणश्चैव शिष्यसंकारिणश्च ये । आहारमन्त्रसंकीर्णा दीर्घं तम उपासत इति ॥ १२ ॥ अथ स्नातकव्रतानि ॥ १३ ॥ सायं प्रातर्यदशनीयं स्यात्तेनान्नेन वैश्वदेवं बलिमुपहृत्य ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्रानभ्यागतान्यथाशक्ति पूजयेत् ॥ १४ ॥ यदि बहूनां न शक्नुयादेकस्मै गुणवते दद्यात् ॥ १५ ॥ यो वा प्रथममुपगतः स्यात् ॥ १६ ॥ शूद्रश्चेदागतस्तं कर्मणि नियुञ्ज्यात् ॥ १७ ॥ श्रोत्रियाय वाऽग्रं दद्यात् ॥ १८ ॥ ये नित्या भाक्तिकाः स्युस्तेषामनुपरोधेन संविभागो विहितः ॥ १९ ॥ न त्वेव कदाचिददत्त्वा भुञ्जीत ॥ २० ॥ अथाप्यत्रान्नगीतौ श्लोकावुदाहरन्ति ॥ २१ ॥ यो मामदत्त्वा पितृदेवताभ्यो भृत्यातिथीनां च सुहृज्जनस्य । संपन्नमश्नन्विषमत्ति मोहात्तमद्म्यहं तस्य च मृत्युरस्मि ॥ २२ ॥ हुताग्निहोत्रः कृतवैश्वदेवः पूज्यातिथीन्भृत्यजनावशिष्टम् । तुष्टः शुचिः श्रद्दधदत्ति यो मां तस्यामृतं स्यां स च मां भुनक्ति ॥ २३ ॥ सुब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यो गुर्वर्थनिवेशौषधार्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंविभागो यथाशक्ति कार्यो बहिर्वेदि भिक्षमाणेषु कृतान्नमितरेषु ॥ २४ ॥ सुप्रक्षालितपादपाणिराचान्तः शुचौ संवृते देशेऽन्नमुपहृतमुपसंगृह्य कामक्रोधद्रोहलोभमोहानपहत्य सर्वाभिरङ्गुलीभिः शब्दमकुर्वन्प्राश्नीयात् ॥ २५ ॥ न पिण्डशेषं पात्र्यामुत्सृजेत् ॥ २६ ॥ न पिण्डशेषं पात्र्यामुत्सृजेत् ॥ २७ ॥ मांसमत्स्यतिलसंसृष्टप्राशनेऽप उपस्पृश्याग्निमभिमृशेत् ॥ २८ ॥ अस्तमिते च स्नानम् ॥ २९ ॥ पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ॥३०॥ नोत्सङ्गेऽन्नं भक्षयेत् ॥३१॥ आसन्द्यां न भुञ्जीत ॥३२॥ वैणवं दण्डं धारयेत् ॥ ३३ ॥ रुक्मकुण्डले च ॥ ३४ ॥ पदा पादस्य प्रक्षालनमधिष्ठानं च वर्जयेत् ॥ ३५ ॥ न बहिर्मालां धारयेत् ॥ ३६ ॥ सूर्यमुदयास्तमये न निरीक्षेत ॥ ३७ ॥ नेन्द्रधनुरिति परस्मै ब्रूयात् ॥ ३८ ॥ यदि ब्रूयान्मणिधनुरित्येव ब्रूयात् ॥ ३९ ॥ पुरद्वारीन्द्रकीलपरिघावन्तरेण नातीयात् ॥ ४० ॥ प्रेङ्खयोरन्तरेण न गच्छेत् ॥ ४१ ॥ वत्सतन्तिं च नोपरि गच्छेत् ॥ ४२ ॥ भस्मास्थिरोमतुषकपालावस्थानानि नाधितिष्ठेत् ॥ ४३ ॥ गां धयन्तीं परस्मै न प्रब्रूयात् ॥ ४४ ॥

---

१ ख. °गो विहितो व° । २ ख. °त् । मांस° । ३ ख. °समधुसं° । ४ ख. °ने ऽवप । ५ क. आसंध्यां न । ६ ख. °दि प्रब्रू° । ७ ख. वत्सं तन्ति । ८ क. °आपस्थाना° ।

नाधेनुमधेनुरिति ब्रूयात् ॥ ४५ ॥ यदि ब्रूयाद्धेनुंभव्येत्येव ब्रूयात् ॥ ४६ ॥ शुष्का रूक्षाः परुषा वाचो न ब्रूयात् ॥ ४७ ॥ नैकोऽध्वानं व्रजेत् ॥ ४८ ॥ न पतितैर्न स्त्रिया न शूद्रेण ॥ ४९ ॥ न प्रतिसायं व्रजेत् ॥ ५० ॥ न नग्नः स्नायात् ॥ ५१ ॥ न नक्तं स्नायात् ॥ ५२ ॥ न नदीं बाहुकस्तरेत् ॥ ५३ ॥ न कूपमवेक्षेत ॥ ५४ ॥ न गर्तमवेक्षेत ॥ ५५ ॥ न तत्रोपविशेद्यत एनमन्य उत्थापयेत् ॥ ५६ ॥ पन्था देयो ब्राह्मणाय गवे राज्ञे ह्यचक्षुषे। वृद्धाय भारतप्ताय गर्भिण्यै दुर्बलाय च ॥५७॥ प्रभूतैधोदकयवससमित्कुशमाल्योपनिष्क्रमणमाढ्यजनाकुलमनलससमृद्धमार्यजनभूयिष्ठमदस्युप्रवेश्यं ग्राममावसितुं यतेत धार्मिकः ॥ ५८ ॥ उदपानोदके ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः। उषित्वा द्वादश समाः शूद्रसाधर्म्यमृच्छति ॥ ५९ ॥ पुररेणुकुण्ठितशरीरस्तत्परिपूर्णनेत्रवदनश्च। नगरे वसन्सुनियतात्मा सिद्धिमवाप्स्यतीति न तदस्ति ॥ ६० ॥ रथाश्वगजधान्यानां गवां चैव रजः शुभम्। अप्रशस्तं समूहन्याः श्वाजाविखरवाससाम् ॥ ६१ ॥ पूज्यान्पूजयेत् ॥ ६२ ॥ ऋषिविद्वन्नृपवरमातुलश्वशुरर्त्विजः। एतेऽर्घ्याः शास्त्रविहिताः स्मृताः कालविभागशः ॥ ६३ ॥ ऋषिविद्वन्नृपाः प्राप्ताः क्रियारम्भे वरर्त्विजौ। मातुलश्वशुरौ पूज्यौ संवत्सरगतागताविति ॥ ६४ ॥ अग्न्यगारे गवां मध्ये ब्राह्मणानां च संनिधौ। स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं बाहुमुद्धरेत् ॥ ६५ ॥ उत्तरं वासः कर्तव्यं पञ्चस्वेतेषु कर्मसु। स्वाध्यायोत्सर्गदानेषु भोजनाचमनयोस्तथा। ६६ ॥ हवनं भोजनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः। बहिर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं स्मृतम् ॥ ६७ ॥ अन्ने श्रितानि भूतानि अन्नं प्राणमिति श्रुतिः। तस्मादन्नं प्रदातव्यमन्नं हि परमं हविः ॥ ६८ ॥ हुतेन शाम्यते पापं हुतमन्नेन शाम्यति। अन्नं दक्षिणया शान्तिमुपयातीति नः श्रुतिरिति ॥ ६९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः)।

अथातः संध्योपासनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तीर्थं गत्वाऽप्रयतोऽभिषिक्तः प्रयतो वाऽनभिषिक्तः प्रक्षालितपादपाणिरप आचम्य सुरभिमत्याऽब्लिङ्गाभिर्वारुणीभि-

1 क. "हुता तरे"। 2 ख. "विपाकशः"।

हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिर्व्याहृतिभिरन्यैश्च पवित्रैरात्मानं प्रोक्ष्य प्रयतो भवति ॥ २ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३ ॥ अपोऽवगाहनं स्नानं विहितं सार्ववर्णिकम् । मन्त्रवत्प्रोक्षणं चापि द्विजातीनां विशिष्यत इति ॥ ४ ॥ सर्वकर्मणां चैवाऽऽरम्भेषु प्राक्संध्योपासनकालाच्चैतेनैव पवित्रसमूहेनाऽऽत्मानं ॥ ५ ॥ प्रोक्ष्य प्रयतो भवति ॥ ५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६ ॥ दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः सोदकेन पाणिना प्रत्यङ्मुखः सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेत् ॥ ७ ॥ प्राणायामशो वा शतकृत्वः ॥ ८ ॥ उभयतःप्रणवां ससप्तव्याहृतिकां मनसा वा दशकृत्वः ॥ ९ ॥ त्रिभिश्च प्राणायामैस्तान्तो ब्रह्महृदयेन ॥ १० ॥ वारुणीभ्यां रात्रिमुपतिष्ठते ॥ ११ ॥ इमं मे वरुण तत्त्वा यामीति द्वाभ्याम् ॥ १२ ॥ एवमेव प्रातः प्राङ्मुखस्तिष्ठन् ॥ १३ ॥ मैत्रीभ्यामहरुपतिष्ठते मित्रस्य चर्षणीधृतो मित्रो जनान्यातयतीति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ सुपूर्वामपि पूर्वामुपक्रम्योदित आदित्ये समाप्नुयात् ॥ १५ ॥ अनस्तमित उपक्रम्य सुपश्चादपि पश्चिमाम् ॥ १६ ॥ संध्ययोश्च संपत्तावहोरात्रयोश्च संतत्यै ॥ १७ ॥ अपि चात्र प्रजापतिगीतौ श्लोकौ भवतः— ॥ १८ ॥ अनागतां तु ये पूर्वामनतीतां तु पश्चिमाम् । संध्यां नोपासते विप्राः कथं ते ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ १९ ॥ सायं प्रातः सदा संध्यां ये विप्रा नो उपासते । कामं तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्मसु योजयेदिति ॥ २० ॥ तत्र सायमतिक्रमे रात्र्युपवासः ॥ २१ ॥ प्रातर-तिक्रमेऽहरुपवासः ॥ २२ ॥ स्थानासनफलमवाप्नोति ॥ २३ ॥ अथाप्युदाहरन्ति— यदुपस्थकृतं पापं पद्भ्यां वा यत्कृतं भवेत्। बाहुभ्यां मनसा वाऽपि वाचा वा यत्कृतं भवेत् ॥ २५ ॥ सायं संध्यामुपस्थाय तेन तस्मात्प्रमुच्यते ॥ २६ ॥ रात्र्या चापि संधीयते न चैनं वरुणो गृह्णाति ॥ २७ ॥ एवमेव प्रातरुपस्थाय रात्रिकृतात्पापात्प्र-मुच्यते ॥ २८ ॥ अह्ना चापि संधीयते मित्रश्चैनं गोपायत्यादित्यश्चैनं स्वर्गं लोक-मुन्नयति ॥ २९ ॥ स एवमेवाहरहरहोरात्रयोः संधिमुपतिष्ठमानो ब्रह्मपूतो ब्रह्म-भूतो ब्राह्मणः शास्त्रमनुवर्तमानो ब्रह्मलोकमभिजयतीति विज्ञायते ब्रह्मलोकमभिज-यतीति विज्ञायते ॥ ३० ॥

इति द्वितीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

१ क. "प्रभूतो ब्रह्मविरजो भा" ।

(अथ द्वितीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः)।

अथ हस्तौ प्रक्षाल्य कमण्डलुं मृत्पिण्डं च संगृह्य तीर्थं गत्वा त्रिः पादौ प्रक्षालयते त्रिरात्मानम् ॥ १ ॥ अथ हैके ब्रुवते ॥ २ ॥ श्मशानमापो देवगृहं गोष्ठं यत्र च ब्राह्मणा अप्रक्षाल्य पादौ तन्न प्रवेष्टव्यमिति ॥ ३ ॥ अथापोऽभिप्रपद्यते ॥ ४ ॥ हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः ॥ ५ ॥ यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न(श्च) इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता च पुनन्तु पुनः पुनरिति ॥ ६ ॥ अथाञ्जलिनाऽप उपहन्ति ॥ ७ ॥ सुमित्रा न आप ओषधयः [*सन्त्विति]॥ ८ ॥ तां दिशं निरुक्षति यस्यामस्य दिशि द्वेष्यो भवति दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इति ॥ ९ ॥ अथाप उपस्पृश्य त्रिः प्रदक्षिणमुदकमावर्तयति यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपगच्छतादिति ॥ १० ॥ अप्सु निमज्ज्योन्मज्ज्य ॥ ११ ॥ नाप्सु सतः प्रयमणं विद्यते न वासःपल्पूलनम् ॥ १२ ॥ नोपस्पर्शनम् ॥ १३ ॥ यद्युपरुद्धाः स्युरेतेनोपतिष्ठेत नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्य इति ॥ १४ ॥ उत्तीर्याऽऽचम्याऽऽचान्तः पुनराचामेत् ॥ १५ ॥ आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु माम्। पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पूता पुनातु माम् ॥ १६ ॥ यदुच्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम। सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहेति ॥ १७ ॥ पवित्रे कृत्वाऽद्भिर्मार्जयति आपो हि ष्ठा मयोभुव इति तिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चतसृभिः ॥ १८ ॥ पवमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेन मार्जयित्वाऽन्तर्जलगतोऽघमर्षणेन त्रीन्प्राणायामान्धारयित्वोत्तीर्य वासः पीडयित्वा प्रक्षालितोपवातान्यक्लिष्टानि वासांसि परिधायाप आचम्य दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः प्राङ्मुखः सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेच्छतकृत्वोऽपरिमितकृत्वो वा दशावरम् ॥ १९ ॥ अथाऽऽदित्यमुपतिष्ठत उद्वयं तमसस्परि उदु त्यं चित्रं तच्चक्षुर्देवहितं य उदगादिति ॥ २० ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २१ ॥ प्रणवो व्याहृतयः

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके विद्यते।

---

१ ख. "प्रतिप"।

सावित्री चेत्येते पञ्च ब्रह्मयज्ञा अहरहर्ब्राह्मणं किल्बिषात्पावयन्ति ॥ २२ ॥ पूतः पञ्चभिर्ब्रह्मयज्ञैरथोत्तरं देवतास्तर्पयति ॥ २३ ॥ अग्निः प्रजापतिः(?) । अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिर्बृहस्पतिः सर्पा इत्येतानि प्राग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ २४ ॥ ओं वसूंश्च तर्पयामि ॥ २५ ॥ ओं पितरोऽर्यमा भगः सविता त्वष्टा वायुरिन्द्राग्नी इत्येतानि दक्षिणद्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ २६ ॥ ओमादित्यांश्च तर्पयामि ॥ २७ ॥ ओं वसवो वरुणोऽज एकपादहिर्बुध्न्यः पूषाऽश्विनौ यम इत्येतान्युदग्द्वाराणि दैवतानि सनक्षत्राणि सग्रहाणि साहोरात्राणि समुहूर्तानि तर्पयामि ॥ २८ ॥ ओं विश्वान्देवांस्तर्पयामि ॥ २९ ॥ ओं साध्यांश्च तर्पयामि ॥ ३० ॥ ओं ब्रह्माणं तर्पयामि ॥ ३१ ॥ ओं प्रजापतिं तर्पयामि ॥ ३२ ॥ ओं चतुर्मुखं तर्पयामि ॥ ३३ ॥ ओं हिरण्यगर्भं तर्पयामि ॥३४॥ ओं स्वयंभुवं तर्पयामि ॥ ३५ ॥ ओं ब्रह्मपार्षदांस्तर्पयामि ॥ ३६ ॥ ओं परमेष्ठिनं तर्पयामि ॥ ३७ ॥ ओं ब्रह्मपार्षदीश्च तर्पयामि ॥ ३८ ॥ ओमग्निं तर्पयामि ॥ ३९ ओं वायुं तर्पयामि ॥ ४० ॥ ओं वरुणं तर्पयामि ॥ ४१ ॥ ओं सूर्यं तर्पयामि ॥ ४२ ॥ ओं चन्द्रमसं तर्पयामि ॥ ४३ ॥ ओं नक्षत्राणि तर्पयामि ॥ ४४ ॥ ओं सद्योजातं तर्पयामि ॥ ४५ ॥ ओं भूः पुरुषं तर्पयामि ॥ ४६ ॥ ओं भुवः पुरुषं तर्पयामि ॥ ४७ ॥ ओं सुवः पुरुषं तर्पयामि ॥ ४८ ॥ ओं भुर्भुवःसुवः पुरुषं तर्पयामि ॥ ४९ ॥ ओं भूस्तर्पयामि ॥ ५० ॥ ओं भुवस्तर्पयामि ॥ ५१ ॥ ओं सुवस्तर्पयामि ॥ ५२ ॥ ओं महस्तर्पयामि ॥ ५३ ॥ ओं जनस्तर्पयामि ॥ ५४ ॥ ओं तपस्तर्पयामि ॥ ५५ ॥ ओं सत्यं तर्पयामि ॥ ५६ ॥ ओं भवं देवं तर्पयामि ॥ ५७ ॥ ओं शर्वं देवं तर्पयामि ॥ ५८ ॥ ओमीशानं देवं तर्पयामि ॥ ५९ ॥ ओं पशुपतिं देवं तर्पयामि ॥ ६० ॥ ओं रुद्रं देवं तर्पयामि ॥ ६१ ॥ ओमुग्रं देवं तर्पयामि ॥ ६२ ॥ ओं भीमं देवं तर्पयामि ॥ ६३ ॥ ओं महान्तं देवं तर्पयामि ॥६४॥ ओं भवस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥६५॥ ओं शर्वस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि॥६६॥ ओमीशानस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ६७ ॥ ओं पशुपतेर्देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ६८ ॥ ओं रुद्रस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ६९ ॥ ओमुग्रस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥७०॥ ओं भीमस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥७१॥ ओं महतो देवस्य पत्नीं तर्पयामि ॥ ७२ ॥ ओं भवस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७३॥ ओं शर्वस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७४ ॥ ओमीशानस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७५ ॥ ओं पशुपतेर्देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७६ ॥ ओं रुद्रस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७७ ॥ ओमुग्रस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७८ ॥ ओं भीमस्य देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ७९ ॥ ओं

भवतो देवस्य सुतं तर्पयामि ॥ ८० ॥ ओं रुद्रांश्च तर्पयामि ॥ ८१ ॥ ओं रुद्र-पार्षदांस्तर्पयामि ॥ ८२ ॥ ओं विघ्नं तर्पयामि ॥ ८३ ॥ ओं विनायकं तर्पयामि ॥ ८४ ॥ ओं वीरं तर्पयामि ॥ ८५ ॥ ओं स्थूलं तर्पयामि ॥ ८५ ॥ ओं वरदं तर्पयामि ॥ ८६ ॥ ओं हस्तिमुखं तर्पयामि ॥ ८७ ॥ ओं वक्रतुण्डं तर्पयामि ॥ ८८ ॥ ओमेकदन्तं तर्पयामि ॥ ८९ ॥ ओं लम्बोदरं तर्पयामि ॥ ९० ॥ ओं विघ्नपार्षदां-स्तर्पयामि ॥ ९१ ॥ ओं विघ्नपार्षदींश्च तर्पयामि ॥ ९२ ॥ ओं सनत्कुमारं तर्पयामि ॥ ९३ ॥ ओं स्कन्दं तर्पयामि ॥ ९४ ॥ ओमिन्द्रं तर्पयामि ॥ ९५ ॥ ओं षष्ठीं तर्प-यामि ॥ ९६ ॥ ओं षण्मुखं तर्पयामि ॥ ९७ ॥ ओं विशाखं तर्पयामि ॥ ९८ ॥ ओं महासेनं तर्पयामि ॥ ९९ ॥ ओं सुब्रह्मण्यं तर्पयामि ॥ १०० ॥ ओं स्कन्दपार्षदां-स्तर्पयामि ॥ १०१ ॥ ओं स्कन्दपार्षदींश्च तर्पयामि ॥ १०२ ॥ ओमादित्यं तर्प-यामि ॥ १०३ ॥ ओं सोमं तर्पयामि ॥ १०४ ॥ ओमङ्गारकं तर्पयामि ॥ १०५ ॥ ओं बुधं तर्पयामि ॥ १०६ ॥ ओं बृहस्पतिं तर्पयामि ॥ १०७ ॥ ओं शुक्रं तर्पयामि ॥ १०८ ॥ ओं शनैश्चरं तर्पयामि ॥ १०९ ॥ ओं राहुं तर्पयामि ॥ ११० ॥ ओं केतुं तर्पयामि ॥ १११ ॥ ओं केशवं तर्पयामि ॥ ११२ ॥ ओं नारायणं तर्पयामि ॥ ११३ ॥ ओं माधवं तर्पयामि ॥ ११४ ॥ ओं गोविन्दं तर्पयामि ॥ ११५ ॥ ओं विष्णुं तर्पयामि ॥ ११६ ॥ ओं मधुसूदनं तर्पयामि ॥ ११७ ॥ ओं त्रिविक्रमं तर्पयामि ॥ ११८ ॥ ओं वामनं तर्पयामि ॥ ११९ ॥ ओं श्रीधरं तर्पयामि ॥ १२० ॥ ओं हृषीकेशं तर्पयामि ॥ १२१ ॥ ओं पद्मनाभं तर्पयामि ॥ १२२ ॥ ओं दामोदरं तर्पयामि ॥ १२३ ॥ ओं श्रियं देवीं तर्पयामि ॥ १२४ ॥ ओं सरस्वतीं देवीं तर्पयामि ॥ १२५ ॥ ओं पुष्टिं तर्प-यामि ॥ १२६ ॥ ओं तुष्टिं तर्पयामि ॥ १२७ ॥ ओं विष्णुं तर्पयामि ॥ १२८ ॥ ओं गरुत्मन्तं तर्पयामि ॥ १२९ ॥ ओं विष्णुपार्षदांश्च तर्पयामि ॥ १३० ॥ ओं विष्णुपार्षदींश्च तर्पयामि ॥ १३१ ॥ ओं यमं तर्पयामि ॥ १३२ ॥ ओं यमराजं तर्पयामि ॥ १३३ ॥ ओं धर्मं तर्पयामि ॥ १३४ ॥ ओं धर्मराजं तर्पयामि ॥ १३५ ॥ ओं कालं तर्पयामि ॥ १३६ ॥ ओं नीलं तर्पयामि ॥ १३७ ॥ ओं मृत्युंजयं तर्प-यामि ॥ १३८ ॥ ओं वैवस्वतं तर्पयामि ॥ १३९ ॥ ओं चित्रगुप्तं तर्पयामि ॥ १४० ॥ ओमौदुम्बरं तर्पयामि ॥ १४१ ॥ ओं वैवस्वतपार्षदांस्तर्पयामि ॥ १४२ ॥ ओं वैवस्वतपार्षदींश्च तर्पयामीति ॥ १४३ ॥ ओं भूमिदेवांस्तर्पयामि ॥ १४४ ॥ ओं काश्यपं तर्पयामि ॥ १४५ ॥ ओमन्तरिक्षं तर्पयामि ॥ १४६ ॥ ओं विद्यां तर्प-यामि ॥ १४७ ॥ ओं धन्वन्तरिं तर्पयामि ॥ १४८ ॥ ओं धन्वन्तरिपार्षदांश्च

तर्पयामि ॥ १४९ ॥ ओं धन्वन्तरिपार्षदीश्च तर्पयामीति ॥ १५० ॥ अथ निवीती ॥ १५१ ॥ ओमृषींस्तर्पयामि ॥ १५२ ॥ ओं महर्षींस्तर्पयामि ॥ १५३ ॥ ओं परमर्षींस्तर्पयामि ॥ १५४ ॥ ओं ब्रह्मर्षींस्तर्पयामि ॥ १५५ ॥ ओं देवर्षींस्तर्पयामि ॥ १५६ ॥ ओं राजर्षींस्तर्पयामि ॥ १५७ ॥ ओं श्रुतर्षींस्तर्पयामि ॥ १५८ ॥ ओं सप्तर्षींस्तर्पयामि ॥ १५९ ॥ ओं काण्डर्षींस्तर्पयामि ॥ १६० ॥ ओमृषिकांस्तर्पयामि ॥ १६१ ॥ ओमृषिपत्नीस्तर्पयामि ॥ १६२ ॥ ओमृषिपुत्रकांस्तर्पयामि ॥ १६३ ॥ ओं कण्वं बोधायनं तर्पयामि ॥ १६४ ॥ ओमापस्तम्बं सूत्रकारं तर्पयामि ॥ १६५ ॥ ओं सत्याषाढं हिरण्यकेशिनं तर्पयामि ॥ १६६ ॥ ओं वाजसनेयिनं याज्ञवल्क्यं तर्पयामि ॥ १६७ ॥ ओमाश्वलायनं शौनकं तर्पयामि ॥ १६८ ॥ ओं व्यासं तर्पयामि ॥ १६९ ॥ ओं प्रणवं तर्पयामि ॥ १७० ॥ ओं व्याहृतीस्तर्पयामि ॥ १७१ ॥ ओं सावित्रीं तर्पयामि ॥ १७२ ॥ ओं गायत्रीं तर्पयामि ॥ १७३ ॥ ओं छन्दांसि तर्पयामि ॥ १७४ ॥ ओमृग्वेदं तर्पयामि ॥ १७५ ॥ ओं यजुर्वेदं तर्पयामि ॥ १७६ ॥ ओं सामवेदं तर्पयामि ॥ १७७ ॥ ओमथर्वाङ्गिरसं तर्पयामि ॥ १७८ ॥ ओमितिहासपुराणं तर्पयामि ॥ १७९ ॥ ओं सर्ववेदांस्तर्पयामि ॥ १८० ॥ ओं सर्वदेवजनांस्तर्पयामि ॥ १८१ ॥ ओं सर्वभूतानि तर्पयामीति ॥ १८२ ॥ अथ प्राचीनावीती (?) ॥ अथ प्राचीनावीती ॥ १८३ ॥ ओं पितॄन्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८४ ॥ ओं पितामहान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८५ ॥ ओं प्रपितामहान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८६ ॥ ओं मातॄः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८७ ॥ ओं पितामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८८ ॥ ओं प्रपितामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १८९ ॥ ओं मातामहान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९० ॥ ओं मातुः पितामहान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९१ ॥ ओं मातुः प्रपितामहान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९२ ॥ ओं मातामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९३ ॥ ओं मातुः पितामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९४ ॥ ओं मातुः प्रपितामहीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९५ ॥ ओमाचार्यान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९६ ॥ ओमाचार्यपत्नीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९७ ॥ ओं गुरून्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९८ ॥ ओं गुरुपत्नीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ १९९ ॥ ओं सखीन्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०० ॥ ओं सखिपत्नीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०१ ॥ ओं ज्ञातीन्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०२ ॥ ओं ज्ञातिपत्नीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०३ ॥ ओममात्यान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०४ ॥ ओममात्यपत्नीः स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०५ ॥ ओं सर्वान्स्वधा नमस्तर्पयामि ॥ २०६ ॥ ओं सर्वाः स्वधा नमस्तर्पयामीति ॥ २०७ ॥ अनुतीर्थमप उत्सिञ्चति ॥ २०८ ॥

ऊर्जं वहन्तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्रुतम्। स्वधा स्थ तर्पयत मे पितॄन्। तृप्यत तृप्यतेति ॥ २०९ ॥ नैकवस्त्रो नाऽऽर्द्रवासा दैवानि कर्माण्यनुसंचरेत्॥२१०॥ पितृसंयुक्तानि चेत्येकेषां पितृसंयुक्तानि चेत्येकेषाम् ॥ २११ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः)।

अथ पञ्च महायज्ञाः ॥ १ ॥ तान्येव महासत्राणि ॥ २ ॥ देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति ॥ ३ ॥ अहरहः स्वाहा कुर्यादा काष्ठात्तथैतं देवयज्ञं समाप्नोति ॥ ४ ॥ अहरहः स्वधा कुर्यादोदपात्रात्तथैतं पितृयज्ञं समाप्नोति ॥५॥ अहरहर्नमस्कुर्यादा पुष्पेभ्यस्तथैतं भूतयज्ञं समाप्नोति ॥ ६ ॥ अहरहर्ब्राह्मणेभ्योऽन्नं दद्यादा मूलफलशाकेभ्यस्तथैतं मनुष्ययज्ञं समाप्नोति ॥ ७ ॥ अहरहः स्वाध्यायं कुर्यादा प्रणवात्तथैतं ब्रह्मयज्ञं समाप्नोति ॥ ८ ॥ स्वाध्यायो वै ब्रह्मयज्ञस्तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मयज्ञस्य वागेव जुहूर्मन उपभृच्चक्षुर्ध्रुवा मेधा स्रुवः सत्यमवभृथः स्वर्गो लोक उदयनं यावन्तं ह वा इमां वित्तस्य पूर्णां ददत्स्वर्गं लोकं जयति तावन्तं लोकं जयति भूयांसं चाक्षय्यं चाप पुनर्मृत्युं जयति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्य इति हि ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति-॥१०॥ स्वभ्यक्तः सुहितः सुखे शयने शयानो यं यं क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं भवतीति ॥ ११ ॥ तस्य ह वा एतस्य धर्मस्य चतुर्धा भेदमेक आहुरदृष्टत्वात् ॥ १२ ॥ ये चत्वार इति कर्मवादः ॥१३॥ ऐष्टिकपाशुकसौमिकदार्विहोमानाम् ॥१४॥ तदेषाऽभिवदति॥१५॥ ये चत्वारः पथयो देवयाना अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति। तेषां यो अज्यानिमजीतिमावहात्तस्मै नो देवाः परिदत्तेह सर्वे इति ॥ १६ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वानप्रस्थः परिव्राजक इति ॥ १७ ॥ ब्रह्मचारी गुरुशुश्रूष्यामरणात् ॥ १८ ॥ वानप्रस्थो वैखानसशास्त्रसमुदाचारः ॥ १९ ॥ वैखानसो वने मूलफलाशी तपःशीलः [सवने] ष्वुदकमुपस्पृशञ्छ्रामणकेनाग्निमाधायाग्राम्यभोजी देवपितृभूतमनुष्यर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्जं भैक्षमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेद्ग्रामं च न प्रविशेज्जटिलश्चीरा-

१ ख. °श्नन्त्यामक्रके°। २ ख. °वमनुष्यभूतर्षि°। ३ ख. °तिथीन्प्रति°। ४ क. °र्वं भैक्षम°।

भिन्नवासा नातिसांवत्सरं भुञ्जीत ॥ २० ॥ परिव्राजकः परित्यज्य बन्धूनपरिग्रहः प्रव्रजेद्यथाविधि ॥ २१ ॥ अरण्यं गत्वा शिखामुण्डः कौपीनाच्छादनः ॥ २२ ॥ वर्षास्वेकस्थः ॥ २३ ॥ काषायवासाः सन्नमुसले व्यङ्गारे निवृत्तशरावसंपाते भिक्षेत ॥ २४ ॥ वाङ्मनःकर्मदण्डैर्भूतानामद्रोही ॥ २५ ॥ पवित्रं बिभृयाच्छौचार्थम् ॥ २६ ॥ उद्धृतपरिपूताभिरद्भिरपकार्यं कुर्वाणः ॥ २७ ॥ * अपविध्य वैदिकानि कर्माण्युभयतः परिच्छिन्ना मध्यमं पदं संश्लिष्यामह इति वदन्तः ॥ २८ ॥ ऐकाश्रम्यं त्वाचार्या अप्रजनत्वादितरेषाम् ॥ २९ ॥ तत्रोदाहरन्ति—॥ ३० ॥ प्राह्लादिर्ह वै कपिलो नामाऽऽसुर आस स एतान्भेदांश्चकार देवैः स्पर्धमानस्तान्मनीषी नाऽऽद्रियेत ॥ ३१ ॥ अदृष्टत्वात् ॥ ३२ ॥ ये चत्वार इति ॥ ३३ ॥ कर्मवाद ऐष्टिकपाशुकसौमिकदार्विहोमाणाम् ॥ ३४ ॥ तदेषाऽभ्यनूच्यते-॥ ३५ ॥ एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् । तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा न कर्मणा लिप्यते पापकेनेति ॥ ३६ ॥ स ब्रूयात् ॥ ३७ ॥ येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः पिता पुत्रेण पितृमान्योनियोनौ । नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम् । सर्वानुभुमात्मानं संपराय इति ॥ ३८ ॥ इमे ये नार्वाङ्न परश्चरन्ति न ब्राह्मणासो न सुतेकरासः । त एते वाचमभिपद्य पापया सिरीस्तन्त्रं तन्वते अप्रजज्ञय इति ॥ ३९ ॥ प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमश्याम् ॥ ४० ॥ जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति ॥ ४१ ॥ एवमृणसंयोगादीन्यसंख्येयानि भवन्ति ॥ ४२ ॥ त्रयीं विद्यां ब्रह्मचर्यं प्रजातिं श्रद्धां तपो यज्ञमनुप्रदानम् ॥ ४३ ॥ य एतानि कुर्वते तैरित्सह स्मो रजो भूत्वा ध्वंसतेऽन्यत्प्रशंसन्निति ध्वंसतेऽन्यत्प्रशंसन्निति ॥ ४४ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः) ।

अथ शालीनयायावराणामात्मयाजिनां प्राणाहुतीर्व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ सर्वा-

---

* इतःप्रभृतीतरेषामित्यन्तं न ख. पुस्तके ।

---

१ क. 'ऐकाश्रम्यं त्वाऽऽचार्यप्रजननत्वादितरेषां परित्य' । २ क. 'रद्धिः का' । ३ क. 'षिभ्योऽवयज्ञेया प' । ४ क. प्रजापति ।

स्नानकर्मावसाने संमृष्टोपलिप्ते देशे प्राङ्मुख उपविश्य तद्भूतमाहियमाणं भूर्भुवः सुवरोमिति उपस्थाय वाचं यच्छेत् ॥ २ ॥ न्यस्तमन्नं महाव्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य सव्येन पाणिना विमुञ्चन्नमृतोपस्तरणमसीति पुरस्तादपः पीत्वा पञ्चान्नेन प्राणाहुतीर्जुहोति ॥ ३ ॥ प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाय प्राणाय स्वाहेति ॥ ४ ॥ पञ्चान्नेन प्राणाहुतीर्हुत्वा तूष्णीं भूयो व्रतयेत्प्रजापतिं मनसा ध्यायन्नान्तरा वाचं विसृजेत् ॥ ५ ॥ यद्यन्तरा वाचं विसृजेत्, भूर्भुवः सुवरोमिति जपित्वा पुनरेव भुञ्जीत ॥ ६ ॥ त्वक्केशनखकीटाखुपुरीषाणि दृष्ट्वा तं देशं पिण्डमुद्धृत्याद्भिरभ्युक्ष्य भस्मावकीर्य पुनरद्भिः प्रोक्ष्य वाचा च प्रशस्तमुपयुञ्जीत ॥ ७ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ८ ॥ आसीनः प्राङ्मुखोऽश्नीयाद्वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् । अस्कन्दयंस्तन्मनाश्च भुक्त्वा चाग्निमुपस्पृशेदिति ॥ ९ ॥ सर्वभक्ष्यापूपकन्दमूलफलमांसानि दन्तैर्नावद्येत् ॥ १० ॥ नातिसुहितोऽमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पीत्वाऽऽचान्तो हृदयदेशमभिमृशति ॥ ११ ॥ प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकस्तेनान्नेनाऽऽप्यायस्वेति ॥ १२ ॥ पुनराचम्य दक्षिणे पादाङ्गुष्ठे पाणी निस्रावयति ॥ १३ ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः । ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुगिति ॥ १४ ॥ हुतानुमन्त्रणमूर्ध्वहस्तः समाचरेत् ॥ १५ ॥ श्रद्धायां प्राणेन निविश्यामृतं हुतं प्राणमन्नेनाऽऽप्यायस्वेति पञ्च ॥ १६ ॥ ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वायेत्यात्मानम् ॥ १७ ॥ अक्षरेण चाऽऽत्मानं योजयेत् ॥ १८ ॥ सर्वक्रतुयाजिनामात्मयाजी विशिष्यते ॥ १९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २० ॥ यथा हि तूलमैषीकम् ॥ २१ ॥ यथा हि तूलमैषीकमग्नौ प्रोतं प्रदीप्यते । तद्वत्सर्वाणि पापानि दह्यन्ते ह्यात्मयाजिनः ॥ २२ ॥ केवलाघो भवति केवलादी मोघमन्नं विन्दत इति ॥ २३ ॥ स एवमेवाहरहः सायं प्रातर्जुहुयात् ॥ २४ ॥ अद्भिर्वा सायम् ॥ २५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २६ ॥ अग्रे भोजयेदतिथीनन्तर्वत्नीरनन्तरम् । बालवृद्धांस्तथा दीनान्व्याधितांश्च विशेषतः ॥ २७ ॥ अदत्त्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्ते यथाविधि । भुज्यमानो न जानाति न स भुङ्क्ते स भुज्यते ॥ २८ ॥ पितृदेवतभृत्यानां मातापित्रोर्गुरोस्तथा । वाग्यतो विघसमश्नीयादेवं धर्मो विधीयत इति ॥ २९ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३० ॥

---

१ ख. °द । म° । २ क. वदन्त° । ३ ख. °त । अथाप्युदाहरन्ति । त्व° । ४ ख. °कम° ।

अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः । द्वात्रिंशतं गृहस्थस्यापरिमितं ब्रह्मचारिणः ॥ ३१ ॥ आहिताग्निरनड्वांश्च ब्रह्मचारी च ते त्रयः । अश्नन्त एव सिध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्नतामिति ॥ ३२ ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी वा योऽनश्नंस्तु तपश्चरेत् । प्राणाग्निहोत्रलोपेन अवकीर्णी भवेत्तु सः ॥ ३३ ॥ अन्यत्र प्रायश्चित्तात्प्रायश्चित्ते तदेव विधानम् ॥ ३४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३५ ॥ अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ३६ ॥ प्राणाग्निहोत्रमन्त्रांस्तु निरुद्धे भोजने जपेत् । त्रेताग्निहोत्रमन्त्रांस्तु द्रव्यालाभे यथा जपेदिति ॥ ३७ ॥ एवमेवाऽऽचरन्ब्रह्मभूयाय कल्पते ब्रह्मभूयाय कल्पत इति ॥३८॥

इति द्वितीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः) ।

पित्र्यमायुष्यं स्वर्ग्यं यशस्यं पुष्टिकर्म च ॥ १ ॥ त्रिमधुस्त्रिणाचिकेतस्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः षडङ्गविच्छीर्षको ज्येष्ठसामकः स्नातक इति पङ्क्तिपावनाः ॥ २ ॥ तदभावे रहस्यवित् ॥ ३ ॥ ऋचो यजूंषि सामानीति श्राद्धस्य महिमा ॥ ४ ॥ तस्मादेवंविदं सपिण्डमप्याशयेत् ॥ ५ ॥ राक्षोघ्नानि च सामानि स्वधावन्ति यजूंषि च । मध्वृचोऽथ पवित्राणि श्रावयेदाशयञ्शनैः ॥ ६ ॥ चरणवतोऽनूचानान्योनिगोत्रमन्त्रासंबन्धाञ्शुचीन्मन्त्रवतस्त्र्यवरानयुजः पूर्वेद्युः प्रातरेव वा निमन्त्र्य सदर्भोपक्लृप्तेष्वासनेषु प्राङ्मुखानुपवेशयत्युदङ्मुखान्वा ॥ ७ ॥ अथैनांस्तिलमिश्रा अपः प्रतिग्राह्य गन्धैर्माल्यैश्चालंकृत्याग्नौ करिष्यामीत्यनुज्ञातोऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याभिमुखीकृत्वाऽन्नस्यैव तिस्र आहुतीर्जुहोति ॥ ८ ॥ सोमाय पितृपीताय स्वधा नमः स्वाहा ॥ ९ ॥ यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः स्वाहा ॥ १० ॥ अग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः स्वाहेति ॥ ११ ॥ तच्छेषेणान्नमभिघार्यान्नस्यैता एव तिस्रो जुहुयात् ॥ १२ ॥ वयसां पिण्डं दद्यात् ॥ १३ ॥ वयसां हि पितरः प्रतिमया चरन्तीति विज्ञायते ॥ १४ ॥ अथेतरत्साङ्गु-

---

१ ख. °त इति होवाच प्रजापतिः । पि° । २ ख. °मयाश्च° । ३ ख. °यञ्शुचिः । च° । ४ ख. °खान्कृत्वा° । ५ ख. °तरेण साङ्गु° ।

ष्ठेन पाणिनाऽभिमृशति ॥ १५ ॥ पृथिवीसमन्तस्य तेऽग्निरुपद्रष्टर्चस्ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मा पितॄणां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिँल्लोक इति ॥ १६ ॥ अन्तरिक्षसमन्तस्य ते वायुरुपश्रोता यजूंषि ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मा पितामहानां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिँल्लोक इति ॥ १७ ॥ द्युसमन्तस्य त आदित्योऽनुख्याता सामानि ते महिमा दत्तस्याप्रमादाय पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा विद्यावतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मा प्रपितामहानां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मिँल्लोक इति ॥ १८ ॥ अथ वै भवति ॥ १९ ॥ + अथ वै भवति ॥ २० ॥ अग्नौकरणशेषेण तदन्नमभिघारयेत् । निरङ्गुष्ठं तु यद्दत्तं न तत्प्रीणाति वै पितॄन् ॥ २१ ॥ उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् । तदन्तरमुपासन्तेऽसुरा वै दुष्टचेतसः ॥ २२ ॥ यातुधानाः पिशाचाश्च प्रतिलुम्पन्ति तद्धविः । तिलादाने ह्यदायादास्तथा क्रोधवशेऽसुराः॥२३॥ काषायवासा यान्कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् । न तद्देवगमं भवति हव्यकव्येषु यद्धविः ॥ २४ ॥ यच्च दत्तमनङ्गुष्ठं यश्चैव प्रतिगृह्णते । आचामति च यस्तिष्ठन्न स तेन समृध्यत इति ॥ २५ ॥ आद्यन्तयोरपां प्रदानं सर्वत्र ॥ २६ ॥ जपप्रभृति यथाविधानम् ॥ २७ ॥ शेषमुक्तमष्टकाहोमे ॥ २८ ॥ द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा । भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥ २९ ॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदम् । पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ ३० ॥ उरस्तः पितरस्तस्य वामतश्च पितामहाः । दक्षिणतः प्रपितामहाः पृष्ठतः पिण्डतर्कका इति ॥ ३१ ॥

इति द्वितीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने नवमोऽध्यायः) ।

प्रजाकामस्योपदेशः ॥ १ ॥ प्रजननिमित्ता समाख्येति ॥ २ ॥ अश्विनावूचतुः ॥ ३ ॥ आयुषा तपसा युक्तः स्वाध्यायेज्यापरायणः । प्रजामुत्पादयेद्युक्तः स्वे स्वे वर्णे जितेन्द्रियः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणस्यर्णसंयोगस्त्रिभिर्भवति जन्मतः । तानि मुच्याऽऽ-

+ इदं वाक्यमधिकम् ।

१ ख. 'त्र पि' । २ ख. उरसः । ३ ख, 'तर्षका' ।

त्यवान्भवति विमुक्तो धर्मसंशयात् ॥ ५ ॥ स्वाध्यायेन ऋषीन्पूज्य सोमेन च पुरंदरम्। प्रजया च पितॄन्पूर्वाननृणो दिवि मोदते ॥ ६ ॥ पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणाऽऽनन्त्यमश्नुते। अथ पुत्रस्य पौत्रेण नाकमेवाधिरोहतीति ॥ ७ ॥ विज्ञायते च ॥ ८ ॥ जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति ॥ ९ ॥ एवमृणसंयोगं वेदो दर्शयति ॥ १० ॥ सत्पुत्रमुत्पाद्याऽऽत्मानं तारयति ॥ ११ ॥ सप्तावरान्सप्त पूर्वान्षडन्यानात्मसप्तमान्। सत्पुत्रमधिगच्छानस्तारयत्येनसो भयात् ॥ १२ ॥ तस्मात्प्रजासंतानमुत्पाद्य फलमवाप्नोति ॥ १३ ॥ तस्माद्यत्नवान्प्रजामुत्पादयेदौषधमन्त्रसंयोगेन ॥ १४ ॥ तस्योपदेशः श्रुतिसामान्येनोपदिश्यते ॥ १५ ॥ सर्ववर्णेभ्यः फलवत्त्वादिति फलवत्त्वादिति ॥ १६ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ द्वितीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः)।

अथातः संन्यासविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ सोऽत एव ब्रह्मचर्यवान्प्रव्रजतीत्येकेषाम् ॥ २ ॥ अथ शालीनयायावराणामनपत्यानाम् ॥ ३ ॥ विधुरो वा प्रजाः स्वधर्मे प्रतिष्ठाप्य वा ॥ ४ ॥ सप्तत्या ऊर्ध्वं संन्यासमुपदिशन्ति ॥ ५ ॥ वानप्रस्थस्य वा कर्मविरामे ॥ ६ ॥ एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मणा वर्धते नो कनीयान्। तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा न कर्मणा लिप्यते पापकेनेति ॥ ७ ॥ अपुनर्भवं नयतीति नित्यः ॥ ८ ॥ महदेनं गमयतीति महिमा ॥ ९ ॥ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयते ॥ १० ॥ यष्टयः शिक्यं जलपवित्रं कमण्डलुं पात्रमिति ॥ ११ ॥ एतत्समादाय ग्रामान्ते ग्रामसीमान्तेऽग्न्यगारे वाऽऽज्यं पयो दधीति त्रिवृत्प्राश्योपविशेत् ॥ १२ ॥ अपो वा ॥ १३ ॥ ओं भूः सावित्रीं प्रविशामि तत्सवितुर्वरेण्यम् ॥ १४ ॥ ओं भुवः सावित्रीं प्रविशामि भर्गो देवस्य धीमहि ॥ १५ ॥ ओं सुवः सावित्रीं प्रविशामि धियो

---

१ ख. 'णाऽऽनन्दम्'।

यो नः प्रचोदयादिति ॥ १६ ॥ पच्छोऽर्धर्चशस्ततः समस्तया च व्यस्तया च ॥ १७ ॥ आश्रमादाश्रममुपनीय ब्रह्मपूतो भवतीति विज्ञायते ॥ १८ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १९ ॥ आश्रमादाश्रमं गत्वा हुतहोमो जितेन्द्रियः । भिक्षाबलिपरिश्रान्तः पश्चाद्भवति भिक्षुक इति ॥ २० ॥ स एष भिक्षुरानन्त्याय ॥ २१ ॥ पुराऽऽदित्यस्यास्तमयाद्गार्हपत्यमुपसमाधायान्वाहार्यपचनमाहृत्य ज्वलन्तमाहवनीयमुद्धृत्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा समिद्वत्याहवनीये पूर्णाहुतिं जुहोति, ओं स्वाहेति ॥ २२ ॥ एतद्ब्रह्मान्वाधानमिति विज्ञायते ॥ २३ ॥ अथ सायं हुतेऽग्निहोत्र उत्तरेण गार्हपत्यं तृणानि संस्तीर्य तेषु द्वंद्वं न्यञ्चि पात्राणि सादयित्वा दक्षिणेनाऽऽहवनीयं ब्रह्मायतने दर्भान्संस्तीर्य तेषु कृष्णाजिनं चान्तर्धायैतां रात्रिं जागर्ति ॥ २४ ॥ य एवं विद्वान्ब्रह्मरात्रिमुपोष्य ब्राह्मणोऽग्नीन्समारोप्य प्रमीयते सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्महत्याम् ॥ २५ ॥ अथ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय काल एव प्रातरग्निहोत्रं जुहोति ॥ २६ ॥ अथ पृष्ठ्यां स्तीर्त्वाऽपः प्रणीय वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति सा प्रसिद्धेष्टिः संतिष्ठते ॥ २७ ॥ आहवनीयेऽग्निहोत्रपात्राणि प्रक्षिपत्यमृन्मयान्यनश्ममयानि ॥ २८ ॥ गार्हपत्येऽरणी ॥ २९ ॥ भवतं नः समनसाविति आत्मन्यग्नीन्समारोपयते ॥ ३० ॥ या ते अग्ने यज्ञिया तनूरिति त्रिस्त्रिरेकैकं समाजिघ्रति ॥ ३१ ॥ अथान्तर्वेदि तिष्ठन्, ओं भूर्भुवः सुवः संन्यस्तं मया संन्यस्तं मया संन्यस्तं मयेति त्रिरुपांश्वुक्त्वा त्रिरुच्चैः ॥ ३२ ॥ त्रिषत्या हि देवा इति विज्ञायते ॥ ३३ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्त इति चापां पूर्णमञ्जलिं निनयति ॥ ३४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति– ॥ ३५ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यश्चरते मुनिः । न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयं चापि ह जायत इति ॥ ३६ ॥ स वाचंयमो भवति ॥ ३७ ॥ सखा मा गोपायेति दण्डमादत्ते ॥ ३८ ॥ यदस्य पारे रजस इति शिक्यं गृह्णाति ॥ ३९ ॥ येन देवाः पवित्रेणेति जलपवित्रं गृह्णाति ॥ ४० ॥ येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्निति कमण्डलुं गृह्णाति ॥ ४१ ॥ सप्तव्याहृतिभिः पात्रं गृह्णाति ॥ ४२ ॥ यष्टयः शिक्यं जलपवित्रं पात्रमित्येतत्समादाय यत्राऽऽपस्तद्गत्वा

१ ख. °हुत्वा । २ ख. °मं वाऽन्त° । ३ ख. °प्य वा प्र° । ४ ख. °ते । अथाऽऽह° । ५ ख. °ब्रह्मानाद°

स्नात्वाऽप आचम्य सुरभिमत्याऽब्लिङ्गाभिर्वारुणीभिर्हिरण्यवर्णाभिः पावमानीभिरिति मार्जयित्वाऽन्तर्जलगतोऽघमर्षणेन षोडश प्राणायामान्धारयित्वोत्तीर्य वासः पीडयित्वाऽन्यत्प्रयतं वासः परिधायाऽप आचम्य, ओं भूर्भुवः सुवारिति जलपवित्रमादाय तर्पयति ॥ ४३ ॥ ओं भूस्तर्पयाम्यों भुवस्तर्पयाम्यों सुवस्तर्पयाम्यों महस्तर्पयाम्यों जनस्तर्पयाम्यों तपस्तर्पयाम्यों सत्यं तर्पयामीति ॥ ४४ ॥ देवबत्पितृभ्योऽञ्जलिमादाय, ओं भूः स्वधों भुवः स्वधां सुवः स्वधां भूर्भुवः सुवर्महर्नम इति ॥ ४५ ॥ अथोदु त्यं चित्रमिति द्वाभ्यामादित्यमुपतिष्ठते ॥ ४६ ॥ ओमिति ब्रह्म ब्रह्म वा एष ज्योतिर्य एष तपत्येष वेदो य एष तपति वेद्यमेवैतद्य एष तपति एवमेवैष आत्मानं तर्पयत्यात्मने नमस्करोति ॥ ४७ ॥ आत्मा ब्रह्मात्मा ज्योतिः ॥ ४८ ॥ सावित्रीं सहस्रकृत्व आवर्तयेच्छतकृत्वोऽपरिमितकृत्वो वा ॥ ४९ ॥ ओं भूर्भुवः सुवारिति जलपवित्रमादायापो गृह्णाति ॥ ५० ॥ न चात ऊर्ध्वमनुद्धृताभिरद्भिरपरिस्रुताभिरपरिपूताभिर्वाऽऽचामेत् ॥ ५१ ॥ न चात ऊर्ध्वं शुक्लवासो धारयेत्॥५२॥ एकदण्डी त्रिदण्डी वा ॥ ५३ ॥ अथेमानि व्रतानि भवन्ति ॥ ५४ ॥ अहिंसा सत्यमस्तैन्यं मैथुनस्य च वर्जनम्। त्याग इत्येव पञ्चैवोपव्रतानि भवन्ति [हि] ॥५५॥ अक्रोधो गुरुशुश्रूषाऽप्रमादः शौचमाहारशुद्धिश्चेति ॥ ५६ ॥ अथ भैक्षचर्या ॥५७॥ ब्राह्मणानां शालीनयायावराणामपवृत्ते वैश्वदेवे भिक्षां लिप्सेत भवत्पूर्वां प्रचोदयेत् ॥ ५८ ॥ गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेत् ॥ ५९ ॥ अथ भैक्षचर्यादुपावृत्य शुचौ देशे न्यस्य हस्तपादान्प्रक्षाल्याऽऽदित्यस्याग्रे निवेदयेत् ॥ ६० ॥ उदु त्यं चित्रमिति ब्रह्मणे निवेदयते ब्रह्मजज्ञानमिति विज्ञायते ॥ ६१ ॥ आधानप्रभृति यजमान एवाग्नयो भवन्ति तस्य प्राणो गार्हपत्योऽपानोऽन्वाहार्यपचनो व्यान आहवनीय उदानसमानौ सभ्यावसथ्यौ पञ्च वा एतेऽग्नय आत्मस्था आत्मन्येव जुहोति स एष आत्मयज्ञ आत्मनिष्ठ आत्मप्रतिष्ठ आत्मानं क्षेमं नयतीति विज्ञायते ॥ ६२ ॥ भूतेभ्यो दयापूर्वं संविभज्य शेषमद्भिः संस्पृश्यौषधवत्प्राश्नीयात् ॥ ६३ ॥ प्राश्याप आचम्य ज्योतिष्मत्याऽऽदित्यमुपतिष्ठते—उद्वयं तमसस्परीति ॥ ६४ ॥ वाक्च आसन्नसोः प्राण इति जपित्वा ॥ ६५ ॥

---

१ ख स्वधयों। २ ख. स्वधयों। ३ ख. स्वधयों। ४ ख. °ते। ब्रह्मोमिति ब्रह्मोमिति इदं सर्वमोमिति ब्रह्म वा ए°। ५ क. वा। एकदण्डी त्रिदण्डी वा। अ°। ६ ख °राणां प्रवृ°। ७ ख. °दयेत्। ८ ख. °च ए°।

अयाचितमसंक्लृप्तमुपपन्नं यदृच्छया। आहारमात्रं भुञ्जीत केवलं प्राणयात्रिकमिति ॥ ६६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६७ ॥ अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः। द्वात्रिंशतं गृहस्थस्यापरिमितं ब्रह्मचारिणः ॥ ६८ ॥ भैक्षं वा सर्ववर्णेभ्य एकान्नं वा द्विजातिषु। अपि वा सर्ववर्णेभ्यो न चैकान्नं द्विजातिष्विति ॥ ६९ ॥ अथ यत्रोपनिषदमाचार्या ब्रुवते तत्रोदाहरन्ति ॥ ७० ॥ स्थानमौनवीरासनसवनोपस्पर्शनचतुर्थषष्ठाष्टमकालव्रतयुक्तस्य कणपिण्याकयावकदधिपयोव्रतत्वं चेति ॥ ७१ ॥ तत्र मौने युक्तत्वेविषयद्वैराचार्यैर्मुनिभिरन्यैर्वाऽऽश्रमिभिर्बहुश्रुतैर्दन्तैर्दन्तान्संभाषान्तर्मुख एव यावदर्थं संभाषीत न यत्र लोपो भवतीति विज्ञायते ॥ ७२ ॥ स्थानमौनवीरासनानामन्यतमेन संप्रयोगो न त्रयं संनिपातयेत् ॥ ७३ ॥ यत्र गतश्च यावन्मात्रमनुवर्तयेदापत्सु न यत्र लोपो भवतीति विज्ञायते ॥ ७४ ॥ स्थानमौनवीरासनसवनोपस्पर्शनचतुर्थषष्ठाष्टमकालव्रतयुक्तस्य ॥ ७५ ॥ अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं घृतं पयः। हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधमिति ॥ ७६ ॥ सायं प्रातरग्निहोत्रमन्त्राञ्जपेत् ॥ ७७ ॥ वारुणीभिः सायं संध्यामुपस्थाय मैत्रीभिः प्रातः ॥ ७८ ॥ अनग्निरनिकेतः स्यादशर्माऽशरणो मुनिः। भैक्षार्थी ग्राममन्विच्छेत्स्वाध्याये वाचमुत्सृजेदिति ॥ ७९ ॥ विज्ञायते च ॥ ८० ॥ परिमिता वा ऋचः परिमितानि सामानि परिमितानि यजूंष्यथैतस्यैवान्तो नास्ति यद्ब्रह्म तत्प्रतिगृणत आचक्षीत स प्रतिगर इति ॥ ८१ ॥ एवमेवैष आ शरीरविमोक्षणाद्वृक्षमूलिको वेदसंन्यासी ॥ ८२ ॥ वेदो वृक्षस्तस्य मूलं प्रणवः प्रणवात्मको वेदः ॥ ८३ ॥ प्रणवं ध्यायेत् ॥ ८४ ॥ प्रणवो ब्रह्मभूयाय कल्पत इति होवाच प्रजापतिः ॥ ८५ ॥ सप्तव्याहृतिभिर्भैक्षभाजनं प्रक्षालयेदिति ॥ ८६ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

---

१ ख. "त्वीरा"। २ ख. "श्री न श्रीभिर्न श्र"। ३ ख. "तथैवाव"। ४ ख. "प्रभेदा"। ५ ख. "ह्मभोव"।

[*एकदण्डी त्रिदण्डी वा ॥१॥ अथातः संन्यासविधिं व्याख्यास्यामः ॥२॥ प्रजाकामस्योपदेशः ॥ ३ ॥ अथ वै भवत्यग्नौकरणशेषेण पित्र्यमायुष्यम् ॥४॥ यथा हि तूलमैषीकम् ॥ ५ ॥ अथ शालीनयायावराणाम् ॥६॥ अथेमे पञ्च महायज्ञाः ॥७॥ अथ प्राचीनावीती ॥ ८ ॥ अग्निः प्रजापतिः ॥ ९ ॥ अथ हस्तौ प्रक्षाल्य ॥ १० ॥ अथातः संध्योपासनविधिं व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥ न पिण्डशेषम् ॥ १२ ॥ तपस्यवगाहनम् ॥ १३ ॥ अब्राह्मणस्य शारीरो दण्डः ॥ १४ ॥ नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती ॥ १५ ॥ अथ पतनीयानि ॥ १६ ॥ अथातः प्रायश्चित्तानि] ॥ १७ ॥

इति द्वितीयः प्रश्नः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रश्नः ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः) ।

अथ शालीनयायावरचक्रचरधर्मकाङ्क्षिणां नवभिर्वृत्तिभिर्वर्तमानानाम् ॥१॥ तेषां तद्वर्तनाद्वृत्तिरित्युच्यते ॥ २ ॥ शालाश्रयत्वाच्छालीनत्वम् ॥ ३ ॥ वृत्त्या वरया यातीति यायावरत्वम् ॥ ४ ॥ अनुक्रमेण चरणाच्चक्रचरत्वम् ॥ ५ ॥ ता अनुव्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥ षण्निवर्तनी कौद्दाली ध्रुवा संप्रक्षालनी समूहा पालनी शिलोञ्छा कापोता सिद्धेच्छेति नवैताः ॥ ७ ॥ तासामेव वाऽन्याऽपि दशमी वृत्तिर्भवति ॥ ८ ॥ आ नववृत्तेः ॥ ९ ॥ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयते कृष्णाजिनं कमण्डलुं यष्टिं वीवधं कुतपं हारमिति ॥१०॥ अथातवीयेनेष्ट्वा प्रस्थास्यति वैश्वानर्या वा ॥ ११ ॥ अथ प्रातरुदित आदित्ये यथासूत्रमग्नीन्प्रज्वाल्य गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुक्स्रुवं निष्टप्य संमृज्य स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वाऽऽहवनीये वास्तोष्पतीयं जुहोति ॥ १२ ॥ वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मानिति पुरोनुवाक्यामनूच्य वास्तोष्पते शग्मया संसदा त इति याज्यया जुहोति ॥ १३ ॥ सर्व एवाऽऽहिताग्निरित्येके ॥ १४ ॥ यायावर इत्येके ॥ १५ ॥ निर्गत्य ग्रामान्ते ग्रामसीमान्ते वाऽवतिष्ठते तत्र कुटीं मठं वा करोति कृतं वा प्रविशति ॥ १६ ॥ कृष्णाजिनादीनामुपक्लृप्तानां यस्मिन्नर्थे येन येन यत्प्रयोजनं तेन तेन तत्कुर्यात् ॥१७॥ प्रसिद्धमग्नीनां परिचरणं प्रसिद्धं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजनं प्रसिद्धः पञ्चानां महतां

* धनुश्चिह्नान्तर्गतो ग्रन्थ एतत्प्रश्नगतप्रथमादिदशमान्ताध्यायस्थादिममध्यमवाक्यानां क्रमेण पारिगणनात्मक इति बोध्यम् ।

१ ख. °नि षड्भुत्तरचतुःशतश्लोकैः । इ° । २ ख. अथातः शा° । ३ ख. °यायावरचक्र° । ४ ख. °क्रमचरणाच्चरणत्व° । ५ ख. कौन्ताली । ६ ख. °धा समूहपा° । ७ ख. °पहार° । ८ ख. गृहं ।

यज्ञानामनुपयोग उत्पन्नानामोषधीनां निर्वापणं हुतं भवति ॥ १८ ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं निर्वपामीति वा तूष्णीं वा ताः संस्कृत्य सादयति ॥ १९ ॥ तस्याध्यापनयाजनप्रतिग्रहा निवर्तन्तेऽन्ये च यज्ञक्रतव इति ॥ २० ॥ हविष्यं च व्रतोपायनीयं हुतं भवति ॥ २१ ॥ तद्यथा सर्पिर्मिश्रं दधिमिश्रमक्षारलवणमपिच्छिलमपर्युषितम् ॥ २२ ॥ ब्रह्मचर्यमृतौ वा गच्छति ॥ २३ ॥ पर्वणि पर्वणि केशश्मश्रुलोमनखवापनं शौचविधिश्च ॥ २४ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ २५ ॥ श्रूयते द्विविधं शौचं यच्छिष्टैः पर्युपासितम् । बाह्यं निर्लेपनिर्गन्धमन्तःशौचमहिंसकम् ॥ २६ ॥ अद्भिः शुध्यन्ति गात्राणि बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति । अहिंसया च भूतात्मा मनः सत्येन शुध्यतीति ॥ २७ ॥

इति तृतीयप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः) ।

ष(अ)थो एतत्षण्निवर्तनीति ॥ १ ॥ षडेव निवर्तनानि निरुपहतानि करोति ॥ २ ॥ स्वामिने भागमुत्सृजत्यननुज्ञातं वा गृह्णाति ॥ ३ ॥ प्राक्प्रातराशात्कर्षी स्यादस्यूतनासिकाभ्यां समुष्काभ्यामतुदन्नारया मुहुर्मुहुरभ्युच्छन्दयन् ॥ ४ ॥ एतेन विधिना षण्निवर्तनानि करोतीति षण्निवर्तनी ॥ ५ ॥ कौद्दालीति ॥ ६ ॥ जलाभ्याशे कुद्दालेन वा फालेन वा तीक्ष्णकाष्ठेन वा खनति बीजान्यावपति ॥ ७ ॥ कन्दमूलफलशाकौषधीर्निष्पादयति ॥ ८ ॥ कुद्दालेन करोतीति कौद्दाली ॥ ९ ॥ ध्रुवया वर्तमानः शुक्लेन वाससा शिरो वेष्टयति भूत्यै त्वा शिरो वेष्टयामीति ॥ १० ॥ ब्रह्मवर्चसमिति (मसि) ब्रह्मवर्चसाय त्वेति कृष्णाजिनमादत्ते ॥ ११ ॥ अद्भिः (?) पवित्रम् ॥ १२ ॥ बलमसि बलाय त्वेति कमण्डलुम् ॥ १३ ॥ धान्यमसि पुष्ट्यै त्वेति वीवधम् ॥ १४ ॥ सखा मा गोपायेति दण्डम् ॥ १५ ॥ अथोपनिष्क्रम्य व्याहृतीर्जपित्वा दिशामनुमन्त्रणं जपति ॥ १६ ॥ पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च नक्षत्राणि च या दिशः । अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च पान्तु मां पथि देवता इति ॥ १७ ॥ वास्तोष्पतीयं जपित्वा ग्रामं प्रविश्य गृहद्वारे गृहद्वार आत्मानं वीवधेन सह दर्श-

---

१ क. वापयति । २ ख. "क्षाराक्षवणपि" । ३ ख. कौन्तालीति । ४ ख. कुन्तालै" । ५ ख. कुन्ताले"। ६ ख. कौन्ताली ।

नारसंदर्शनीत्याचक्षते ॥ १८ ॥ वृत्तेर्हंसेरवार्तायां तथैव तस्य ध्रुवं वर्तनाद्ध्रुवेति परिकीर्तिता ॥ १९ ॥ संप्रक्षालनीति ॥ २० ॥ उत्पन्नानामोषधीनां प्रक्षेपणम् ॥ २१ ॥ निक्षेपणं नास्ति निचयो वा ॥ २२ ॥ भाजनानि संप्रक्षाल्य न्युब्जतीति संप्रक्षालनी ॥ २३ ॥ समूहेति ॥ २४ ॥ अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाऽप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्र समूहन्या समूह्य ताभिर्वर्तयतीति समूहा ॥ २५ ॥ पालनीति ॥ २६ ॥ अहिंसिकेत्येवेदमुक्तं भवति ॥ २७ ॥ तुषविहीनांस्तण्डुलानिच्छति सज्जनेभ्यो बीजानि वा पालयतीति पालनी ॥ २८ ॥ शिलोञ्छेति ॥ २९ ॥ अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाऽप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्रैकैकं कणिशमुञ्छयित्वा काले काले शिलैर्वर्तयतीति शिलोञ्छा ॥ ३० ॥ कापोतेति ॥ ३१ ॥ अवारितस्थानेषु पथिषु वा क्षेत्रेषु वाऽप्रतिहतावकाशेषु वा यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्राङ्गुलिभ्यामेकैकामोषधिमुञ्छयित्वा संदर्शनात्कपोतवदिति कापोता ॥ ३२ ॥ सिद्धेच्छेति ॥ ३३ ॥ वृत्तिभिः श्रान्तो वृद्धत्वाद्धातुक्षयाद्वा सज्जनेभ्यः सिद्धमन्नमिच्छतीति सिद्धेच्छा ॥ ३४ ॥ तस्याऽऽत्मसमारोपणं विद्यते संन्यासिवदुपचारः पवित्रकाषायवासोवर्जम् ॥ ३५ ॥ वान्योऽपि वृक्षलतावल्ल्योषधीनां च तृणौषधीनां च श्यामाकजर्तिलादीनां वन्याभिर्वर्तयतीति वान्या ॥ ३६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ३७ ॥ मृगैः सह परिस्पन्दः संवासस्तेभिरेव च। तैरेव सदृशी वृत्तिः प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणं प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणमिति ॥ ३८ ॥

इति तृतीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः)।

अथ वानप्रस्थद्वैविध्यम् ॥ १ ॥ पचमानका अपचमानकाश्चेति ॥ २ ॥ तत्र पचमानकाः पञ्चविधाः ॥ ३ ॥ सर्वारण्यका वैतुषिकाः कन्दमूलफलभक्षाः फलभक्षाः शाकभक्षाश्चेति ॥ ४ ॥ तत्र सर्वारण्यका नाम द्विविधा द्विविधमारण्यमाश्रयन्त इन्द्रावसिक्ता रेतोवसिक्ताश्चेति ॥ ५ ॥ तत्रेन्द्रावसिक्ता नाम वल्लीगुल्मलतावृक्षाणामानयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाऽथेतर-

---

१ ख. °र्शनमित्या°। २ ख. °मृ। ना°। ३ ख. °मूहपालिनी°। ४ ख. °षधीनामु°। ५ ख. °न्याभिर्वर्ध°। ६ ख. °वल्ल्यौष°। ७ ख. °त्वा आ°।

च्छे(च्छे)षभक्षाः ॥ ६ ॥ वैसोवासिका नाम मांसं व्याघ्रवृकश्येनादिभिरन्यतमेन वा हतमा-नयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातरग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाऽथेतरच्छे-(च्छे)षभक्षाः ॥ ७ ॥ वैतुषिकास्तुषधान्यवर्जं तण्डुलानानयित्वा श्रपयित्वा सायं प्रातर-ग्निहोत्रं हुत्वा यत्यतिथिव्रतिभ्यश्च दत्त्वाऽथेतरच्छे(च्छे)षभक्षाः ॥ ८ ॥ कन्दमूलफल-कशाकभक्षाणामप्येवमेव ॥ ९ ॥ पत्रैवापचमानकाः ॥ १० ॥ उन्मज्जकाः प्रवृत्ता-शिनो मुखेनाऽऽदायिनस्तोयाहारा वायुभक्षाश्चेति ॥ ११ ॥ तत्रोन्मज्जका नाम लोहाश्मकरणवर्जम्(?) ॥ १२ ॥ हस्तेनाऽऽदाय प्रवृत्ताशिनः ॥ १३ ॥ मुखेनाऽऽ-दायिनो मुखेनाऽऽददते ॥ १४ ॥ तोयाहाराः केवलं तोयाहाराः ॥ १५ ॥ वायु-भक्षा निराहाराश्चेति ॥ १६ ॥ वैखानसानां विहिता दश दीक्षाः ॥ १७ ॥ यः स्वशास्त्रमभ्युपेत्य दण्डं च मौनं चाप्रमादं च ॥ १८ ॥ वैखानसाः शुध्यन्ति निराहारा-श्चेति ॥ १९ ॥ शास्त्रपरिग्रहः सर्वेषां ब्रह्मवैखानसानाम् ॥ २० ॥ न द्रुह्येदंशमशका-न्हिमवांस्तापसो भवेत् । वनप्रतिष्ठः संतुष्टश्चीरचर्मजलप्रियः ॥ २१ ॥ अतिथीन्पूजये-त्पूर्वं काले त्वाश्रममागतान् । देवविप्राग्निहोत्रे च युक्तस्तपसि तापसः ॥ २२ ॥ कृच्छ्रां वृत्तिमसंहार्यां सामान्यां मृगपक्षिभिः । तदहर्जनसंभारां काषायकटुकाश्रयाम् ॥ २३ ॥ परिगृह्य शुभां वृत्तिमेतां दुर्जनवर्जिताम् । वनवासमुपाश्रित्य ब्राह्मणो नावसीदति ॥ २४ ॥ मृगैः सह परिस्पन्दः संवासस्ते(स्तै)भिरेव च । तैरेव सदृशी वृत्तिः प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणं प्रत्यक्षं स्वर्गलक्षणमिति ॥ २५ ॥

इति तृतीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः)।

अथ यदि ब्रह्मचार्यव्रत्यमिव चरेन्मांसं वाऽश्नीयात्स्त्रियं वोपेयात्सर्वास्वेवाऽऽ-र्तिष्वन्तराऽगारेऽग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याग्निमुखात्कृत्वाऽथाऽऽज्याहुतीरुप-जुहोति ॥ १ ॥ कामेन कृतं कामः करोति कामायैवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा ॥ २ ॥ मनसा कृतं मनः करोति मनस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा ॥ ३ ॥ रजसा कृतं रजः करोति रजस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा ॥ ४ ॥ तमसा कृतं तमः करोति तमस एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहा ॥ ५ ॥ पाप्मना कृतं पाप्मा करोति पाप्मन एवेदं सर्वं यो मा कारयति

१ ख. °रक्ष° । २ ख. °प्रतिमि° । ३ ख. °वान्कृत्वा ।

तस्मै स्वाहा ॥ ६ ॥ मन्युना कृतं मन्युः करोति मन्यव एवेदं सर्वं यो मा कारयति तस्मै स्वाहेति ॥ ७ ॥ जयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ ८ ॥ अपरेणाग्निं कृष्णाजिनेन प्राचीनग्रीवेणोत्तरलोम्ना प्रावृत्य वसति ॥ ९ ॥ व्युष्टायां जघनार्धादात्मानमपकृष्य तीर्थं गत्वा प्रसिद्धं स्नात्वाऽन्तर्जलगतोऽघमर्षणेन षोडश प्राणायामान्धारयित्वा प्रसिद्धमाऽऽदित्योपस्थानात्कृत्वाऽऽचार्यस्य गृहानेति ॥ १० ॥ यथाऽश्वमेधावभृथ एवमेवैतद्विजानीयादिति ॥ ११ ॥

इति तृतीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः) ।

अथातः पवित्रातिपवित्रस्याघमर्षणस्य कल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ तीर्थं गत्वा स्नातः शुचिवासा उदकान्ते स्थण्डिलमुद्धृत्य सकृत्क्लिन्नेन वाससा सकृत्पूर्णेन पाणिनाऽऽदित्याभिमुखोऽघमर्षणं स्वाध्यायमधीयीत ॥ २ ॥ प्रातः शतं मध्याह्ने शतमपराह्ने शतमपरिमितं वा ॥ ३ ॥ उदितेषु नक्षत्रेषु प्रसृतयावकं प्राश्नीयात् ॥ ४ ॥ ज्ञानकृतेभ्योऽज्ञानकृतेभ्यश्चोपपातकेभ्यः सप्तरात्रात्प्रमुच्यते ॥ ५ ॥ द्वादशरात्राद्भ्रूणहननं गुरुतल्पगमनं सुवर्णस्तैन्यं सुरापानमिति च वर्जयित्वैकविंशतिरात्रात्तान्यपि तरति तान्यपि जयति ॥ ६ ॥ सर्वं तरति सर्वं[३] जयति सर्वक्रतुफलमवाप्नोति सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति सर्वेषु वेदेषु चीर्णव्रतो भवति स सर्वैर्देवैर्ज्ञातो भवत्यो चक्षुषः पङ्क्तिं पुनाति कर्माणि चास्य सिध्यन्तीति बौधायनः ॥ ७ ॥

इति तृतीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः) ।

अथ कर्मभिरात्मकृतैर्गुरुमिवाऽऽत्मानं मन्येताऽऽत्मार्थे प्रसृतयावकं श्रपयेदुदितेषु नक्षत्रेषु ॥ १ ॥ न ततोऽग्नौ जुहुयात् ॥ २ ॥ न चात्र बलिकर्म ॥ ३ ॥ अशृतं श्रप्यमाणं शृतं चाभिमन्त्रयेत ॥ ४ ॥ यवोऽसि धान्यराजोऽसि वारुणो मधुसंयुतः । निर्णोदः सर्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतम् ॥ ५ ॥

---

१ क. °स्पर्शं सु° । २ ख. °रात्रं पीत्वा तान्यपि त° । ३ ख. °र्वं तरति सर्वं भवति सर्वं भवति स° ।
४ क. °त्वा चक्षुषात्पङ्क्तीः पु° ।

घृतं यथा मधु यथा आपो यथा अमृतं यवाः । सर्वं पुनीथ मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ६ ॥ वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा दुर्विचिन्तितम् । अलक्ष्मीं कालरात्रीं च सर्वं पुन(नी)थ मे यवाः ॥ ७ ॥ महापातकसंयुक्तं दारुणं राजकिल्बिषम् । बालवृद्धमधर्मं च सर्वं पुन(नी)थ मे यवाः ॥ ८ ॥ सुवर्णस्तेन्यमव्रत्यमयाज्यस्य च याजनम् ब्राह्मणानां परीवादं सर्वं पुन(नी)थ मे यवाः ॥ ९ ॥ गणान्नं गणिकान्नं च शूद्रान्नं श्राद्धसूतकम् । चौरस्यान्नं नवश्राद्धं सर्वं पुन(नी)थ मे यवा इति ॥ १० ॥ श्रप्यमाणे रक्षां कुर्यात् ॥ ११ ॥ नमो रुद्राय भूताधिपतये द्यौः शान्ता कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीमित्येतेनानुवाकेन ॥ १२ ॥ ये देवाः पुरःसदोऽग्निनेत्रा रक्षोहण इति पञ्चभिः पर्यायैः ॥ १३ ॥ मा नस्तोके ब्रह्मा देवानामिति द्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ शृतं च लघ्वश्नीयात्मयतः पात्रे निषिच्य ॥ १५ ॥ ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहेति॥१६॥ आत्मनि जुहुयात् ॥ १७ ॥ त्रिरात्रं मेधार्थी षड्रात्रं पीत्वा पापकृच्छुद्धो भवति ॥ १८ ॥ सप्तरात्रं पीत्वा भ्रूणहननं गुरुतल्पगमनं सुवर्णस्तैन्यं सुरापानमिति च पुनाति ॥ १९ ॥ एकादशरात्रं पीत्वा पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्णुदति ॥ २० ॥ अपि वा गोनिष्क्रान्तानां यवानामेकविंशतिरात्रं पीत्वा गणान्पश्यति गणाधिपतिं पश्यति विद्यां पश्यति विद्याधिपतिं पश्यतीत्याह भगवान्बौधायनः ॥ २१ ॥

इति तृतीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः)।

अथ कूष्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष भवति यो योनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्यत इति ॥१॥ अयोनौ रेतः सिक्त्वाऽन्यत्र स्वप्नाद्रेपो वा पवित्रकामः ॥ २ ॥ अमावास्यायां पौर्णमास्यां वा केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा ब्रह्मचारिकल्पेन व्रतमुपैति ॥ ३ ॥ संवत्सरं मासं चतुर्विंशत्यहं द्वादश रात्रीः षट् तिस्रो वा ॥ ४ ॥ न मांसमश्नीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत जुगुप्सेतानृतात् ॥ ५ ॥ पयोभक्ष इति प्रथमः कल्पः ॥ ६ ॥ यावकं वोपभुञ्जानः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरेत् ॥७॥ भिक्षेद्वा तद्विधेषु यवागूं राजन्यो वैश्य आमिक्षाम् ॥ ८ ॥ पूर्वाह्णे पार्कयज्ञिकधर्मेणाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याऽऽग्निमु-

---

१ क. पुनीथ । २ ख. ब्राह्मणस्य । ३ ख. °र्भं शूद्रम्° । ४ ख. लघु समश्नीतं च लघु समश्नीया° । ५ ख. °स्वप्नं तु° । ६ ख. °श्नादिरितो वा । ७ ख. °प्रकल्पे° । ८ ख. °क्ष्याढक° ।

स्वीत्कृत्वाऽथाऽऽज्याहुतीरुपजुहोति ॥ ९ ॥ यद्देवा देवहेडनं यद्दीव्यन्नृणमहं बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो दधादिति ॥ १० ॥ एतैस्त्रिभिरनुवाकैः मस्तृघमाज्यस्य जुहुयात् ॥ ११ ॥ सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकाविति चतस्रः स्रुवाहुतीः ॥ १२ ॥ अथेऽभ्यावर्तिन्यग्ने अङ्गिरः पुनरूर्जा सह रय्येति चतस्रोऽभ्यावर्तिनीर्हुत्वा समित्पाणिर्यजमानलोकेऽवस्थाय वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इति द्वादशर्चेन सूक्तेनोपतिष्ठते ॥१३॥ यन्मया मनसा वाचा कृतमेनः कदाचन । सर्वस्मा[त्तस्मा]न्मेडितो मोग्धि त्वं हि वेत्थ यथातथं स्वाहेति ॥ १४ ॥ समिधमाधाय वरं ददाति ॥ १५ ॥ जयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ १६ ॥ एक एवाग्नौ परिचर्य ॥ १७ ॥ अथाग्न्याधेये ॥ १८ ॥ यद्देवा देवहेडनं यद्दीव्यन्नृणमहं बभूवाऽऽयुष्टे विश्वतो दधदिति ॥ १९ ॥ पूर्णाहुतिं हुत्वाऽग्निहोत्रमारप्स्यमानो दशहोत्रा हुत्वा दर्शपूर्णमासावारप्स्यमानश्चतुर्होत्रा हुत्वा चातुर्मास्यान्यारप्स्यमानः पञ्चहोत्रा हुत्वा पशुबन्धे षड्ढोत्रा सोमे सप्तहोत्रा ॥ २० ॥ विज्ञायते च ॥ २१ ॥ कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्समश्नुत इति हि ब्राह्मणमिति हि ब्राह्मणम् ॥ २२ ॥

इति तृतीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

(अथ तृतीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः) ।

अथातश्चान्द्रायणस्य कल्पं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ शुक्लचतुर्दशीमुपवसेत् ॥ २ ॥ केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वाऽपि वा श्मश्रूण्येवाहतं वासो वसानः सत्यं ब्रुवन्नावसथमभ्युपेयात् ॥ ३ तस्मिन्नस्य सकृत्प्रणीतोऽग्निररण्योर्निर्मन्थ्यो वा ॥ ४ ॥ ब्रह्मचारी सुहृत्वैषायोपकल्पी स्यात् ॥ ५ ॥ हविष्यं च व्रतोपायनीयम् ॥ ६ ॥ अग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याऽऽग्निमुखात्कृत्वा पक्वाज्जुहोति ॥७॥ अग्नये या तिथिः स्यान्नक्षत्राय सदैवताय ॥ ८ ॥ अथाह गोरमन्वतेति चान्द्रमसीं पञ्चमीं द्यावापृथिवीभ्यां षष्ठीमहोरात्राभ्यां सप्तमीं रौद्रीमष्टमीं सौरीं नवमीं वारुणीं दशमीमैन्द्रीमेकादशीं वैश्वदेवीं द्वादशीमिति ॥ ९ ॥ अथापराः समामनन्ति दिग्भ्यश्च सदैवताभ्य उरोरन्तरिक्षाय सदैवताय नवो नवो भवति जायमान इति सौविष्टकृतीं

---

१ ख. °वाज्यकृता । २ ख. °ग्ने ततो । ३ ख. °वाज्यकृत । ४ ख. °दैव° ।

हुत्वाऽथैतद्धविरुच्छिष्टं कंसे वा चमसे वा व्युद्धृत्य हविष्यैर्व्यञ्जनैरुपसिच्य पञ्चदश पिण्डान्प्रकृतिस्थान्प्राश्नाति ॥ १० ॥ प्राणाय त्वेति प्रथमम् ॥ ११ ॥ अपानाय त्वेति द्वितीयम् ॥१२॥ व्यानाय त्वेति तृतीयम् ॥१३॥ उदानाय त्वेति चतुर्थम् ॥ १४ ॥ समानाय त्वेति पञ्चमम् ॥ १५ ॥ यदा चत्वारो द्वाभ्यां पूर्वं यदा त्रयो द्वाभ्यां द्वाभ्यां पूर्वौ यदा द्वौ द्वाभ्यां पूर्वं त्रिभिरुत्तरमेकं सर्वैः ॥ १६ ॥ निग्राभ्याः स्थेति ॥ १७ ॥ अपः पीत्वाऽथाऽऽज्यस्य जुहोति प्राणापान० वाङ्मनः० शिरःपाणि० त्वक्चर्म० शब्द० पृथिवी० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमया मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वाहेति सप्तभिरनुवाकैः ॥ १८ ॥ जयप्रभृति सिद्धमा धेनुवरप्रदानात् ॥ १९ ॥ सौरीभिरादित्यमुपतिष्ठते चान्द्रमसीभिश्चन्द्रमसम् ॥ २० ॥ अग्ने त्वं सुजागृहीति संविशञ्जपति ॥ २१ ॥ त्वमग्ने व्रतपा असीति प्रबुद्धः ॥ २२ ॥ स्त्रीशूद्रैर्नाभिभाषेत ॥ २३ ॥ मूत्रपुरीषे नावेक्षेत ॥ २४ ॥ अमेध्यं दृष्ट्वा जपति ॥ २५ ॥ अबद्धं मनो दरिद्रं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा हासीरिति ॥ २६ ॥ प्रथमायामपरपक्षस्य चतुर्दश ग्रासान् ॥ २७ ॥ एवमेकापचयेनाऽऽमावास्यायाः ॥ २८ ॥ अमावास्यायां ग्रासो न विद्यते ॥ २९ ॥ प्रथमायां पूर्वपक्षस्यैको द्वौ द्वितीयस्याम् ॥ ३० ॥ एवमेकोपचयेनाऽऽपौर्णमास्याः ॥ ३१ ॥ पौर्णमास्यां स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्नये या तिथिः स्यान्नक्षत्रेभ्यश्च सदैवतेभ्यः॥३२॥ पुरस्ताच्छ्रोणाया अभिजितः सदैवतस्य हुत्वा गां ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ॥ ३३ ॥ तदेतच्चान्द्रायणं पिपीलिकामध्यं विपरीतं यवमध्यम् ॥ ३४ ॥ अतोऽन्यतरच्चरित्वा सर्वेभ्यः पातकेभ्यः पापकृच्छुद्धो भवति ॥ ३५ ॥ कामाय कामायैतदाहार्यमित्याचक्षते ॥ ३६ ॥ यं कामं कामयते तमेतेनाऽऽप्नोति ॥ ३७ ॥ एतेन वा ऋषय आत्मानं शोधयित्वा पुरा कर्माण्यसाधयन् ॥ ३८ ॥ तदेतद्धन्यं पुण्यं पुत्र्यं पौत्र्यं पशव्यमायुष्यं स्वर्ग्यं यशस्यं सार्वकामिकम् ॥ ३९ ॥ नक्षत्राणां सूर्याचन्द्रमसोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति य उ चैनदधीते य उ चैनदधीते ॥ ४० ॥

इति तृतीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने नवमोऽध्यायः) ।

अथातोऽनश्नत्पारायणविधिं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ शुचिवासाः स्याच्चीरवासा

---

१ ख. "र्वैः समस्तैर्निग्रा" । २ ख. "थाऽऽज्याहुतीरुपजु" । ३ ख. "येन पौर्णमावास्यायां ।

वा हविष्यमन्नमिच्छेद्पः फलानि वा ॥ २ ॥ ग्रामात्प्राचीं वोदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य गोमयेन गोचर्ममात्रं चतुरस्रं स्थण्डिलमुपलिप्य प्रोक्ष्य लवणमुष्टिस्थाग्निरभ्युक्ष्याग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्यैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात् ॥ ३ ॥ अग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा सोमाय स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वयंभुव ऋग्भ्यो यजुर्भ्यः सामभ्योऽथर्वभ्यः श्रद्धायै प्रज्ञायै मेधायै श्रियै ह्रियै सवित्रे सावित्र्यै सदसस्पतयेऽनुमतये च हुत्वा वेदादिमारभेत संततमधीयीत नान्तरा व्याहरेन्न चान्तरा विरमेत् ॥ ४ ॥ अथान्तरा व्याहरेद्थान्तरा विरमेत्त्रीन्प्राणायामानायम्य वृत्तान्तादेवाऽऽरभेत ॥ ५ ॥ अप्रतिमायां यावता कालेन न वेद तावन्तं कालं तदधीयीत स यदा जानीयादुक्तो यजुष्टः सामेत इति ॥ ६ ॥ तद्ब्राह्मणं तच्छान्दसं तद्दैवतमधीयीत ॥ ७ ॥ द्वादश वेदसंहिता अधीयीत ॥ ८ ॥ यदनेनानध्यायेऽधीयीत यद्गुरवः कोपिता यान्यकार्याणि भवन्ति ताभिः पुनीते ॥ ९ ॥ शुद्धमस्य पूतं ब्रह्म भवति ॥ १० ॥ अत ऊर्ध्वं संचयः ॥ ११ ॥ अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिरुशनसो लोकमवाप्नोति ॥ १२ ॥ अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिर्बृहस्पतेर्लोकमवाप्नोति ॥ १३ ॥ अपरा द्वादश वेदसंहिता अधीत्य ताभिः प्रजापतेर्लोकमवाप्नोति ॥ १४ ॥ अनश्नन्संहितासहस्रमधीयीत ब्रह्मभूतो विरजो ब्रह्म भवति ॥ १५ ॥ संवत्सरं भैक्षं प्रयुञ्जानो दिव्यं चक्षुर्लभते ॥ १६ ॥ षण्मासान्यावकभक्षश्चतुरो मासानुदकसक्तुभक्षो द्वौ मासौ फलभक्षो मासमब्भक्षो द्वादशरात्रं वा प्राश्नन्क्षिप्रमन्तर्धीयते ज्ञातीन्पुनाति सप्तावरान्सप्त पूर्वानात्मानं पञ्चदशं पङ्क्तिं च पुनाति ॥ १७ ॥ तामेतां देवनिश्रयणीमित्याचक्षते ॥ १८ ॥ एतया वै देवा देवत्वमगच्छन्नृषय ऋषित्वम् ॥ १९ ॥ तस्य ह वा एतस्य यज्ञस्य त्रिविध एवाऽऽरम्भकालः प्रातःसवने माध्यंदिने सवने ब्राह्मे वाऽपररात्रे ॥ २० ॥ तं वा एतं प्रजापतिः सप्तर्षिभ्यः प्रोवाच सप्तर्षयो महाजज्ञवे महाजज्ञुर्ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः ॥ २१ ॥

इति तृतीयप्रश्ने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

(अथ तृतीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः) ।

उक्तो वर्णधर्मश्चाऽऽश्रमधर्मश्च ॥ १ ॥ अथ खल्वयं पुरुषो याप्येन कर्मणा

१ ख. 'हा वि' । २ ख. 'न वेद ताव' । ३ क. 'मत्य इ' । ४ ख. तच्छन्ददैव' । ५ क. 'णीत्वा' । ६ ख. 'जज्ञुर्ब्राह्मणो यो ब्राह्मणे' ।

मिथ्या वा चरत्ययाज्यं वा याजयत्यप्रतिग्राह्यस्य वा प्रतिगृह्णात्यनाश्याञ्नस्य वाऽन्न-मश्नात्यचरणीयेन वा चरति तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांसन्ते ॥ २ ॥ न हि कर्म क्षीयत इति कुर्यादित्येव ॥ ३ ॥ पुनः स्तोमेन यजेत ॥ ४ ॥ पुनः सव-नमायान्तीति ॥ ५ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ ६ ॥ सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्म-हत्यां योऽश्वमेधेन यजत इति ॥ ७ ॥ अग्निष्टुता वाऽभिशस्यमानो यजेतेति ॥ ८ ॥ तस्य निष्क्रयाणि जपस्तपो होम उपवासो दानम् ॥ ९ ॥ उपनिषदो वेदादयो वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघमर्षणमथर्वशिरो रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौ-हिणे बृहद्रथंतरे पुरुषगतिर्महानाम्न्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठसाम्नामन्य-तमद्ब(मं ब)हिष्पवमानः कूष्माण्डयः सावित्री चेति पावनानि ॥ १० ॥ उपसन्न्या-येन पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता मूलभक्षता प्रसृतयावको हिरण्यप्राशनं घृतप्रा-शनं सोमपानमिति मेध्यानि ॥ ११ ॥ सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवन्त्यः सरितः पुण्या ह्रदास्तीर्थान्यृषिनिकेतनानि गोष्ठक्षेत्रपरिष्कन्दा इति देशाः ॥ १२ ॥ अहिंसा सत्यमस्तैन्यं सवनेषूदकोपस्पर्शनं गुरुशुश्रूषा ब्रह्मचर्यमधःशयनमेकवस्त्रताऽनाशक इति तपांसि ॥ १३ ॥ हिरण्यं गौर्वासोऽश्वो भूमिस्तिला घृतमन्नमिति देयानि ॥ १४ ॥ संवत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो द्वादशाहः षडहस्त्र्य-होऽहोरात्र एकाह इति कालाः ॥ १५ ॥ एतान्यनादेशे क्रियेरन् ॥ १६ ॥ एनःसु गुरुषु गुरूणि लघुषु लघूनि ॥१७॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तिः सर्वप्रायश्चित्तिः ॥ १८ ॥

इति तृतीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

=====

उक्तो वर्णधर्मश्चाऽऽश्रमधर्मश्च ॥ १ ॥ अथातोऽनश्नत्पारायणविधिम् ॥ २ ॥ अथातश्चान्द्रायणस्य ॥ ३ ॥ अथ कूष्माण्डैर्जुहुयात् ॥ ४ ॥ अथ कर्मभिरात्मकृतैः ॥ ५ ॥ अथातः पवित्रातिपवित्रस्य ॥ ६ ॥ अथ यदि ब्रह्मचार्यव्रत्यमिव चरेत्

---

१ ख. °अयित्वा प्रतिप्रतिग्रा° । २ ख. °शिरसो रु° । ३ ख. °राजिन° । ४ ख. °प्राशो घृतप्राशः सो° । ५ ख. °वनोप° । ६ ख. °स्तरं ष° । ७ ख. °रात्रमेकाहमिति । ८ ख. °तिः । उ° । ९ ख. °श्चाश्वैः । अथ ।

॥ ७ ॥ अथ वानप्रस्थद्वैविध्यम् ॥ ८ ॥ य[अ]थो एतत्षण्णिवर्तनीति ॥ ९ ॥ अथ शालीनयायावरचक्रचरधर्मकाङ्क्षिणाम्× ॥ १० ॥

समाप्तोऽयं तृतीयः प्रश्नः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थः प्रश्नः) ।

(तत्र प्रथमोऽध्यायः) ।

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो नानार्थानि पृथक्पृथक् । तेषु तेषु च दोषेषु गरीयांसि लघूनि च ॥ १ ॥ यद्यत्र हि भवेद्युक्तं तद्धि तत्रैव निर्दिशेत् । भूयो भूयो गरीयःसु लघुष्वल्पीयसस्तथा (?) ॥ २ ॥ विधिना शास्त्रदृष्टेन प्राणायामान्समाचरेत् । यदुपस्थकृतं पापं पद्भ्यां वा यत्कृतं भवेत् ॥ ३ ॥ बाहुभ्यां मनसा वाचा श्रोत्रत्वग्घ्राणचक्षुषा ॥ ४ ॥ अपि वा चक्षुःश्रोत्रत्वग्घ्राणमनोव्यतिक्रमेषु त्रिभिः प्राणायामैः शुध्यति ॥ ५ ॥ शूद्राकस्त्रीगमनभोजनेषु केवलेषु पृथक्पृथक्सप्ताहं सप्त सप्त प्राणायामान्धारयेत् ॥ ६ ॥ अभक्ष्याभोज्यापेयानाद्यप्राशनेषु तथाऽपण्यविक्रयेषु मधुमांसघृततैलक्षारलवणावरान्नवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादशाहं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ७ ॥ पातकपतनीयोपपातकवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तमर्धमासं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ८ ॥ पातकपतनीयवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादश द्वादशाहान्द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ९ ॥ पातकवर्जेषु यच्चान्यदप्येवं युक्तं द्वादशार्धमासान्द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ १० ॥ अथ पातकेषु संवत्सरं द्वादश द्वादश प्राणायामान्धारयेत् ॥ ११ ॥ दद्याद्गुणवते कन्यां नग्निकां ब्रह्मचारिणे । अपि वा गुणहीनाय नोपरुन्ध्याद्रजस्वलाम् ॥ १२ ॥ त्रीणि वर्षाण्यृतुमतीं यः कन्यां न प्रयच्छति । स तुल्यं भ्रूणहत्यायै दोषमृच्छत्यसंशयम् ॥ १३ ॥ न याचते चेदेवं स्याद्याचते चेत्पृथक्पृथक् । एकैकस्मिन्नृतौ दोषं पातकं मनुरब्रवीत् ॥ १४ ॥ त्रीणि वर्षाण्यृतुमती काङ्क्षेत पितृशासनम् । ततश्चतुर्थे वर्षे तु विन्देत सदृशं पतिम् । अविद्यमाने सदृशे गुणहीनमपि श्रयेत् ॥ १५ ॥

× इत उत्तरमेतद्वर्तते ख. पुस्तके तद्यथा—"अशीत्युत्तरशतश्लोकैः समाप्तोऽयं दशखण्डयुक्तस्तृतीयः प्रश्नः" इति ।

१ ख. 'श प्रा' ।

बलाच्चेत्प्रहृता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता । अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सा ॥ १६ ॥ निसृष्टायां हुते वाऽपि यस्यै भर्ता म्रियेत सः । सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागता सती ॥ १७ ॥ पौनर्भवेन विधिना पुनः संस्कारमर्हति ॥ १८ ॥ त्रीणि वर्षाण्यृतुमतीं यो भार्यां नाधिगच्छति । स तुल्यं भ्रूणहत्यायै दोषमृच्छत्यसंशयम् ॥ १९ ॥ ऋतुस्नातां तु यो भार्यां संनिधौ नोपगच्छति । पितरस्तस्य तन्मासं तस्मिन्रजसि शेरते ॥ २० ॥ ऋतौ नोपैति यो भार्यामनृतौ यश्च गच्छति । तुल्यमाहुस्तयोर्दोषमयोनौ यश्च सिञ्चति ॥ २१ ॥ भर्तुः प्रतिनिवेशेन या भार्या स्कन्दयेदृतुम् । तां ग्राममध्ये विख्याप्य भ्रूणघ्नीं निर्धमेद्गृहात् ॥ २२ ॥ ऋतुस्नातां न चेद्गच्छेन्नियतां धर्मचारिणीम् । नियमातिक्रमे तस्य प्राणायामशतं स्मृतम् ॥ २३ ॥ प्राणायामान्पवित्राणि व्याहृतीः प्रणवं तथा । पवित्रपाणिरासीनो ब्रह्म नैत्यकमभ्यसेत् ॥ २४ ॥ आवर्तयेत्सदा युक्तः प्राणायामान्पुनः पुनः । आ केशान्तान्नखाग्राच्च तपस्तप्यत उत्तमम् ॥ २५ ॥ निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निश्च जायते तापेनाऽऽपोऽधिजायन्ते ततोऽन्तः शुध्यते त्रिभिः ॥ २६ ॥ योगेनावाप्यते ज्ञानं योगो धर्मस्य लक्षणम् । योगमूला गुणाः सर्वे तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥ २७ ॥ प्रणवाद्यास्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः । प्रणवो व्याहृतयश्चैव नित्यं ब्रह्म सनातनम् ॥ २८ ॥ प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु । त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचित् ॥ २९ ॥ सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ३० ॥ सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश । अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहर्धृताः ॥ ३१ ॥ एतदाद्यं तपः श्रेष्ठमेतद्धर्मस्य लक्षणम् । सर्वदोषोपघातार्थमेतदेव विशिष्यत एतदेव विशिष्यत इति ॥ ३२ ॥

इति चतुर्थप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

१ क. हुते । २ ख. निर्धमे° ।

(अथ चतुर्थप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः)।

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो नानार्थानि पृथक्पृथक्। तेषु तेषु च दोषेषु गरीयांसि लघूनि च ॥ १ ॥ यद्यत्र हि भवेद्युक्तं तद्धि तत्रैव निर्दिशेत्। भूयो भूयो गरीयःसु लघुष्वल्पीयसस्तथा (?) ॥ २ ॥ विधिना शास्त्रदृष्टेन प्रायश्चित्तानि निर्दिशेत्। प्रतिग्रहीष्यमाणस्तु प्रतिगृह्य तथैव च ॥ ३ ॥ ऋचस्तरत्समन्द्यस्तु चतस्रः परिवर्तयेत्। अभोज्यानां तु सर्वेषामभोज्यान्नस्य भोजने ॥ ४ ॥ ऋग्भिस्तरत्समन्दीयैर्मार्जनं पापशोधनम्। भ्रूणहत्याविधिस्त्वन्यस्तं तु वक्ष्याम्यतः परम् ॥ ५ ॥ विधिना येन मुच्यन्ते पातकेभ्योऽपि सर्वशः ॥ ६ ॥ प्राणायामान्पवित्राणि व्याहृतीः प्रणवं तथा। जपेदघमर्षणं सूक्तं पयसा द्वादश क्षपाः ॥ ७ ॥ त्रिरात्रं वायुभक्षो वा क्लिन्नवासाः प्लुतः शुचिः। प्रतिषिद्धांस्तथाऽऽचारानभ्यस्यापि पुनः पुनः ॥ ८ ॥ वारुणीभिरुपस्थाय सर्वपापैः प्रमुच्यत इति ॥ ९ ॥ अथावकीर्ण्यमावास्यायां निश्यग्निमुपसमाधाय दार्विहोमिकीं परिचेष्टां कृत्वा द्वे आज्याहुती जुहोति ॥ १० ॥ कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाभिद्रुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति ॥ ११ ॥ हुत्वा प्रयताञ्जलिः (?)कवातिर्यङ्ङग्निमुपतिष्ठेत ॥ १२ ॥ सं मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोतु मेति ॥ १३ ॥ प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधाति प्रतीन्द्रो बलं प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरत्सर्वं सर्वतनुर्भूत्वा सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत त्रिषत्या हि देवा इति विज्ञायते ॥ १४ ॥ योऽपूत इव मन्येत आत्मानमुपपातकैः। स हुत्वैतेन विधिना सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ अपि वाऽनाघ्रापेयप्रतिषिद्धभोजने दोषवच्च कर्म कृत्वाऽभिसंधिपूर्वमनभिसंधिपूर्वं शूद्रायां च रेतः सिक्त्वाऽयोनौ वाऽब्लिङ्गाभिर्वारुणीभिश्चोपस्पृश्य प्रयतो भवति ॥ १६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १७ ॥ अनाघ्रापेयप्रतिषिद्धभोजने विरुद्धधर्माचरिते च कर्मणि। मतिप्रवृत्तेऽपि च पातकोपमैर्विशुध्यतेऽथापि च सर्वपातकैः ॥ १८ ॥

---

१ ख. 'णायामान्वदति। २ ख. 'णि। प्रति'।

त्रिरात्रं वाऽप्युपवसंस्त्रिरह्नोऽभ्युपेयादपः । प्राणानात्मनि संयम्य त्रिः पठेदघमर्षणम् ॥ १९ ॥ यथाऽश्वमेधावभृथ एवं तन्मनुरब्रवीत् ॥ २० ॥ त्रिह्वायते च ॥ २१ ॥ चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अति पाप्मानमरातिं तरेम इति ॥ २२ ॥

इति चतुर्थप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

(अथ चतुर्थप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः) ।

* प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो विख्यातानि विशेषतः । समाहितानां युक्तानां प्रमादेषु कथं भवेत् ॥ १ ॥ ॐ पूर्वाभिर्व्याहृतीभिः सर्वाभिः सर्वपातकेष्वाचामेत् ॥ २ ॥ यत्प्रथममाचामति तेनर्ग्वेदं प्रीणाति यद्द्वितीयं तेन यजुर्वेदं यत्तृतीयं तेन सामवेदम् ॥३॥यत्प्रथमं परिमार्ष्टि तेनाथर्ववेदं यद्द्वितीयं तेनेतिहासपुराणम् ॥४॥यत्सव्यं पाणिं प्रोक्षति पादौ शिरो हृदयं नासिके चक्षुषी श्रोत्रे नाभिं चोपस्पृशति तेनौषधिवनस्पतयः सर्वाश्च देवताः प्रीणाति ॥५॥ तस्मादाचमनादेव सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ६ ॥ अष्टौ वा समिध आदध्यात् ॥ ७॥ देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ ८ ॥ मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ ९ ॥ पितृकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ १० ॥ आत्मकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥११॥ यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा ॥१२॥ यत्स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा ॥१३॥ यद्विद्वांसश्चाविद्वांसश्चैनश्चकृम तस्यावयजनमसि स्वाहा ॥ १४ ॥ एनस एनसोऽवयजनमसि स्वाहेति ॥ १५ ॥ एतैरष्टाभिर्हुत्वा सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ १६ ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥ १७ ॥ अघमर्षणं देवकृतं शुद्धवत्यस्तरत्समाः । कूष्माण्ड्यः पावमान्यश्च विरजा मृत्युलाङ्गलम् ॥ १८ ॥ दुर्गा व्याहृतयो रुद्रा महादोषविनाशना इति ॥ १९ ॥

इति चतुर्थप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(अथ चतुर्थप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः) ।

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामो विख्यातानि विशेषतः । समाहितानां युक्तानां प्रमादेषु

---

* एषोऽध्यायो न विद्यते ख. पुस्तके ।

कथं भवेत् ॥ १ ॥ ऋतं च सत्यं चेत्येतदघमर्षणं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ २ ॥ आऽयं गौः पृश्निरक्रमीदित्येतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ द्रुपदादिवेन्मुमुचान इत्येतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ हंसः शुचिषदित्येतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥५॥ अपि वा सावित्रीं गायत्रीं पच्छोऽर्धर्चशस्ततः समस्तामित्येतामृचं त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ६ ॥ अपि वा व्याहृतीर्व्यस्ताः समस्ताश्चेति त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ अपि वा प्रणवमेव त्रिरन्तर्जले पठन्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ ८ ॥ तदेतद्धर्मशास्त्रं नापुत्राय नाशिष्याय नासंवत्सरोषिताय दद्यात् ॥ ९ ॥ सहस्रं दक्षिणा ऋषभैकादशं गुरुप्रसादो वा गुरुप्रसादो वा ॥ १० ॥

इति चतुर्थप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

(अथ चतुर्थप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः)।

अथातः संप्रवक्ष्यामि [* सामर्ग्यजुरथर्वणाम् । कर्मभिर्यैरवाप्नोति क्षिप्रं कामान्मनोगतान् ॥ १ ॥ जपहोमेष्टियन्त्राद्यैः शोधयित्वा स्वविग्रहम् । साधयेत्सर्वकर्माणि नान्यथा सिद्धिमश्नुते ॥ २ ॥ जपहोमेष्टियन्त्राणि करिष्यन्नादितो द्विजः । शुक्लपुण्यदिनर्क्षेषु केशश्मश्रूणि वापयेत् ॥ ३ ॥ स्नायात्त्रिषवणं पायादात्मानं क्रोधतोऽनृतात् । स्त्रीशूद्रैर्नाभिभाषेत ब्रह्मचारी हविर्व्रतः ॥ ४ ॥ गोविप्रपितृदेवेभ्यो नमस्कुर्याद्दिवा स्वपन् । जपहोमेष्टियन्त्रस्थो दिवास्थानो निशासनः ॥ ५ ॥ प्राजापत्यो भवेत्कृच्छ्रो दिवारात्र्ययाचितम् । क्रमशो वायुभक्षश्च द्वादशाहं त्र्यहं त्र्यहम् ॥ ६ ॥ अहरेकं तथा नक्तमज्ञातं वायुभक्षणम् । त्रिवृदेष परावृत्तो बालानां कृच्छ्र उच्यते एकैकं ग्रासमश्नीयात्पूर्वोक्तेन त्र्यहं त्र्यहम् । वायुभक्षस्त्र्यहं चान्यदतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥ ८ ॥ अम्बुभक्षस्त्र्यहानेतान्वायुभक्षस्ततः परम् । कृच्छ्रातिकृच्छ्रस्तृतीयस्तु विज्ञेयः सोऽतिपावनः ॥ ९ ॥ त्र्यहं त्र्यहं पिबेदुष्णं पयः सर्पिः कुशोदकम् । वायुभक्षस्त्र्यहं चान्यत्तप्तकृच्छ्रः स उच्यते ॥ १० ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सांतपनः स्मृतः ॥ ११ ॥ गायत्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ॥१२॥

---

* एतच्चिह्नान्तर्गतग्रन्थः ख. पुस्तके न विद्यते।

शुक्रमसि ज्योतिरसीत्याज्यं देवस्य त्वेति कुशोदकम् । गोमूत्रभागस्तस्यार्धं शकृत्क्षीरस्य तत्त्रयम् ॥ १३ ॥ द्वयं दध्नो घृतस्यैक एकश्च कुशवारिणः । एवं सांतपनः कृच्छ्रः श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ १४ ॥ गोमूत्रं गोमयं चैव क्षीरं दधि घृतं तथा । पञ्चरात्रं तदाहारः पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥ यतात्मनोऽप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापप्रणाशनः ॥ १६ ॥ गोमूत्रादिभिरभ्यस्तमेकैकं तं त्रिसप्तकम् । महासांतपनं कृच्छ्रं वदन्ति ब्रह्मवादिनः ॥ १७ ॥ एकवृद्ध्या सिते पिण्डानेकहान्याऽसिते ततः । पक्षयोरुपवासौ द्वौ तद्धि चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १८ ॥ चतुरः प्रातरश्नीयात्पिण्डान्विप्रः समाहितः । चतुरोऽस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं चरेत् ॥ १९ ॥ अष्टावष्टौ मासमेकं पिण्डान्मध्यंदिने स्थिते । नियतात्मा हविष्यस्य यतिचान्द्रायणं चरेत् ॥ २० ॥ यथाकथंचित्पिण्डानां द्विजस्तिस्रस्त्वशीतयः । मासेनाश्नन्हविष्यस्य चन्द्रस्यैति सलोकताम् ॥ २१ ॥ यथोद्यंश्चन्द्रमा हन्ति जगतस्तमसो भयम् । एवं पापाद्भयं हन्ति द्विजश्चान्द्रायणं चरन् ॥ २२ ॥ कणपिण्याकतक्राणि यवाचामोऽनिलाशनः । एकत्रिपञ्च सप्तेति पापघ्नोऽयं तुलापुमान् ॥ २३ ॥ यावकः सप्तरात्रेण वृजिनं हन्ति देहिनाम् । सप्तरात्रोपवासो वा दृष्टमेतन्मनीषिभिः ॥ २४ ॥ पौषभाद्रपदज्येष्ठा आर्द्रीकाशातपाश्रयात् । त्रीञ्शुक्लान्मुच्यते पापात्पतनीयादृते द्विजः ॥ २५ ॥ गोमूत्रं गोमयं] क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । यवाचामेन संयुक्तो ब्रह्मकूर्चोऽतिपावनः ॥ २६ ॥ अमावास्यां निराहारः पौर्णमास्यां तिलाशनः । शुक्लकृष्णकृतात्पापान्मुच्यतेऽब्दस्य पर्वभिः ॥ २७ ॥ भैक्षाहारोऽग्निहोत्रिभ्यो मासेनैकेन शुध्यति । यायावरवनस्थेभ्यो दशभिः पञ्चभिर्दिनैः ॥ २८ ॥ एकाहधनिनोऽन्नेन दिनेनैकेन शुध्यति । कापोतवृत्तिनिष्ठस्य पीत्वाऽपः शुध्यते त्रिभिः ॥ २९ ॥ ऋग्यजुःसामवेदानां वेदस्यान्यतमस्य वा । पारायणं त्रिरभ्यस्येदनश्नन्सोऽतिपावनः ॥ ३० ॥ अथ चेत्त्वरते कर्तुं दिवसे मारुताशनः । रात्रौ जले स्थितो व्युष्टः प्राजापत्येन तत्समम् ॥ ३१ ॥ गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपं कृत्वोत्थिते रवौ । मुच्यते सर्वपापेभ्यो यदि न भ्रूणहा भवेत् ॥ ३२ ॥

---

१ ख. 'वर्ज मां' । २ ख. 'म् । सावित्र्य' । ३ ख. 'त्योत्तरे र' ।

योऽक्रोधः सत्यवादी च भूतेषु कृपया स्थितः । पूर्वोक्तयन्त्रशुद्धेभ्यः सर्वेभ्यः सोऽतिरिच्यते ॥ ३३ ॥

इति चतुर्थप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

(अथ चतुर्थप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः) ।

समाधुरुच्छन्दसा रुद्रा गायत्री प्रणवान्विता । सप्त व्याहृतयश्चैव जप्याः पापविनाशनाः ॥ १ ॥ मृगारेष्टिः पवित्रेष्टिस्त्रिहविः पावमान्यपि ॥ २ ॥ इष्टयः पापनाशिन्यो वैश्वानर्या समन्विताः । इदं चैवापरं गुह्यमुच्यमानं निबोधत ॥ ३ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो महतः पातकादृते । पवित्रैर्मार्जनं कुर्वन्रुद्रैकादशिकां जपन् ॥ ४ ॥ पवित्राणि घृतैर्जुह्वन्प्रयच्छन्हेमगोतिलान् । योऽश्नीयाद्यावकं पक्वं गोमूत्रे सशकृद्रसे । सदधिक्षीरसर्पिष्के मुच्यते सोंऽहसः क्षणात् ॥ ५ ॥ प्रसूता यश्च शूद्रायां येनागम्या च लङ्घिता । सप्तरात्रात्प्रमुच्येते विधिनैतेन तावुभौ ॥ ६ ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणां प्राशनेऽभोज्यभोजने । पर्याधानेज्ययोरेतत्परिवित्ते च भेषजम् ॥ ७ ॥ अपातकानि कर्माणि कृत्वैव सुबहून्यपि । मुच्यते सर्वपापेभ्य इत्येतद्वचनं सताम् ॥ ८ ॥ मन्त्रमार्गप्रमाणं तु विधानं समुदीरितम् । भारद्वाजादयो येन ब्रह्मणः साम्य(सम)तां गताः ॥ ९ ॥ प्रसन्नहृदयो विप्रः प्रयोगादस्य कर्मणः । कामांस्तांस्तानवाप्नोति ये ये कामा हृदि स्थिताः ॥ १० ॥

इति चतुर्थप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

(अथ चतुर्थप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः) ।

निवृत्तः पापकर्मभ्यः प्रवृत्तः पुण्यकर्मसु । यो विप्रस्तस्य सिध्यन्ति विना यन्त्रैरपि क्रियाः ॥ १ ॥ ब्राह्मणा ऋजवस्तस्माद्यद्यदिच्छन्ति चेतसा । तत्तदासादयन्त्याशु संशुद्धा ऋजुकर्मभिः ॥ २ ॥ एवमेतानि यन्त्राणि तावत्कार्याणि धीमता । कालेन यावतापैति विप्रः शुद्धिमात्मनः ॥ ३ ॥ एभिर्यन्त्रैर्विशुद्धात्मा त्रिरात्रोपोषितस्ततः । तदारभेत येनार्थं कर्मणा प्राप्तुमिच्छति ॥ ४ ॥ क्षापवित्रं [१] सहस्राक्षो मृगारांहोमुचौ गणौ । पावमान्यश्च कूष्माण्ड्यो वैश्वानर्य ऋचश्च याः ॥ ५ ॥

१ क. 'त्रिर्नां अ' । २ ख. 'हवन्प्रय' । ३ ख. 'कृद्गवे । स' । ४ ख. 'पिष्के मु' । ५ ख. 'त्यतिरो … योजनम् । अ' । ६ ख. 'भिर्यन्त्रै' । ७ ख. येनेष्टं क' । ८ ख. 'ति । आप' । ९ क. 'पार्योहो' ।

पुंसवनेनैव वा जुहुयात्सप्ताहं सवनत्रयम् । मौनव्रती हविष्याशी निगृहीतेन्द्रियक्रियः ॥६॥ सिद्धे च इत्यपां पूर्वे पात्रेऽवेक्ष्य चतुष्पथे । मुच्यते सर्वपापेभ्यो महतः पातकादपि ॥ ७ ॥ वृद्धत्वे यौवने बाल्ये यः कृतः पापसंचयः । पूर्वजन्मसु वाऽज्ञातस्तस्मादपि विमुच्यते ॥ ८ ॥ भोजयित्वा द्विजानन्ते पायसेन सुसर्पिषा । गोभूमितिलहेमानि भुक्तवद्भ्यः प्रदाय च ॥ ९ ॥ विप्रो भवति पूतात्मा निर्दग्धवृजिनेन्धनः । काम्यानां कर्मणां योग्यस्तथाऽऽधानादिकर्मणाम् ॥ १० ॥

इति चतुर्थप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

===

(अथ चतुर्थप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः) ।

अतिलोभात्प्रमादाद्वा यः करोति क्रियामिमाम् । अन्यस्य सोंऽहसाऽऽविष्टो गरगीरिव सीदति ॥ १ ॥ आचार्यस्य पितुर्मातुरात्मनश्च क्रियामिमाम् । कुर्वन्भात्यर्कवद्विप्रः सा कार्यैषामतः क्रिया ॥ २ ॥ क एतेन सहस्राक्षः पवित्रेणाकरोच्छुचिम् । अग्निं वायुं रविं सोमं यमादींश्च सुरेश्वरान् ॥ ३ ॥ यत्किंचित्पुण्यनामेह त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । विप्रादि तत्कृतं केन पवित्रक्रियाऽनया ॥४ ॥ प्राजापत्यमिदं गुह्यं पापघ्नं प्रथमोद्भवम् । समुत्पन्नान्यतः पश्चात्पवित्राणि सहस्रशः ॥५॥ योऽब्दायनर्तुपक्षाहान्जुहोत्यष्टौ गणानिमान् । पुनाति चाऽऽत्मनो वंश्यान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ ६ ॥ ज्ञायते चामरैर्मुख्यैः पुण्यकर्मेति भूस्थितः । देववन्मोदते भूयः स्वर्गलोकेऽपि पुण्यकृत् ॥ ७ ॥ एतानष्टौ गणान्होतुं न शक्नोति यदि द्विजः । एकोऽपि तेन होतव्यो रजस्तेनास्य नश्यति ॥ ८ ॥ सूनवो यस्य शिष्या वा जुहुत्यष्टौ गणानिमान् । अध्यापनपरिक्रीतैरंहसः सोऽपि मुच्यते ॥ ९ ॥ धनेनापि परिक्रीतैरात्मपापजिघांसया । हावनीया ह्यशक्तेन नावसादः शरीरभृत् ॥१०॥ धनस्य क्रियते त्यागः कर्मणां सुकृतामपि । पुंसोऽनृणस्य पापस्य विमोक्षः क्रियते क्वचित् ॥११॥ मुक्तो यो विधिनैतेन सर्वपापार्णसागरात् । आत्मानं मन्यते शुद्धं समर्थं कर्मसाधने ॥ १२ ॥ सर्वपापार्णमुक्तात्मा क्रिया आरभते तु याः ।

---

१ क. "न ताः शान्त" । २ क. "रगारीव । ३ क. "वा । तान" । ४ क. "तु । विमुक्तो वि" ।

अयत्नेनैव ताः सिद्धिं यान्ति शुद्धशरीरिणः ॥ १३ ॥ प्राजापत्यमिदं पुण्यमृषीणां समुदीरितम् । इममध्यापयेन्नित्यं धारयेच्छृणुतेऽपि वा ॥१४॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोके महीयते । यान्सिमार्धायपुर्मन्त्रान्द्वादशाहानि ताञ्जपेत् ॥ १५ ॥ घृतेन पयसा दध्ना प्राश्य निश्योदनं सकृत् । दशवारं तथा होमः सर्पिषा सवनत्रयम् ॥ १६ ॥ पूर्वसेवा भवेदेषा मन्त्राणां कर्मसाधने मन्त्राणां कर्मसाधन इति ॥१७।

इति चतुर्थप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अतिलोभात्प्रमादाद्वा ॥ १ ॥ निवृत्तः पापकर्मभ्यः ॥ २ ॥ सप्तार्धच्छन्दसा कद्राः ॥ ३ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि ॥ ४॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥ ५ ॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥७॥ प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः ॥८॥

इति चतुर्थः प्रश्नः ॥

इति बौधायनधर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥